

53STE VERGADERING

VERGADERING VAN DINSDAG 21 JUNI 1966

(Bijeenroepingsuur 13.00)

Ingekomen stukken. — Benoeming van en verslag uitgebracht door de commissie tot onderzoek van de geloofsbrief, met bijbehorende stukken, van het nieuw-benoemde lid der Kamer, de heer E. L. Berg. — Bedigting en toelating van de heer E. L. Berg. — Ingekomen stukken. — Verslag uitgebracht door een commissie. — Aanneming voor kennisgeving van een regeringsbescheid. — Regeling van de werkzaamheden. — Verlenging van de termijn voor het uitbrengen van verslagen. — Behandeling en aanneming van het wetsontwerp Voorzieningen in het belang van de natuurbescherming. — Behandeling en aanneming van het ontwerp van rijkswet Goedkeuring van het op 8 april 1965 te Brussel ondertekende Verdrag tot instelling van één Raad en één Commissie welke de Europese Gemeenschappen gemeen hebben, met Protocol betreffende de voorrechten en immuniteiten van de Europese Gemeenschappen. — Indiening, behandeling en aanneming van een motie van orde van de heer Schuijt c.s. inzake de benoeming van de leden der Commissie van de Europese Gemeenschappen. — Interpellatie van de heer Bakker over de onderbreking van de straf van de oorlogsmisdadiger Lages en zijn vervoer naar Duitsland. — Behandeling van het voorstel van de Commissie voor de Werkwijze der Kamer tot vaststelling van een nieuw Reglement van Orde.

Voorzitter: de heer Van Thiel

Tegenwoordig zijn 136 leden, te weten:

de heren Van Thiel, J. J. Voogd, Wioldraaijer, Kieft, Hogendorp, Van Lier, Van den Tempel, mevrouw Singer-Dekker, de heren Tans, Van der Gevel, Ruysers, mevrouw Brautigam, de heren Brouwer, Mellema, Brandsma, Van der Goes van Naters, Daams, Van Koeverden, Bommer, Wilmans, Scheps, Roemers, Toxopeus, mejuffrouw Schilthuis, de heren Tolman, Roolvink, Leibbrandt, Patijn, Kikkert, Couzy, Van den Bergh, Nelissen, Schakel, Versteeg, mejuffrouw Rutgers, de heren C. J. van der Ploeg, Bruggeman, Blaisse, Schuitemaker, Joekes, mevrouw Van Someren-Downer, de heren Boertien, Van Rijckevorsel, Van Urk, Visser, Lankhorst, Vredeling, Boersma, Van der Mei, Geelkerken, Scholten, mejuffrouw Ten Broecke Hoekstra, de heren Franssen, Kammeraad, mejuffrouw Klompé, de heren Van der Peijl, Beernink, Willems, Vis, mejuffrouw Kok, mevrouw Heroma-Mealink, de heren Tilanus, Albering, mejuffrouw Kessel, de heren Engelbertink, Westerterp, Van de Noort, Van Son, Reehorst, Van den Heuvel, Van Laak, Drogen, Van Beek, Aarden, Aalberse, Vellenga, Meulink, P. Voogd, Van Buel, Assmann, Wierda, Aantjes, Lardinois, Kleijwegt, Fiévez, S. van der Ploeg, mejuffrouw De Vink, de heren Maenen, Lamberts, Zegering Hadders, Lucas, Porthoine, Weijters, Van Helvoort, Bos, Bode, De Vreeze, Burggraaf, Vermooten, Harmsen, Van Bennekom, Abma, Elfferich, Zwanikken, Schoemaker, Verdijk, Witteveen, jonkvrouwe Wttewaall van Stootwegen, mevrouw Stoffels-van Haften, de heer Corver, mevrouw Van Ommeren-Averink, de heren Geertsema, Jager,

Van Dijk, Bakker, Peschar, Schmelzer, Slotemaker de Bruine, Kolfschoten, Baeten, Van Dis, Engelsman, Notenboom, Berg, Nederhorst, Schuijt, Tuijnman, Van Doorn, Walburg, Kleisterlee, Mommersteeg, Engels, Berkhouwer, Van Gelder, Oele, De Kort,

en de heren Luns, Minister van Buitenlandse Zaken, Samkalden, Minister van Justitie, Vrolijk, Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, en De Block, Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken.

De Voorzitter: Ik deel aan de Kamer mede, dat zijn ingekomen:

1°. de volgende berichten van verhindering tot bijwoning der vergadering van:

de heer Baart, wegens werkzaamheden elders;

de heer Moorman, wegens het bezoek van de voorzitter van het N.A.T.O.-parlement aan Nederland;

de heren Duijnsteek en Schuring, wegens ziekte.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen;

2°. de geloofsbrief met bijbehorende stukken van het nieuw benoemde lid der Kamer de heer E. L. Berg, te 's-Gravenhage.

Deze stukken zullen worden gesteld in handen van een commissie van vijf leden, waartoe door de Voorzitter worden benoemd de heer Versteeg, mejuffrouw Ten Broecke Hoekstra, de heer Maenen, mevrouw Singer-Dekker en de heer Van der Mei.

De Voorzitter: Het is mij gebleken, dat de leden van deze commissie reeds tevoren kennis hebben genomen van de in haar handen gestelde stukken en dat de commissie gereed is haar rapport uit te brengen.

Ik geef het woord aan de heer Versteeg tot het uitbrengen van verslag namens de commissie voor het onderzoek van de geloofsbrief van de heer Berg.

De heer **Versteeg**, voorzitter der commissie: De commissie voor het onderzoek van de geloofsbrief, met bijbehorende stukken, van de heer E. L. Berg, te 's-Gravenhage, heeft de eer het volgende te rapporteren:

De ingezonden geloofsbrief bestaat uit het bij de Kieswet voorgeschreven stuk, namelijk de aan de benoemde door de voorzitter van het Centraal Stembureau gezonden kennisgeving van benoeming tot lid der Kamer.

In handen van de commissie zijn gesteld, behalve de geloofsbrief, de volgende missives van de voorzitter van het Centraal Stembureau:

een, gedagtekend 7 juni 1966, ten geleide van een afschrift van zijn besluit van die datum, waarbij in de vacature, ontstaan door het overlijden van de heer J. Blom, wordt benoemd verklaard tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal de heer J. G. Suurhoff te Naarden;

een, gedagtekend 15 juni 1966, ten geleide van een afschrift van zijn besluit van die datum, waarbij door het niet aannemen van zijn benoeming door de heer J. G. Suurhoff en het buiten rekening laten van de heren J. Bommer, te 's-Gravenhage, J. H. Scheps, te Den Dolder, en G. J. N. M. Ruysers, te Rijswijk, aangezien zij reeds lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal zijn; de heer J. Blom, aangezien diens vacature wordt vervuld; de heren B. van den Tempel, te 's-Gravenhage, C. L. Patijn, te 's-Gravenhage en mevrouw H. Singer geboren Dekker, te Rijswijk, aangezien zij reeds lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal zijn; de heer A. D. Belinfante te Amsterdam, aangezien van hem door de voorzitter van het Centraal Stembureau een schriftelijke verklaring is ontvangen, dat hij

Versteeg e. a.

voor benoeming niet in aanmerking wenst te komen; de heren W. van der Gevel, te Amsterdam, Th. J. Hogendorp, te Amsterdam en J. G. Leibbrandt, te 's-Gravenhage, aangezien zij reeds lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal zijn, wordt benoemd verklaard tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal de heer E. L. Berg, te 's-Gravenhage;

een, gedagtekend 15 juni 1966, houdende mededeling, dat de heer Berg heeft bericht, dat hij zijn benoeming aanneemt.

Volgens de in handen gestelde besluiten van de voorzitter van het Centraal Stembureau van 7 en 15 juni 1966 is de heer Berg benoemd verklaard tot lid der Kamer met inachtneming van de volgorde, vastgesteld overeenkomstig artikel N° 19 van de Kieswet. Deze rangschikking is opgenomen in het besluit van het Centraal Stembureau, voorkomende in het bijvoegsel van de *Nederlandse Staatscourant* van 22 mei 1963. Hieruit is gebleken, dat de heer Berg te recht benoemd is verklaard.

Uit het bij de geloofsbrief van de heer Berg gevoegde uittreksel uit het geboorteregister blijkt, dat hij de vereiste leeftijd heeft bereikt.

Uit de bij de geloofsbrief gevoegde stukken blijkt voorts, dat hij geen betrekkingen bekleedt, welke onverenigbaar zijn met het lidmaatschap der Kamer, terwijl aan de commissie ten aanzien van hem niet van enige omstandigheid is gebleken, welke zijn Nederlanderschap in twijfel zou moeten doen trekken, noch van enige andere omstandigheid, ten gevolge waarvan hij op grond van artikel 94 der Grondwet van de verkiesbaarheid ontzet zou zijn.

De commissie heeft derhalve de eer voor te stellen als lid der Kamer toe te laten de heer E. L. Berg, nadat hij de voorgeschreven eden (verklaring en beloften) heeft afgelegd.

De Voorzitter: Ik bedank, namens de Kamer, de commissie voor de door haar genomen moeite.

Overeenkomstig het voorstel der commissie stel ik voor, de heer Berg toe te laten als lid der Kamer, nadat hij de bij de Grondwet en het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden voorgeschreven eden (verklaring en beloften) zal hebben afgelegd.

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: De heer Berg is in het gebouw der Kamer verschenen, teneinde de bij de Grondwet en het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden voorgeschreven eden (verklaring en beloften) af te leggen.

Ik verzoek de heer griffier de heer Berg binnen te leiden.

Nadat de heer Berg door de griffier is binnengeleid, legt hij in handen van de Voorzitter de bij de Grondwet en het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden voorgeschreven verklaring en beloften af.

De Voorzitter: Ik wens de heer Berg geluk met zijn benoeming en verzoek hem in ons midden plaats te nemen.

De heer Berg zal behoren tot de tweede afdeling.

Voorts deel ik aan de Kamer mede dat zijn ingekomen:

3°. drie Koninklijke Boodschappen, ten geleide van de volgende ontwerpen van (rijks) wet:

Wijziging van hoofdstuk XIV (Departement van Landbouw en Visserij) der rijksbegroting voor het dienstjaar 1965 (Maatregelen bestrijding veeziekten) (8632);

Verdeling van het bedrag bedoeld in de Nederlands-Poolse overeenkomst van 20 december 1963 (*Trb.* 1964, 30) (8634, R 538);

Liquidatie wettelijke ongevallenverzekering in verband met de invoering van de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (Liquidatiewet ongevallenwetten);

Voorzitter

Wijziging van de Veiligheidswet 1934 en de Stuwadoorswet in verband met de invoering van de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering;

Wijziging van de Liquidatiewet invaliditeitswetten (Algehele liquidatie van de in de invaliditeitswetten geregelde verzekeringen in verband met de invoering van de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering);

Overgangsregeling arbeidsongeschiktheidsverzekering (Wet overgangsregeling arbeidsongeschiktheidsverzekering);

Overgangsregeling in verband met aanpassing van de Ziekte-wet aan de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (Wet overgangsregeling Ziektewet);

Wijziging van de Coördinatiewet Sociale Verzekering (Aanpassing aan de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering) (8636).

Deze Koninklijke Boodschappen zullen met de daarbij behorende stukken worden gedrukt en rondgedeeld, voor zover zulks niet reeds is geschied;

4°. vier brieven van de directeur van het Kabinet der Koningin, houdende kennisgeving, dat Hare Majesteit een aantal door de Staten-Generaal aangenomen ontwerpen van wet heeft goedgekeurd.

Deze brieven, welke betrekking hebben op ontwerpen van wet, aangenomen door de Eerste Kamer in haar vergaderingen van 3, 10 en 24 mei 1966, worden voor kennisgeving aangenomen;

5°. een brief van de Minister van Binnenlandse Zaken, waarin deze verklaart dat hij er prijs op stelt mede namens zijn ambtgenoot van Justitie en in overeenstemming met de zienswijze van de burgemeester van Amsterdam de Kamer nader in te lichten in verband met gebleken misverstanden met betrekking tot de bijstandverlening aan Amsterdam, en waarin hij vervolgens over dit onderwerp mededelingen doet (8637).

Deze brief zal hedenmiddag gestencild aan de leden worden rondgedeeld en daarna worden gedrukt.

De Voorzitter: Ik doe nog geen voorstel met betrekking tot deze brief. Ik heb nu slechts mededeling gedaan van het inkomen van de brief. De beslissing omtrent het ter discussie stellen van de brief ligt bij de Kamer. De Kamer beslist over ingekomen stukken. Deze brief wordt gestencild en zal aan de leden worden rondgedeeld. Daarna kan ieder lid het woord over de orde vragen, zoals gebruikelijk is.

Ik deel aan de Kamer mede, dat voorts zijn ingekomen:

6°. een brief van de Minister van Financiën, ten geleide van het Verslag van de Nederlandse betalingsbalans in het eerste kwartaal 1966 (8635).

Deze stukken zijn reeds gedrukt en rondgedeeld;

7°. de volgende verzoekschriften:

twee, van J. Smallenbroek, te Voorburg;

een, betreffende het wetsontwerp Algemene Militaire Pensioenwet;

een, betreffende de Overgangswet W.V.O.;

een, van de Organisatie van Kamp- en Vakantiebestedings-bedrijven ORKAVA, te Arnhem, betreffende het wetsontwerp Hygiëne Kampeerplaatsen.

Deze adressen zullen worden gesteld in handen van de daarvoor in aanmerking komende commissies;

een, van J. Spin, te Groningen, in verband met zijn terbeschikkingstelling van de Regering;

een, van D. Reijman, te Ede, houdende verzoek om vergoeding van schade, welke hij als gevolg van de uitbreiding van de gemeente Ede heeft geleden;

Voorzitter

een, H. Booi, te Breukelen, houdende verzoek om rechts-herstel;

een, van J. Uileman, te Amsterdam, in verband met de arrestatie van zijn zoon tijdens de onlusten in Amsterdam.

Deze adressen zullen worden gesteld in handen van de Commissie voor de Verzoekschriften;

8°. vier telegrammen:

een, van het Comité Vrij Heemskerk, te Heemskerk, betreffende het wetsontwerp Opheffing van de gemeenten Beverwijk en Heemskerk en vorming van een nieuwe gemeente Beverwijk, alsmede wijziging van de grens tussen de gemeenten Velsen en Beverwijk;

een, van de Centrale van Rijkspersoneel, te Amersfoort, waarin wordt aangedrongen op spoedige behandeling door de Staten-Generaal van het wetsontwerp Ziektekostenvoorziening ambtenaren;

een, van P. F. S. Otten, te Eindhoven, met betrekking tot de onlusten in Amsterdam;

een, van aanwezigen op een kadervergadering van de C.P.N., te Winschoten, betreffende de opschorting van de straf van Lages.

Deze stukken zullen worden nedergelegd ter griffie, ter inzage van de leden;

9°. de volgende brieven:

een, van het Nederlands Instituut voor Vliegtuigontwikkeling, te Delft, ten geleide van de balans per 31 december 1964 en de resultatenrekening over 1964 van deze organisatie;

een, van de Partai Nasional Maluku Selatan, te Hoogkerk, met betrekking tot de rechtspositie van de in Nederland verblijvende Zuid-Molukkers;

drie, met betrekking tot de onlusten in Amsterdam, van:

J. Henselmans, secretaris van „Inconform”, te Eindhoven;

M. Ballegooijen, te Amsterdam;

E. S. van Hinte-Zandvliet, te Sint Kruis.

Deze stukken zullen worden nedergelegd ter griffie, ter inzage van de leden.

De Voorzitter: Voorts deel ik aan de Kamer mede, dat het verslag gereed is van de vaste Commissie voor Binnenlandse Zaken omtrent het wetsontwerp Wijziging van de grenzen der gemeenten Goor, Markelo en Diepenheim (8399).

Dit verslag is reeds gedrukt en rondgedeeld.

De Voorzitter: Aangezien door geen van beide Kamers der Staten-Generaal, noch door de Gevolmachtigde Minister van Suriname, onderscheidenlijk van de Nederlandse Antillen binnen de termijn, bedoeld in artikel 61 van de Grondwet, de wens te kennen is gegeven, dat het Verdrag, op 20 februari 1957 te New York tot stand gekomen, inzake de nationaliteit van de gehuwde vrouw (8596, R 528), welk stuk op 16 mei 1966 ter griffie is ontvangen, aan de uitdrukkelijke goedkeuring van de Staten-Generaal zal worden onderworpen, stel ik voor, dit stuk voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: Ik stel aan de Kamer voor aan de orde te stellen tegen dinsdag 28 juni a.s., des namiddags te één uur de wetsontwerpen:

Wijziging van hoofdstuk IV (Kabinet van de Vice-Minister-President) der rijksbegroting voor het dienstjaar 1965 (8454);

Wijziging van de grens tussen de gemeenten Den Ham en Vriezenveen (8523);

Wijziging van hoofdstuk VII (Departement van Binnenlandse Zaken) der rijksbegroting voor het dienstjaar 1965 (8553);

Wijziging van de begroting van inkomsten en uitgaven van het Provinciefonds voor het dienstjaar 1965 (8557);

Intrekking van de wet van 27 maart 1915 (*Stb.* 171) tot tijdelijke afwijking van de onteigeningswet (8593).

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: Verder stel ik voor om, indien de behandeling van het voorstel van de Commissie inzake de werkwijze der Kamer tot vaststelling van een nieuw Reglement van Orde (8042) in de vergadering van morgen, woensdag 22 juni, niet ten einde wordt gebracht, deze voort te zetten in de vergadering van dinsdag 28 juni a.s., na de behandeling van het wetsontwerp Intrekking van de wet van 27 maart 1915 (*Stb.* 171) tot tijdelijke afwijking van de onteigeningswet (8593).

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: Op het ogenblik ligt het niet in mijn voor-nemen, de Kamer voor te stellen, de vergadering van morgen ook des avonds voort te zetten. Het komt mij voor, dat er ook nog op dinsdag, 28 juni a.s., voldoende tijd zal zijn voor de behandeling van het voorstel van de Commissie inzake de werkwijze der Kamer tot vaststelling van een nieuw Reglement van Orde (8042). Het lijkt mij daarom beter, morgen te beslissen over de vraag, of de vergadering van die dag des avonds zal worden voortgezet.

Voorts stel ik voor aan de orde te stellen tegen dinsdag 28 juni a.s., na een eventuele voortzetting van de behandeling van het nieuwe Reglement van Orde (8042), de wetsontwerpen:

Nadere wijziging van de Wet buitengewoon pensioen 1940—1945 (*Stb.* 1947, H 313) en de Wet buitengewoon pensioen zeelieden-oorlogsslachtoffers (*Stb.* 1947, H 420) (8502);

Verhoging met een tijdelijke toeslag van de pensioenen krachtens de Wet buitengewoon pensioen 1940—1945 (*Stb.* 1947, H 313) en de Wet buitengewoon pensioen zeelieden-oorlogsslachtoffers (*Stb.* 1947, H 420) (8503);

Toekenning van een gedeeltelijke compensatie voor de ingevolge de Algemene Ouderdomswet (*Stb.* 1956, 281) en de Algemene Weduwen- en Wezenwet (*Stb.* 1959, 139) geheven premie over een buitengewoon pensioen krachtens de Wet buitengewoon pensioen 1940—1945 (*Stb.* 1947, H 313) en de Wet buitengewoon pensioen zeelieden-oorlogsslachtoffers (*Stb.* 1947, H 420) (8504)

(indien omtrent de wetsontwerpen 8502, 8503 en 8504 tijdig eindverslag zal worden uitgebracht);

het verslag van een mondeling overleg betreffende reorganisatie van de Onderwijsraad en de positie van de bijzondere universiteiten bij de taakverdeling binnen het wetenschappelijk onderwijs (8300, hoofdstuk VIII, nr. 39);

het wetsontwerp Wijziging van het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering in verband met het tot stand brengen van een gemeenschappelijke Benelux-regeling inzake de bestraffing van meinedige verklaringen afgelegd voor internationale gerechten (8400);

de ontwerpen van rijkswet Bijzondere voorzieningen aangaande de plaats van vestiging van naamloze vennootschappen en andere rechtspersonen (Rijkswet vrijwillige zetelverplaatsing van rechtspersonen); Bijzondere maatregelen van overheidswege aangaande de plaats van vestiging van rechtspersonen en instellingen (Rijkswet zetelverplaatsing door de overheid van rechtspersonen en instellingen) (8022, R 470).

het wetsontwerp Nadere wijziging van de Interimwet invaliditeitsrentetrekken (nadere uitbreiding kring bijslaggerechtigden (8536) en

Voorzitter e.a.

de wetsontwerpen Nieuwe regelen van de pensioenen van de militairen en van hun nabestaanden (Algemene militaire pensioenwet); Vaststelling van een regeling tot toekenning van een uitkering aan gewezen militairen, die zijn ontslagen wegens het bereiken van bepaalde leeftijdsgrenzen (Uitkeringswet gewezen militairen); Wijziging van de Wet bevordering en ontslag beroepsofficieren en van de Wet voor het reserve-personeel der krijgsmacht (8199).

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: De vaste Commissie voor Sociale Zaken en Volksgezondheid kon binnen de bij artikel 55, juncto 32, van het Reglement van Orde bepaalde termijn niet gereed zijn met haar verslag omtrent de ontwerp-Algemene Wet Zware Geneeskundige Risico's (8457). Zij verzoekt bedoelde termijn te verlengen tot 15 juli 1966.

De bijzondere commissie voor de ontwerpen van Wet Regelen nopens de hygiëne op en in kampeerplaatsen (Wet hygiëne kampeerplaatsen) (8544) en Regelen nopens de hygiëne en de veiligheid van zweminrichtingen (Wet hygiëne en veiligheid in zweminrichtingen) (8545) kon binnen de bij artikel 44, juncto 32, van het Reglement van Orde bepaalde termijn niet gereed zijn met haar verslag. Zij verzoekt bedoelde termijn te verlengen tot 30 oktober 1966.

Ik stel voor, aan deze verzoeken te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: Ik geef het woord aan de heer Lankhorst, die het heeft gevraagd over de orde.

De heer Lankhorst (P.S.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil u over twee zaken iets vragen.

Door mijn fractiegenoot de heer Bruggeman is een serie vragen gesteld in verband met de gebeurtenissen in Amsterdam, misverstanden over brieven e.d. Aangezien deze zaak steeds gecompliceerder wordt door steeds weer nieuwe berichten, had ik u willen verzoeken, mijnheer de Voorzitter, of deze vragen in plaats van schriftelijk mondeling kunnen worden afgehandeld.

Nu heeft u zojuist medegedeeld, dat er een brief is binnengekomen; deze zou de zaak misschien helemaal kunnen ophelderen. Dat weet ik echter niet. Daarom zou ik u nu willen vragen, of ik, als dit nodig mocht blijken wanneer ik van de inhoud van de brief kennis heb genomen, later kan verzoeken de vragen van de heer Bruggeman mondeling in plaats van schriftelijk af te handelen.

De Voorzitter: Als de Minister van Binnenlandse Zaken er geen bezwaar tegen heeft, bestaat er mijnerzijds geen bezwaar te voldoen aan het verzoek van de geachte afgevaardigde om de vragen van de heer Bruggeman mondeling in plaats van schriftelijk te doen beantwoorden. Deze beantwoording zou dan morgen bij de aanvang van de vergadering moeten geschieden, aangezien er donderdag a.s. geen plenaire vergadering plaatsvindt.

De heer Lankhorst (P.S.P.): Mijnheer de Voorzitter! Voorts heb ik 14 dagen geleden gevraagd, of u bij de Regering ernaar wilde informeren, of zij de Kamer in een nota zou willen mededelen wat het beleid van de Regering is ten opzichte van de crisis in de N.A.V.O. en het verplaatsen van N.A.V.O.-instellingen. Ik zou graag vernemen, of u daaromtrent al bericht van de Regering hebt gehad.

De Voorzitter: Ik kan de heer Lankhorst mededelen, dat ik 14 dagen geleden een brief heb gericht tot de Regering, waarin dit verzoek is overgebracht en waarin ik heb verzocht, mij zo spoedig mogelijk te antwoorden. Ik heb zojuist van de heer Minister van Buitenlandse Zaken, die hier in verband met de behandeling van een wetsontwerp, dat hem regardeert, aanwezig is, vernomen dat hij 10 minuten geleden veilig uit Italië

is teruggekeerd. Hij kan misschien nu reeds zeggen, in hoeverre de voorbereidingen voor de door de geachte afgevaardigde bedoelde nota inzake het beleid van de Regering ten opzichte van de crisis in de N.A.V.O. en het verplaatsen van N.A.V.O.-instellingen zijn gevorderd.

De heer Luns, Minister van Buitenlandse Zaken: Mijnheer de Voorzitter! Het is de bedoeling, aan deze Kamer een nota te zenden met globale inlichtingen met name over de overplaatsing van zekere N.A.V.O.-instellingen. Daarnaast heb ik aan u het verzoek gericht om in de loop van de volgende week met de Kamercommissie bijeen te komen, ten einde wat achtergronden meer in details te kunnen mededelen. Ik hoop, dat de geachte afgevaardigde aan dit antwoord voldoende heeft om althans vandaag met andere zaken door te gaan.

De heer Lankhorst (P.S.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil nog een opmerking maken. U weet, dat ik het verzoek heb gedaan, opdat in elk geval in deze Kamer, voordat zij met reces gaat, een gedachtenwisseling tussen de Minister en de Kamer over deze zaak kan plaatsvinden en de Kamer als zodanig zoveel mogelijk wordt geïnformeerd over het beleid van de Regering ter zake. Ik neem aan, dat de Minister bij het indienen van die nota rekening zal houden met het ingaan van het reces en dat hij bereid zal zijn om, als de Kamer hiertoe mocht besluiten, aan die gedachtenwisseling deel te nemen.

Minister Luns: Mijnheer de Voorzitter! Ik hoop die nota deze week nog in te dienen. Voorts is de Regering steeds als was in de handen van deze Kamer.

De Voorzitter: Ik neem aan, dat de heer Lankhorst voldoende is ingelicht, aangezien de Minister gewoon is zijn toezeggingen na te komen.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Voorzieningen in het belang van de natuurbescherming (Natuurbeschermingswet) (6764)**.

De beraadslaging over artikel 1 en het daarop voorgestelde amendement wordt hervat.

De Voorzitter: Ik verzoek de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk haar oordeel over het amendement van de heer Van Dijk c.s. (stuk nr. 12, I) te kennen te geven.

De heer Kieft, voorzitter van de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk: Mijnheer de Voorzitter! Van de 18 leden van de commissie zijn 11 leden tegen het amendement.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het amendement wordt met 93 tegen 37 stemmen verworpen.

Tegen hebben gestemd de heren Willems, Vis, mejuffrouw Kok, mevrouw Heroma-Meilink, de heer Albering, mejuffrouw Kessel, de heren Engelbertink, Westerterp, Van de Noort, Reehorst, Van den Heuvel, Van Laak, Droesen, Van Beek, Aarden, Aalberse, Vellenga, Meulink, Van Buel, Assmann, Aantjes, Kleijwegt, Fiévez, S. van der Ploeg, mejuffrouw De Vink, de heren Maenen, Lamberts, Weijters, Van Helvoort, De Vreeze, Burggraaf, Vermooten, Van Bennekom, Elfferich, Zwanikken, Schoemaker, Verdijk, mevrouw Van Ommeren-Averink, de heren Geertsema, Jager, Bakker, Peschar, Schmelzer, Slotemaker de Bruine, Kolfschoten, Baeten, Engelsman, Berg, Nederhorst, Van Doorn, Walburg, Kleisterlee, Mommersteeg, Engels, J. J. Voogd, Wieldraaijer, Kieft, Hogendorp, Van Lier, Van den Tempel, mevrouw Singer-Dekker, de heren Tans, Van der Gevel, Ruygers, mevrouw Brautigam, de heren Brandsma, Van

Voorzitter e.a.

der Goes van Naters, Daams, Bommer, Wilmans, Scheps, Roemers, mejuffrouw Schilthuis, de heren Roolvink Leibbrandt, Patijn, Van den Bergh, Schakel, Versteeg, mejuffrouw Rutgers, de heren C. J. van der Ploeg, Bruggeman, Schuitemaker, Boertien, Van Rijkevorsel, Van Urk, Lankhorst, Vredeling, Boersma, Geelkerken, Franssen, mejuffrouw Klompé en de Voorzitter.

Vóór hebben gestemd de heren Beernink, Tilanus, Van Son, Lardinois, Zegering Hadders, Lucas, Porthene, Bos, Bode, Harmsen, Abma, Witteveen, jonkvrouwe Wittewaail van Stoetwegen, mevrouw Stoffels-van Haaften, de heren Corver, Van Dijk, Van Dis, Notenboom, Schuijt, Tuijnman, Brouwer, Mellem, Van Koeverden, Toxopeus, Tolman, Kikkert, Couzy, Nelissen, Blaisse, Joekes, mevrouw Van Someren-Downer, de heren Visser, Van der Mei, Scholten, mejuffrouw Ten Broecke Heekstra, de heren Kammeraad en Van der Peijl.

Artikel 1 wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De beraadslaging over artikel 3 en het daarop voorgestelde amendement wordt hervat.

De heer **Baeten** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb opnieuw het woord gevraagd in de stellige verwachting, daardoor een verkorting van de procedure te bereiken en een bevredigend legislatief resultaat. De Minister heeft bij de behandeling van de amendementen — meer speciaal bij de behandeling van mijn amendement op artikel 3 — verklaard, dat hij het vanzelfsprekend vond dat hij bij de voorbereiding van de benoeming van de betreffende deskundige leden, deskundigen op het gebied van land- en bosbouw, ter zake overleg zou plegen met zijn ambtgenoot van Landbouw en Visserij.

Wanneer de Minister bereid is, deze informele toezegging op te nemen in de wet — dit zou kunnen gebeuren, doordat de Minister een kleine toevoeging geeft op de nota van wijziging, die hij zelf op artikel 3 heeft ingediend, een toevoeging, die zou inhouden dat bij de voordracht tot benoeming aan de Kroon ook de Minister van Landbouw en Visserij zal worden betrokken — dan zou mijn amendement kunnen worden ingetrokken.

De heer **Vrolijk**, Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk: Mijnheer de Voorzitter! Ik dacht dat ik in de loop van de discussies al getracht had, een eind in de richting van de gedachten van de heer Baeten voort te werken. Ik heb daarbij voortdurend de behoefte gevoeld, enerzijds de basis van de wet zo breed mogelijk te maken en anderzijds de indruk weg te werken dat er van onze kant enige behoefte aan zou bestaan om tegenstellingen tussen bepaalde belangen — ik zal deze niet nader kwalificeren — in deze samenleving te doen voortbestaan of ook maar enigszins te stimuleren, om van cultiveren nog maar te zwijgen. Ik heb er daarbij op gelet dat de heer Baeten en andere sprekers bij de behandeling van het aanvankelijke amendement en het artikel de nadruk hebben gelegd op wat als doel van deze raad in artikel 2 is neergelegd, namelijk dat het gaat om de behartiging van de natuurbeschermingsbelangen. In dat kader — dit heeft men uit mijn nota van wijziging nadrukkelijk kunnen vernemen — acht ik het alleszins mogelijk om ten minste drie leden ter benoeming voor te dragen, die tevens deskundig zijn op het gebied van de land- en bosbouw. Ik heb gezegd mij zeer wel te kunnen voorstellen, dat daarbij overleg wordt gepleegd met de Minister van Landbouw en Visserij, als de ter zake eerstgeroepene. De heer Baeten wil nog weer wat verder gaan en op dit punt die definitieve zekerheid hebben, die hij in ieder geval ten aanzien van mijn opvolgers nodig zal achten. Hij heeft tevens gezegd dat hij ervan uitging, dat dit tot een aanzienlijke bekorting van de discussies zou kunnen leiden. Dit doet mij veronderstellen, dat de heer Baeten reden heeft om aan te nemen, dat de Kamer in zijn gedachte kan treden. Als dit zo is, dan ben ik bereid om mijnerzijds deze verdere stap te zetten, niet alleen om de heer Baeten verder tegemoet te komen, maar ook om verder samen

Minister Vrolijk e. a.

met hem te kunnen optrekken. Deze stap zou kunnen bestaan in een nieuwe nota van wijziging, die zou inhouden de toevoeging aan het nieuwe derde lid van een zin, luidende: „De voordracht tot hun benoeming wordt Ons door Onze Minister gedaan in overeenstemming met Onze Minister van Landbouw en Visserij.”. Dan hebben wij daartoe de normale formulering gebruikt, die in overeenkomstige gevallen wordt gehanteerd. Ik hoop dat dit tot een synthetische doorwerking van de wet zal kunnen bijdragen.

De **Voorzitter**: Door de Regering is artikel 3 alsnog gewijzigd in die zin, dat aan het derde lid van het artikel wordt toegevoegd: De voordracht tot de benoeming wordt Ons door Onze Minister gedaan in overeenstemming met Onze Minister van Landbouw en Visserij.

De heer **Baeten** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Onder deze bepaald niet onvoorziene omstandigheden trek ik gaarne mijn amendement in.

Aangezien het amendement van de heer Baeten c.s. (stuk nr. 16, I) is ingetrokken, maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De **Voorzitter**: Ik verzoek de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk haar oordeel over de door de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk na het uitbrengen van het eindverslag in het artikel aangebrachte wijzigingen kenbaar te maken.

De heer **Kieft**, voorzitter van de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk: Mijnheer de Voorzitter! Alle aanwezige leden adviseren tot aanvaarding van de wijziging.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het gewijzigde artikel 3 wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De beraadslaging over artikel 4 wordt hervat.

Minister **Vrolijk**: Mijnheer de Voorzitter! De nota van wijziging, die de vorige keer mijnerzijds is ingediend, is, naar nader onderzoek heeft uitgewezen, terecht ingediend. Ik geloof overigens, dat deze zaak van zo weinig betekenis is, dat ik de Kamer gaarne wil verzoeken met het aldus gewijzigde artikel 4 in te stemmen.

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, heeft de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk tegen de door de Regering in artikel 4 na het uitbrengen van het eindverslag aangebrachte wijziging geen bezwaar.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het gewijzigde artikel 4 wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De beraadslaging over artikel 7 en het daarop voorgestelde amendement wordt hervat.

De **Voorzitter**: Ik verzoek de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk haar oordeel over het amendement van de heer Baeten c.s. (stuk nr. 16, II) mede te delen.

De heer **Kieft**, voorzitter van de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk: Mijnheer de Voorzitter! Alle aanwezige leden adviseren tot aanvaarding.

De beraadslaging wordt gesloten.

Voorzitter e.a.

De **Voorzitter**: Ik geef achtereenvolgens het woord aan de heren Wilmans en Van Bennekom tot het afleggen van een korte verklaring.

De heer **Wilmans** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb al eerder gezegd, dat wij eigenlijk geen behoefte aan dit amendement hadden, maar om een zo breed mogelijk fundament onder dit wetsontwerp te krijgen, hebben wij na ampele beraadslaging besloten ervoor te stemmen.

De heer **Van Bennekom** (A.R.P.): Mijnheer de Voorzitter! Nader overleg met mijn fractie heeft mij ervan overtuigd, dat, hoewel wij geen behoefte hebben aan een accentuering van het complementair karakter, dat dit amendement aan het ontwerp geeft, wij toch geen overwegende bezwaren hebben onze stem aan dit amendement te geven.

Het amendement van de heer Baeten c.s. (stuk nr. 16, II) wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Artikel 7, waarvan het eerste lid thans luidt:

1. Onze Minister kan, in overeenstemming met Onze Minister, belast met de zorg voor de ruimtelijke ordening, een natuurmonument, waarvan de bescherming niet reeds op andere wijze door of krachtens de wet is verzekerd, bij een met redenen omklede beschikking, waarin de percelen kadastraal omschreven zijn, aanwijzen als beschermd natuurmonument., wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De beraadslaging over artikel 12 en het daarop voorgestelde amendement wordt hervat.

De **Voorzitter**: De heer Van Dijk heeft mij medegedeeld, dat hij het door hem en andere leden voorgestelde amendement, voorkomende op stuk nr. 12, II, heeft ingetrokken.

Aangezien het amendement van de heer Van Dijk c.s. (stuk nr. 12, II) is ingetrokken, maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt heeft de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk geen bezwaar tegen de door de Regering na het uitbrengen van het eindverslag in het artikel aangebrachte wijziging.

De beraadslaging wordt gesloten.

Artikel 12, waarvan het eerste lid thans luidt:

1. Het is verboden zonder vergunning van Onze Minister of in strijd met bij zodanige vergunning gestelde voorwaarden handelingen te verrichten, te doen verrichten of te gedogen, die schadelijk zijn voor het natuurschoon of voor de natuurwetenschappelijke betekenis van een beschermd natuurmonument of die een beschermd natuurmonument ontsieren., wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De beraadslaging over artikel 13 en de daarop voorgestelde amendementen wordt hervat.

Hierbij is tevens aan de orde de behandeling van het tweede deel van het gewijzigde amendement van de heer Baeten c.s. (stuk nr. 16, III), strekkende tot invoeging van een nieuwe afdeling 3 in hoofdstuk III.

De **Voorzitter**: Ik merk op dat in dit amendement het woord „schadevergoeding” als titel van de afdeling cursief dient te worden gedrukt.

Ik verzoek de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk haar oordeel over het gewijzigde amendement van de heer Baeten c.s. (stuk nr. 16, III) mede te delen.

Kieft e. a.

De heer **Kieft**, voorzitter van de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk: Mijnheer de Voorzitter! Van de achttien aanwezige leden van de commissie adviseren vijf leden, dit amendement niet te aanvaarden.

De **Voorzitter**: De heer Wilmans deelt mij mede, dat hij het door hem en andere leden voorgestelde amendement (stuk nr. 13) intrekt.

Aangezien het amendement van de heer Wilmans c.s. (stuk nr. 13) is ingetrokken, maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**. Ik geef achtereenvolgens het woord aan de heren Wilmans en Van Bennekom tot het afleggen van een korte verklaring met betrekking tot het gewijzigde amendement van de heer Baeten c.s. (stuk nr. 16, III).

De heer **Wilmans** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Ook dit amendement van de heer Baeten hebben wij ernstig overwogen. Met waardering voor de tegemoetkoming van de heer Baeten zijn wij echter toch tot de conclusie gekomen, dat dit amendement een verwarrende en tot speculatie aanleiding gevende procedure in het w.o. zou brengen. Bovendien is het overbodig en veroorzaakt het een discrepantie met analoge wetten. Wij kunnen onze stem hieraan dus niet geven.

De heer **Van Bennekom** (A.R.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ook in mijn fractie heerst bepaald geen enthousiasme mede ten aanzien van dit amendement, gelet op de consequenties, die uitwerking en uitvoering van het amendement ook voor andere wetten zouden kunnen hebben. Enerzijds gelet op lid 2 van dit amendement, dat toch wel enigszins mitigerend optreedt, anderszijds gelet op het feit, dat ik er toch prijs op stel mede te werken aan het verkrijgen van een zo groot mogelijke meerderheid voor dit ontwerp en graag ook mijnerzijds een poging wil doen om het in veilige haven te brengen, zal ik persoonlijk — en verscheidene leden van mijn fractie zullen mij hierin, naar ik aanneem, volgen — vóór dit amendement stemmen, maar zeker zal dit niet het geval zijn met mijn gehele fractie.

Het gewijzigde amendement van de heer Baeten c.s. (stuk nr. 16, III) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

Artikel 13, thans luidende:

1. Een vergunning als bedoeld in artikel 12 wordt bij aangetekende brief verzocht. Onze Minister bevestigt onverwijld, met vermelding van de datum, de ontvangst van het verzoek. Hij zendt gelijktijdig een afschrift van het verzoek en van de ontvangstbevestiging aan gedeputeerde staten en burgemeester en wethouders, die binnen twee maanden na de op de ontvangstbevestiging vermelde datum van hun oordeel kunnen doen blijken.

2. Onze Minister beslist op het verzoek binnen drie maanden na de datum van ontvangst. Onze Minister kan de termijn met drie maanden verlengen; hij geeft de verzoeker daarvan kennis vóór het verstrijken van de termijn. Onze Minister geeft van deze verlenging mede kennis aan gedeputeerde staten en burgemeester en wethouders.

3. Indien Onze Minister van oordeel is, dat verlening van een gevraagde vergunning zou leiden tot ernstige aantasting van een beschermd natuurmonument, verleent hij deze niet alvorens de Natuurbeschermingsraad te hebben gehoord. Indien Onze Minister van oordeel is, dat weigering van een gevraagde vergunning een ander algemeen belang zou schaden, weigert hij deze niet alvorens de Rijkplanologische Commissie te hebben gehoord. In zodanig geval kan Onze Minister de termijn, binnen welke hij op het verzoek moet beslissen, ander-

Voorzitter

maal met drie maanden verlengen; hij geeft de verzoeker daarvan kennis vóór het verstrijken van de eenmaal verlengde termijn. Onze Minister geeft van deze verlenging mede kennis aan gedeputeerde staten en burgemeester en wethouders.

4. Indien Onze Minister zijn beslissing niet binnen de krachtens het tweede of het derde lid geldende termijn ter kennis van de verzoeker heeft gebracht, wordt de vergunning geacht te zijn verleend.

wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De Voorzitter: Ten gevolge van de aanneming van het gewijzigde amendement van de heer Baeten c.s. is in hoofdstuk III ingevoegd een nieuwe afdeling 3. In verband daarmee dient een aantal vernummeringen te worden aangebracht.

De beraadslaging over artikel 14 en het daarop voorgestelde amendement wordt hervat.

De Voorzitter: De heer Van Dijk deelt mij mede, dat hij het door hem en andere leden voorgestelde amendement (stuk nr. 12, III) intrekt.

Aangezien het amendement van de heer Van Dijk c.s. (stuk nr. 12, III) is ingetrokken, maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De Voorzitter: Naar mij blijkt, heeft de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk tegen de door de Regering na het uitbrengen van het eindverslag aangebrachte wijziging geen bezwaar.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het gewijzigde artikel 14 wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De beraadslaging over artikel 20 en het daarop voorgestelde amendement wordt hervat.

De Voorzitter: De heer Van Dijk deelt mij mede, dat hij het door hem en andere leden voorgestelde amendement (stuk nr. 12, IV) intrekt.

Aangezien het amendement van de heer Van Dijk c.s. (stuk nr. 12, IV) is ingetrokken, maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De Voorzitter: Naar mij blijkt, heeft de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk tegen de door de Regering na het uitbrengen van het eindverslag in het artikel aangebrachte wijziging geen bezwaar.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het gewijzigde artikel 20 wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De beraadslaging over artikel 30 en het daarop voorgestelde amendement wordt hervat.

De Voorzitter: De heer Van Dijk deelt mij mede, dat hij het door hem en andere leden voorgestelde amendement (stuk nr. 12, V) intrekt.

Aangezien het amendement van de heer Van Dijk c.s. (stuk nr. 12, V) is ingetrokken, maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De beraadslaging wordt gesloten.

Artikel 30 wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De beweegreden van het wetsontwerp wordt zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Voorzitter e. a.

De Voorzitter: Ik geef achtereenvolgens het woord aan de heren Mellema, Van Dijk en Van Koeverden tot het afleggen van een korte verklaring.

De heer Mellema (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Vooropstellende, dat de leden van de christelijk-historische fractie grote betekenis toekennen aan de natuurbescherming en volkomen overtuigd zijn van de noodzaak om wettelijke maatregelen ten aanzien van de natuurbescherming te nemen, wil ik nochtans verklaren, dat deze fractie dit wetsontwerp overbodig vindt en daarom haar steun niet aan het ontwerp zal kunnen geven.

Het ontwerp is ingediend in 1962. Sindsdien is in werking getreden de Wet op de Ruimtelijke Ordening. Met de mogelijkheden, die deze wet biedt, naast de mogelijkheden, die andere bestaande wetten geven, is volgens de fractie het doel, dat dit wetsontwerp beoogt, voldoende verzekerd.

Zou het wetsontwerp hebben betekend een codificatie van het bestaande recht, dan zouden wij daarmee van harte hebben ingestemd.

De heer Van Dijk (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Ofschoon ook de fractie van de V.V.D. grote betekenis toekent aan de natuurbescherming in haar volle omvang, ofschoon zij maatregelen van overheidswege op het gebied van de natuurbescherming zeer belangrijk acht en hoewel de Minister bij de behandeling van dit wetsontwerp in hoge mate ook aan onze wensen is tegemoet gekomen, zal een aantal leden van mijn fractie tegen dit wetsontwerp stemmen.

Deze leden zijn van oordeel, dat de zorgvuldigheid van de wetgeving, die naast een lex generalis een aantal speciale wetten moet bevatten, die elkaar niet mogen overlappen, niet voldoende in acht is genomen. Zij geloven tevens, dat de belangen van de natuurbescherming met het niet aannemen van dit wetsontwerp niet of nauwelijks zullen worden geschaad.

Zij willen hierbij de Regering in overweging geven om, wanneer zij met nieuwe voorstellen te dezer zake wil komen . . .

De Voorzitter: Dit behoort bepaald niet bij de motivering van uw stem over dit wetsontwerp.

De heer Van Dijk, (V.V.D.): Goed, mijnheer de Voorzitter, dan zal ik het hierbij laten.

De heer Van Koeverden (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! De natuurbescherming is in Nederland in eerste aanleg door het particulier initiatief op een goede wijze behartigd. Daarnaast zien wij wettelijke bepalingen en mogelijkheden om op vrijwel elk terrein het natuurschoon te beschermen. Door de aanneming van het voorliggende wetsontwerp, dat zeer ruim is opgesteld en niet duidelijk, voor zover het de terreinafbakening met andere wetten betreft, is geredigeerd, dreigen overlappingsen te ontstaan, die overbodig zijn.

Daarnaast kunnen ambtelijke bemoeiingen worden verwacht, die niet alleen duur zijn, maar die ook de medewerking van particulieren, die zozeer gewenst is, kunnen doven. Nu het amendement-Van Dijk, dat beoogde een duidelijke wetgeving ter zake te bevorderen, is verworpen, achten wij het nadeel van een dergelijke ingewikkelde regeling met vergunningen, adviezen, enz. groter dan het voordeel, dat deze wet boven datgene, wat andere bepalingen reeds voor goeds inhouden, mogelijk maakt. Hoewel een warm voorstander van een goed beleid voor behoud van natuurschoon, kunnen enigen van mijn politieke vrienden en ik hun stem aan dit wetsontwerp helaas niet geven.

De Voorzitter: Naar mij blijkt, adviseert de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk tot aanneming van het wetsontwerp.

Het wetsontwerp wordt met 97 tegen 32 stemmen aangenomen.

Voorzitter e. a.

Vóór hebben gestemd mejuffrouw Rutgers, de heren C. J. van der Ploeg, Bruggeman, Schuitemaker, Boertien, Van Rijke-vorsel, Van Urk, Visser, Lankhorst, Vredeling, Boersma, Geelkerken, mejuffrouw Ten Broecke Hoekstra, de heer Franssen, mejuffrouw Klompé, de heren Willems, Vis, mejuffrouw Kok, mevrouw Heroma-Meilink, de heer Albering, mejuffrouw Kessel, de heren Engelbertink, Westerterp, Van de Noort, Reehorst, Van den Heuvel, Van Laak, Droesen, Van Beek, Aarden, Aalberse, Vellenga, Meulink, Van Buel, Assmann, Aantjes, Lardinois, Kleijwegt, Fiévez, S. van der Ploeg, mejuffrouw De Vink, de heren Maenen, Lamberts, Weijters, Van Helvoort, De Vreeze, Burggraaf, Vermooten, Van Bennekom, Elfferich, Zwanikken, Schoemaker, Verdijk, Witteveen, mevrouw Stoffels-van Haften, de heren Geertsema, Jager, Bakker, Peschar, Schmelzer, Slotemaker de Bruine, Kolfshoten, Baeten, Engelsman, Berg, Nederhorst, Van Doorn, Walburg, Kleisterlee, Mommersteeg, Engels, J. J. Voogd, Wieldraaijer, Kieft, Hogendorp, Van Lier, Van den Tempel, mevrouw Singer-Dekker, de heren Tans, Van der Gevel, Ruysers, mevrouw Brautigam, de heren Brouwer, Brandsma, Van der Goes van Naters, Bommer, Wilmans, Scheps, Roemers, mejuffrouw Schilthuis, de heren Roolvink, Leibbrandt, Patijn, Van den Bergh, Schakel, Versteeg en de Voorzitter.

Tegen hebben gestemd de heren Blaisse, Joekes, mevrouw Van Someren-Downer, de heren Van der Mei, Scholten, Kammeraad, Van der Peijl, Beernink, Tilanus, Van Son, Zegering Hadders, Lucas, Porthoine, Bode, Harmsen, Abma, jonkvrouw Wtewaall van Stoeuwen, de heren Corver, Van Dijk, Van Dis, Notenboom, Schuijt, Tuijnman, Berkhouwer, Van Gelder, Mellema, Van Koeverden, Toxopeus, Tolman, Kikkert, Couzy en Nelissen.

Aan de orde is de behandeling van het ontwerp van rijkswet **Goedkeuring van het op 8 april 1965 te Brussel ondertekende Verdrag tot instelling van één Raad en één Commissie welke de Europese Gemeenschappen gemeen hebben, met Protocol betreffende de voorrechten en immuniteiten van de Europese Gemeenschappen (8380, R 506).**

De algemene beraadslaging wordt geopend.

De heer **Schuijt** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! De behandeling van het ontwerp van Rijkswet Goedkeuring van het op 8 april 1965 te Brussel ondertekende Verdrag tot instelling van één Raad en één Commissie welke de Europese Gemeenschappen gemeen hebben — in de wandeling genoemd: het fusieverdrag — stelt ons voor enkele nogal uiteenlopende problemen.

Enerzijds is in deze Kamer voortdurend aangedrongen op de wenselijkheid, te komen tot een vereenvoudiging van de institutionele structuur van de Europese Gemeenschappen. De Kamer heeft dan ook in deze geest het op 27 juni 1961 door de Nederlandse Regering genomen initiatief, een ontwerp-overeenkomst in te dienen, die was gericht op deze vereenvoudiging, toegejuicht. In dit historische perspectief zou het op 8 april 1965 te Brussel ondertekende verdrag al tevoren op een gunstig onthaal kunnen hebben gerekend, ware het niet — en dit is het anderzijds —, dat de situatie in de Europese Gemeenschappen zodanig is veranderd, dat het communautaire streven van de zes landen langzamerhand op het laagst denkbare democratische niveau voortgang vindt.

Derhalve is de fundamentele vraag, waarvoor wij thans staan gesteld, of dit verdrag onder de huidige omstandigheden een positieve bijdrage zal of kan leveren tot de voor ons land belangrijk geachte communautaire ontwikkeling van de Europese Gemeenschappen.

Uit de schriftelijke voorbereiding is overduidelijk gebleken, dat op de weg naar een antwoord op deze vraag nog tal van obstakels liggen. Uit de memorie van antwoord is ook gebleken dat de Regering deze moeilijkheden zorgvuldig afweegt en dat zij de bezorgdheid ten deze van de Kamer deelt.

Schuijt

Het kernpunt van de moeilijkheden ligt in de toekomstige samenstelling en functionering van de nieuw te benoemen commissie. Daarbij kunnen twee aspecten worden onderscheiden. Het eerste is de vraag, of de te benoemen figuren van voldoende politiek niveau zullen zijn om de stuwende activiteit van de commissie te verzekeren. Dat aspect zal m.i. weinig moeilijkheden met zich brengen, als de sterk communautair denkende vijf lid-staten krachtige figuren voorstellen. Dan is er voor de commissie een voldoende meerderheid om op het beleid een beslissende invloed te oefenen. Een enkele zwakkere figuur in de commissie is dan wel vervelend, maar niet bepalend. Bovendien zal ditzelfde vraagstuk zich ook voordoen zonder de fusie, aangezien de benoemingstermijn van de zittende commissie al ruim een half jaar is verstreken.

De zaken komen echter moeilijker te liggen bij het tweede aspect, namelijk het voorzitterschap en de roulering daarvan.

Artikel 14 van het verdrag is duidelijk. De voorzitter en de drie vice-voorzitters worden in onderlinge overeenstemming door de regeringen der lid-staten benoemd voor twee jaar. Zij zijn herbenoembaar. Tegen de achtergrond van dit artikel rijst de vraag, welke de juridische grondslag is voor een eventueel besluit van de regeringen een rouleringssysteem in te voeren. Er kan natuurlijk altijd een gentlemen's agreement worden gesloten. Een voor alle tijden bindend besluit, dat een ontkrachting is van artikel 14, lijkt mij onmogelijk.

Enigszins vreemd zijn in dit verband de berichten uit Brussel, dat de Italiaanse en de Belgische delegaties voorstellen hebben gedaan om naar aanleiding van het aan de commissie gegeven mandaat een éénjarige periode, waarin de opbouw van het ééngemaakte apparaat tot stand komt, onder de ogen te zien. Men schijnt dit zo te interpreteren, dat het verdrag zelf al voorziet in een aanpassingsperiode van één jaar. Daarna zou dan de eigenlijke commissie gaan functioneren. Pas dan zou een zeker rouleringssysteem moeten ingaan. Kan dat allemaal aan de hand van het verdrag en aan de hand van het aan de commissie gegeven mandaat worden bepleit?

De huidige vervulling van het voorzitterschap is een punt apart. Is het juist, zoals berichten melden, dat de Nederlandse Minister de enige geweest is, die officieel de kandidatuur van prof. Hallstein voor het presidentschap heeft gesteund? Iedereen weet, dat het presidentschap van de heer Hallstein een steen des aanstoots is voor de Franse regering. Zonder te kort te willen schieten in bondgenootschappelijke courtoisie mag worden opgemerkt, dat deze situatie tot eer strekt aan de heer Hallstein. Hoezeer zijn werk hier in den lande algemeen wordt gewaardeerd, behoeft geen betoog. Het is dan ook deze overtuiging, dat het uitermate moeilijke en gecompliceerde werk van de feitelijke eenmaking van de drie executieven aan niemand beter kan worden toevertrouwd dan aan de heer Hallstein.

Met betrekking tot de roulering van het voorzitterschap van de commissie wordt onzerzijds duidelijk gesteld, dat wij voor de in het verleden gehandhaafde praktijk grote waardering hebben, te meer, daar er blijkens de memorie van antwoord formele afspraken tot roulering tussen de regeringen zijn gemaakt in 1957 en 1959. Het in de praktijk afwijken van deze afspraak houdt een politieke waardering in van de functie. Het is de Minister bekend, dat men in deze Kamer er weinig voor gevoelt de klok terug te draaien en deze politieke verworvenheid te vervangen door een administratieve regeling. Wij vertrouwen erop, dat de Minister niets zal nalaten om deze traditie voortgezet te krijgen. Indien de weerstand onoverkomelijk mocht zijn, acht de Minister het dan een haalbare kaart een regeling te bevorderen, die het op een gemakkelijke wijze mogelijk maakt om — als de omstandigheden beter worden — tot een snelle wijziging te komen?

Voor de welwillendheid, door de bewindsman in de memorie van antwoord aan de dag gelegd, om de Kamer nader te informeren inzake de opportuniteit van de bekrachtiging, zijn

Schuijt e. a.

wij erkentelijk. Het zou van belang kunnen zijn, als de Minister zich ter zake nog eens duidelijk zou uitspreken.

Wij achten deze zaak zo belangrijk, dat wij hebben gemeend een motie ter zake te moeten indienen, waarin wij ons vertrouwen uitspreken, dat de Regering de ratificatie-oorkonde niet zal deponeren, dan nadat zij de grootst mogelijke zekerheid heeft verkregen, dat de commissie in haar nieuwe samenstelling voldoende waarborgen biedt voor een evenwichtige communautaire ontwikkeling van de Europese Gemeenschappen. Mijnheer de Voorzitter! Ik wil u hierbij deze motie overhandigen.

De Voorzitter: Door de heer Schuijt, mejuffrouw Rutgers, de heren Blaisse, C. J. van der Ploeg, Geelkerken, Lardinois en Westerterp wordt de navolgende motie van orde voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de verklaringen van de Regering inzake de benoeming van de leden van de Commissie van de Europese Gemeenschappen;

van mening dat de fusie van de Executieven slechts dan het verwachte resultaat zal opleveren, als een politiek-krachtige Commissie aan deze samengesmolten uitvoerende organen leiding kan geven;

sprekt het vertrouwen uit, dat de Regering de ratificatie-oorkonden niet zal deponeren, dan nadat de grootst mogelijke zekerheid verkregen is, dat de Commissie in haar nieuwe samenstelling voldoende waarborgen biedt voor een evenwichtige communautaire ontwikkeling van de Europese Gemeenschappen;

en gaat over tot de orde van de dag.

Ik stel voor, deze motie van orde bij deze algemene beraadslaging te behandelen.

Daartoe wordt besloten.

De heer Schuijt (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! De uitvoerige gedachtenwisseling in de stukken naar aanleiding van artikel 203, dat de begrotingsprocedure voor het Europese Parlement regelt, heeft m.i. een positief resultaat opgeleverd. Aangezien hierbij echter de kwestie van de bevoegdheden van het Europese Parlement — zoals de Minister bekend is, is dit een zaak, die ons zeer hoog zit — aan de orde is, lijkt het ons beter hierop terug te komen bij de behandeling van het verslag van de Regering inzake de Europese Gemeenschappen, dat deze week nog in de Kamer zal worden behandeld.

Ik kom nu op een ander punt. Daarbij begin ik met onze erkentelijkheid uit te spreken voor de toezegging van de Minister, dat de Regering de nodige aandacht zal schenken aan de mogelijkheid van de benoeming van een lid van de Europese Commissie, die niet slechts speciaal deskundig is op het terrein van sociale aangelegenheden, maar ook de bekwaamheid bezit de in de verdragen vrij vaag omschreven sociale aspecten te concretiseren tot een samenhangend, dynamisch sociaal geheel. Daaraan wil ik de vraag verbinden, of en hoe de Minister kans ziet, nu van Nederlandse kant de kandidaten al klaar staan, verder te komen dan een welwillende aandacht.

Concluderend, moge uit mijn betoog duidelijk zijn, dat wij zonder grote geestdrift in de huidige omstandigheden voorstanders ervan zijn de goedkeuring voor de ratificatie van het onderhavige verdrag te verlenen. Ondanks hetgeen gebeurd is, blijven wij van mening, dat het politieke goed, dat men bij het begin van de fusie heeft nagestreefd, ook thans nog bereikbaar is, zij het onder moeilijker omstandigheden. Het voornaamste politieke goed ligt in de versterking van het gezag van de Commissie in haar dialoog met Raad en Parlement, ook al is het Europese Parlement de grote verliezer in dit geheel.

Vervolgens wacht een aantal vraagstukken, waarvan ik slechts de gemeenschappelijke energie-politiek en het wetenschappelijk onderzoek-beleid noem, op een gecoördineerde en dynamische aanpak. Niet minder belangrijk is het ontstaan

van een duidelijker beeld bij de burgers van Europa — en ook buiten Europa — van de structuur van de Europese Gemeenschappen. De ingewikkelde situatie van thans is ondoorzichtig en werkt vervreemdend op de belangstelling van de burgers om wie het toch in wezen gaat. Deze vereenvoudiging acht ik bijzonder belangrijk, omdat het Europa van morgen evenzeer moet worden opgebouwd in het bewustzijn van de burgers als in de ambtelijke bureaus van Brussel. Ook voor het bedrijfsleven is een centraal punt in Brussel bijzonder belangrijk.

Een overweging van andere aard is, dat de samensmelting van de executieven het proces in gang zal zetten van de fusie der Gemeenschappen. Dit zal een geschikte gelegenheid zijn om tot aanpassing te komen van de verdragen, waarvan het ene 15 jaar en beide andere 10 jaar geleden werden geconcipeerd, een aanpassing in onze zich snel ontwikkelende wereld, die zich reeds laat gevoelen op vele terreinen; ik noem slechts het beleid ten opzichte van de geassocieerde Yaounde-staten, die 15 jaar geleden nog niet bestonden en waarvoor het Verdrag van Parijs vrijwel geen opening heeft. Ik wijs ook op de gemeenschappelijke handelspolitiek die in de E.G.K.S. ontbreekt en op de uitgangspunten van Euratom, die intussen zo niet achterhaald dan toch wel gewijzigd zijn. Een ander onderdeel, dat van deze fusie verwacht mag worden, is, dat daardoor wellicht een betere coördinatie in het beleid van de Zes, wordt bevorderd.

Ten slotte mag redelijkerwijze verwacht worden, dat een doelmatiger coördinatie van de werkzaamheden en een meer efficiënte opbouw van de administratie kostenbesparend gaan werken.

De door de Regering gegeven schatting van ruim 10 mln. aanloopkosten hebben bij ons de gedachte doen rijzen, of het in de thans door de N.A.V.O.-crisis sterk gewijzigde omstandigheden niet mogelijk is de onderhandelingen tussen de zes regeringen te heropenen met als enig agendapunt: wijziging van het besluit van de vertegenwoordigers van de regeringen der lid-staten met betrekking tot de aan Luxemburg te verlenen economische compensaties. Uit berichten krijgt men de indruk, dat er nog naarstig gezocht wordt naar ruimte voor een aantal N.A.V.O.-onderdelen. Natuurlijk zijn de eigen behoeften van de N.A.V.O. hier doorslaggevend en willen wij ons niet onttrekken aan onze eigen verantwoordelijkheid in dezen, maar toch willen wij de vraag voorleggen, of de sterk Europees denkende Luxemburgse regering niet bereid gevonden zou kunnen worden, ter wille van een betere stroomlijning van het Europese apparaat de aanvankelijke economische nadelen, die voor haar door de fusie gingen ontstaan, op te heffen door een gelijk aantal N.A.V.O.-ambtenaren gastvrijheid te verlenen. Zou dit niet een Benelux-initiatief kunnen zijn? Wat denkt de Minister daarvan? Het zou misschien enig uitstel opleveren, maar anderzijds voor miljoenen besparing geven op een moment, dat alle regeringen tobben met hun miljoenennota's.

Met betrekking tot de uitvoerige gedachtenwisseling in de stukken over de vraag van de verhouding Regering—Statengeneraal bij de ratificatie van internationale verdragen stellen wij, zonder hier nader op in te gaan, dat er toch nog wel een aantal vragen open blijven. Wij beperken ons ertoe te verklaren, dat de toestemming tot deponering van de ratificatie-oorkonde gegeven wordt met het uitdrukkelijke verzoek aan de Regering, niet tot deponering over te gaan, voordat bekend is hoe de nieuwe commissie eruit zal zien, wat haar competenties zullen zijn, wie de voorzitter wordt en als er een rouleringssysteem moet worden ingevoerd, of dit systeem bevredigend is.

Mejuffrouw Rutgers (A.R.P.): Mijnheer de Voorzitter! Met de doelstelling van het onderhavige fusieverdrag — vrucht van een Nederlands initiatief van een aantal jaren geleden — kan mijn fractie zich, in het algemeen gesproken, verenigen. Vooral de instelling van één commissie voor de drie gemeen-

Rutgers

schappen samen — dit is in de memorie van toelichting aangegeven als een van de redenen voor de fusie — kan zeker tot een coherent en meer doeltreffend optreden van deze ene commissie leiden, meer dan wanneer de werkzaamheden over drie commissies verdeeld zijn.

Als wij niettemin het verdrag met een zekere aarzeling tegemoet treden, dan heeft dat tweeërlei oorzaak. In de eerste plaats kunnen wij niet voorbijgaan aan het feit, dat het verdrag op verschillende punten beneden de verwachtingen is gebleven. Het is bij voorbeeld zeer teleurstellend, dat geen overeenstemming over het zetelvraagstuk bereikt kon worden, zodat opnieuw met een voorlopige oplossing genoeg moet worden genomen, een voorlopige oplossing, waarvan men zich moet afvragen of de beoogde verbeterde organisatie van de Europese diensten daarvan geen schade zal ondervinden.

Vervolgens is van de overeengekomen regeling het gevolg, dat het Europese Parlement zijn werkzaamheden moet blijven spreiden over drie verschillende steden, een situatie, waarvan de karakterisering in de memorie van toelichting „op zich zelf onwenselijk” een understatement lijkt. Het is trouwens zeer teleurstellend, dat het bij de onderhandelingen niet gelukt is om aan de fusie van de Executieve te verbinden een versterking van de bevoegdheden van het Europese Parlement op budgettair of op ander terrein.

Deze en andere in de memorie van antwoord opgesomde onvolkomenheden van het verdrag zijn hier al herhaaldelijk ter sprake geweest. Zij zijn naar onze mening op zichzelf niet van die aard, dat zij tot een negatief eindoordeel zouden moeten leiden. De fusie zou desondanks toch wel een voor de verdere ontwikkeling van de Europese integratie belangrijke functie kunnen vervullen.

De tweede oorzaak van de aarzeling, waarover ik sprak, is dan ook van andere aard en hangt samen met de huidige moeilijke omstandigheden rondom de Europese Gemeenschappen. Een belangrijke rol bij de discussie van de laatste tijd heeft gespeeld de verhouding van de Raad van Ministers en de Europese Commissie. Er is een duidelijke tegenzin gebleken bij een van de partnerlanden tegen de zelfstandige supranationale positie van de commissie. De vrees lijkt niet ongegrond, dat getracht zal worden de benoeming van de leden van de nieuwe commissie te benutten om de minder volgzaam leden van de huidige Europese Commissie te vervangen. Indien die vrees bewaarheid zou worden zou daarmee de gunstige werking, die van een fusie verwacht mag worden, in haar tegendeel verkeren. De gunstige werking bestond immers daarin, dat zoals de Regering terecht opmerkt, de feitelijke invloed van de commissie in het institutionele bestel, met name tegenover de Raad van Ministers, zou kunnen toenemen. Een zwak samengestelde commissie zou niet meer, maar juist minder invloed kunnen uitoefenen.

Het is dan ook wel begrijpelijk, dat bij zoveel twijfel de vraag is opgekomen of de Kamer wel in staat is om nu aan de Regering de machtiging af te geven om tot ratificatie over te gaan, want zo mag men toch wel omschrijven de handeling van de goedkeuring: een machtiging aan de Regering om te ratificeren. Is de Kamer onder deze omstandigheden eigenlijk wel in staat de draagwijdte van die beslissing te overzien? De aanvankelijke verwachting, dat de besprekingen in Brussel over de samenstelling van de nieuwe commissie voordat de openbare behandeling in de Kamer zou plaatsvinden, reeds zoveel voortgang zouden hebben gemaakt, dat daardoor enigszins een indruk zou kunnen zijn gevestigd hoe de gang van zaken verder zou zijn, is niet in vervulling gegaan. Wij varen op dit punt nog evenzeer in de mist als toen de Regering het wetsontwerp indiende.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer mijn fractie niettemin bereid is op dit moment aan het goedkeuringsontwerp haar stem te geven, zijn het vooral twee overwegingen geweest, die hier de doorslag hebben gegeven. In de eerste plaats achten wij het voortbestaan van de huidige toestand van onzekerheid op de duur een ongunstig element ook voor het werk van de Euro-

pese Gemeenschappen. Het is nu al maanden, om niet te zeggen jaren zo, dat de leden van de huidige drie commissies zich eigenlijk als demissionair kunnen beschouwen.

Op loffelijke wijze is getracht dit element geen rol te laten spelen bij de werkzaamheden van deze commissies, maar het is toch op den duur onvermijdelijk, dat het werk hiervan een terugslag zal ondervinden, al was het alleen maar, omdat men zich bij het beramen van plannen en het uitstippelen van programma's voor volgende jaren, wanneer men ermede rekening moet houden niet lang meer op dezelfde stoel te zitten, een zekere reserve moet opleggen.

Een soortgelijke overweging dient te gelden, wanneer men denkt aan de positie van het personeel. Er zijn grote groepen van het personeel, voor wie de fusie ingrijpende beslissingen zal meebrengen in hun persoonlijke leven. Er zullen allerlei overplaatsingen moeten plaatsvinden. Sommige mensen zullen helemaal niet weten, waar zij in de toekomst een functie zullen krijgen. Het zal misschien ook zo zijn, dat er voor sommigen geen emplot meer zal zijn. Dat zijn omstandigheden, waaromtrent een mens niet te lang in onzekerheid moet verkeren. Als het enigszins mogelijk is, moet aan zulk een onzekere situatie een einde worden gemaakt.

De tweede overweging, waarom wij menen dat wij op dit moment onze stem aan dit goedkeuringsontwerp moeten geven, ligt hierin dat wij waarde hechten aan de verklaring van de Minister dat de Regering niet tot ratificatie zal overgaan dan nadat zij er voor zich zelf van overtuigd is, dat de situatie met de gefusioneerde commissie een gunstige ontwikkeling van de Gemeenschap — zo gunstig als onder de gegeven omstandigheden mogelijk is — zal waarborgen. De ook door leden van mijn fractie ondertekende motie van de heer Schuijt haakt min of meer aan deze verklaring aan. Wij hebben die dan ook gaarne medeondertekend.

Ik wil hieraan duidelijkheidshalve wel toevoegen, dat bij onze standpuntbepaling de constitutionele argumenten, die vooral in de memorie van antwoord ten tonele worden gevoerd, minder invloed hebben gehad. Eerlijkheidshalve moet ik zeggen, dat zij op mij weinig indruk hebben gemaakt. De Minister beroept zich op een geheel verouderde formule uit de Grondwet, daterend van 1815, als ik mij niet vergis, maar in ieder geval een formule, die de Grondwetscommissie in 1922 al heeft willen schrappen en die in de nieuwe proeve dan ook door een andere formule is vervangen, het opperbestuur der buitenlandse betrekkingen. In één alinea worden deze diepzinnige woorden niet minder dan tweemaal gebruikt om te bewijzen, ... Ja, wat eigenlijk te bewijzen? Om te bewijzen, dat de Kamer met de buitenlandse betrekkingen niets te maken heeft? Dat natuurlijk niet, want het staat al honderd jaar vast, dat dit niet het geval is. De Minister geeft trouwens in dezelfde alinea volkomen toe, dat de Kamer verantwoordelijk is voor het beleid.

Indien dit niet behoeft te worden bewezen, wat dan eigenlijk wel? Twee alinea's verder komt voor de derde maal de formule te voorschijn en dan blijkt, wat met dit grondwetsgeslacht nu eigenlijk bedoeld wordt; althans als ik de Minister goed begrijp, wil hij daarmee slechts bewijzen, dat de bepaling van het tijdstip van bekrachtiging typisch — zo staat het er — tot het bestuur der buitenlandse betrekkingen behoort en dat het aan de Kroon als opperbestuurster is, zelf haar beleid te dien aanzien te bepalen. Ik ben geneigd te zeggen: is dit nu alles?

Overigens moet men hierbij al weer direct een groot vraagteken zetten, want zowel grondwettelijk als praktisch is het zeker niet uitsluitend aan de Kroon, het tijdstip van de ratificatie te bepalen. Immers, voor de ratificatie is een goedkeuring door de Kamer nodig en het zal toch zeker aan de Kamer liggen, het tijdstip van de goedkeuring vast te stellen, en voordat dit is gebeurd, zal de Minister niet kunnen ratificeren. Deze gehele stelling begint dus langzamerhand wel iets op een woordenspel te gelijken.

Rutgers e. a.

Ik dacht, dat er ook iets van een woordenspel was in het argument, dat de Minister in de Eerste Kamer heeft gebruikt om de Kamer tot spoed met de goedkeuring van dit ontwerp aan te zetten, namelijk het argument, dat het zijn positie in Brussel zo moeilijk maakte, doordat zijn collega's hem daar voor de voeten konden gooien, dat blijkbaar zijn parlement geen vertrouwen in zijn beleid heeft, althans niet voldoende vertrouwen.

De heer **Luns**, Minister van Buitenlandse Zaken: Dit heb ik zo niet gezegd.

Mejuffrouw **Rutgers** (A.R.P.): Ik meende begrepen te hebben dat dit de wijze was, waarop het argument was gehanteerd, en ik dacht dat, als men het op die manier gebruikt, men dan eigenlijk ook wel zou kunnen zeggen, dat de gehele parlementaire democratie een bewijs is van gebrek van vertrouwen, en dit is dan trouwens nog waar ook.

Minister **Luns**: Dat was het argument niet. Het argument was, dat men dan nooit tot ratificatie zou komen, aangezien in de weigering van het parlement, het verdrag te behandelen, de andere landen aanleiding konden vinden, zich niet uit te spreken over met name de samenstelling, bevoegdheden, roulering van de commissie, en zulks op vrij goede grondwettelijke gronden.

Mejuffrouw **Rutgers** (A.R.P.): Ik dacht, mijnheer de Voorzitter, dat dit een van de argumenten was, maar dat de Minister zelfs een drietal argumenten had gebruikt en dat een daarvan het argument was, dat het voor zijn persoon zo onprettig was, dat de collega's de indruk zouden krijgen, dat hij zo weinig vertrouwen genoot in zijn parlement, omdat het parlement blijkbaar niet zonder meer deed, wat hij voorstelde. Ik meen, dat dit argument dan inderdaad juist is, maar het niet meer betekent dan dat onze gehele parlementaire democratie een gebrek aan vertrouwen in de Regering is, als men het zo wil noemen.

Minister **Luns**: Als dit het enige argument was geweest, zou de geachte afgevaardigde gelijk hebben gehad, maar het is ter zijde genoemd en ik heb niet over mezelf gesproken, maar over de Regering.

Mejuffrouw **Rutgers** (A.R.P.): Dit is natuurlijk een belangrijk verschil, mijnheer de Voorzitter!

Ik wil, om misverstand te voorkomen, aan het slot van mijn betoog opmerken, dat ik de Minister wel bijval wanneer hij in datzelfde constitutionele verhaal zegt, dat een voorwaardelijke goedkeuring door de Kamer, zoals ook wel is gesuggereerd, niet mogelijk lijkt. Ik meen, dat niemand in staat is, te blazen en het meel in de mond te houden, en dat de Kamer dit ook niet kan. Men kan niet tegelijk een machtiging verstrekken en haar in de zak houden. Wat dit betreft, kan ik het ook wel met de gedachtengang van de Minister eens zijn.

De heer **Van der Goes van Naters** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! De fusie had eigenlijk iets heel moois kunnen zijn en het verdrag was voor ons, toen de Regering het ons voorlegde, een reden tot vreugde. Dat het dit nu niet meer is, is bepaald niet de schuld van de Regering. Het is nu voor iedereen — uit de betogen van de vorige sprekers is dit ook wel gebleken — een voorwerp van zorg. Men mag zich weleens afvragen, of de behandeling van dit verdrag wel reëel is, of het niet een beetje schimmig is.

Ik zei reeds, dat het verdrag voor ons in het begin een reden tot vreugde was. Ik wil iets zeggen over de portee ervan omdat men nooit kan weten, hoe deze zaak weer kan terugkomen. Hieromtrent ben ik niet zo pessimistisch als sommige andere leden; van de Kennedy-ronde b.v. heeft men ook gezegd, dat er nooit een nieuw mandaat aan de commissie zou komen en ineens was het er.

Van der Goes van Naters

Het is dus wel goed, dat wij het verdrag op zijn inhoud bekijken.

Wij vinden het wonderlijk, dat het rapport-Spaak indertijd met drie verdragen kwam; het was dan ook alleen historisch te verklaren, onder andere uit de angst ontstaan door het verwerpen van de E.D.G. Het was een onlogische constructie; het was verspilling van energie en geld.

De Regering heeft dit willen ondervangen en dit was een lofwaardig initiatief. Deze kwestie heeft jaren getraineed, maar dit kan ook een gevolg zijn van de zetel-kwestie en van Luxemburg. Luxemburg heeft zich goed laten betalen voor de locale moeilijkheden.

Daarna kwam het verdrag in een veel moeilijker sfeer te liggen.

Het is communis opinio, dat dit verdrag de aanleiding had moeten zijn tot een algehele fusie van de gemeenschappen. Dit is logisch en vanzelfsprekend; niemand kan dit bestrijden. Wij moeten echter ook dit bezien in het licht van de huidige sfeer.

In een van de teksten staat, en het is ook een paar keer zo gesteld, dat de fusie binnen een jaar of twee tot stand moet komen; hier is in het algemeen een heleboel voor en niets tegen, mits in gunstige omstandigheden. Wij willen echter bepaald tot uitdrukking brengen, dat wij niet onder pressie wensen te komen staan van de kalender. Wij wensen niet „in hemelsnaam dan maar een verkeerde unificatie" te aanvaarden. Een verkeerde unificatie is een unificatie, waarin het evenwicht tussen de organen, dat nu al een penibele aangelegenheid is, helemaal een aanfluiting wordt, dat wil zeggen, dat het Europese Parlement niet aanmerkelijk meer bevoegdheden krijgt, terwijl de andere organen die wel krijgen.

Ik zou dus aan de Regering willen vragen, of zij zich geheel vrij wil houden en in het geval men niet tot een gezamenlijke werkelijke supranationale tekst komt. Dat zal in de loop van deze jaren af en toe moeten leiden tot een verklaring in de geest van: het hangt voor ons geheel af van de inhoud, want anders zit men er al stilzwijgend min of meer aan vast en dan is men de spelbreker, als men niet ja zegt bij een tekst, die men niet wil.

In de memorie van antwoord wordt gezegd, dat de Regering — het verbaast ons ook niet — verzwakking of uitholling van de bestaande supranationaliteit niet zal aanvaarden. Dat geloof ik wel, maar er is natuurlijk een moeilijke factor. Ik denk hierbij aan een slecht te verteren rede van premier Wilson in Engeland. De factor-Engeland zou kunnen leiden — zou misschien door Frankrijk kunnen worden misbruikt — tot het komen van een gemeenschap die niemand interesseert, een soort van intergouvernementele zaak, een soort van Benelux van de Zes. Ik zou graag willen, dat de Regering zich daartoe niet liet verleiden, wanneer Frankrijk de factor Engeland zou gebruiken.

Mijnheer de Voorzitter! Het verdrag heeft een aantal voordelen en een aantal nadelen. Ik heb ze hier op een lijstje staan, maar ik zal ze maar niet noemen, want iedereen kan ze vinden. Er gaat een aantal dingen weg op het supranationale vlak; dat weten wij allen. Ik heb het altijd griezelig gevonden — geen minister of staatssecretaris kan mij wat dat betreft geruststellen —, dat de institutionalisering van de permanente vertegenwoordigers tot gevaren kan leiden. Zij hebben nu een extra mooie plaats gekregen in het verdrag. Er zit systeem in. De tekst is natuurlijk door die heren voorbereid. Ik vind dat allemaal griezelig.

Niettemin, in normale omstandigheden zouden mijns inziens de voordelen groter zijn dan de nadelen.

Mijnheer de Voorzitter! Nu zijn er echter politieke implicaties gekomen, die belangrijker zijn dan het verdrag zelf. Er is in de eerste plaats een onaangenaam touwtrekken om het politieke karakter van de commissie, culminerend in de toekomstige leiding van de commissie. Wij zullen allemaal wel aanvaarden, geloof ik, dat ook in de moderne democratie — ik denk hierbij aan de geschriften van Maurice Duverger — de persoonlijke leiding van de democratische voorzitter van be-

Van der Goes van Naters

slissende betekenis is. Dat begrijpen de Fransen net zo goed als de anderen. Deze persoonlijke leiding is nu bepalend geworden voor het karakter van de nieuwe commissie. De commissie zal een functie krijgen, waarbij zij — wij moeten dat nooit vergeten; de Regering heeft het in 1957 al gezegd — niet alleen over een gespecialiseerde economische kennis moet beschikken, maar ook en vooral de kunst van het regeren moet verstaan.

Mijnheer de Voorzitter! Het is de taak van een kamerlid om argwanend te zijn. Deze zaak — d.w.z. de woorden van de Regering uit 1957 — is in het voorlopig verslag in herinnering gebracht. Daarop antwoordt de Regering: Ja zeker, dat is ons standpunt nog. De Regering zegt dan echter alleen, dat het knappe mensen op economisch gebied en zo moeten zijn, maar verder amputeert zij nu, in 1966, hetgeen zij in 1957 met betrekking tot die kunst van het regeren heeft gezegd. Zit hier wat achter? Kort en goed, wil Minister Luns verklaren, dat hij het ook nu nodig vindt, dat de Europese Commissie de kunst van regeren moet verstaan? Meent de Regering tenslotte niet, dat juist om dit politieke karakter — de commissie is een politiek orgaan — de politieke krachtsverhoudingen in Europa, de grote stromingen (drie of vier; men mag die zien, zoals men wil) behoorlijk en min of meer evenredig tot hun recht moeten komen in de nieuwe commissie, afgezien even van de factor Frankrijk met betrekking tot prof. Hallstein, wat natuurlijk wel belangrijk is. Het wordt moeilijk en het is veel gevraagd, maar is het naar mijn mening eigenlijk vanzelfsprekend. Dit is dus één punt, de kwestie van het politieke karakter, culminerend in de voorzitter.

Er is voor ons echter een tweede en even belangrijk punt, nl. dat van de continuïteit in het presidium. Het is niet voor niets, dat er tot nu toe in alle Europese verdragen eigenlijk sprake is van een legislatuur. Een commissie, een hoge autoriteit blijven vier jaar aan. Dat is dus net zoals met de ministers in Nederland, waar altijd de mogelijkheid bestaat dat de ambts-termijn wordt verlengd tot acht, twaalf, zestien jaar, enz. Dat is normaal. Iets minder normaal, maar te begrijpen is, dat men voor het presidium — want dat is een hels moeilijke taak — heeft gezegd: Vier jaar kan te lang zijn; het kan zijn dat iemand een voortreffelijk lid van zo'n college is, maar niet helemaal juist leiding geeft; dan moet men na twee jaar van paard kunnen verwisselen. Dus: de legislatuur vier jaar, het presidium twee jaar, maar — en nu komt het — vanaf 1952 zonder enige uitzondering met de gewoonteregeling, dat de ambts-termijn van de president steeds is verlengd, niet zo lang als de ambts-termijn van sommige Nederlandse ministers, maar toch altijd ten minste tot vier jaar. Dat is ook logisch. Die verlengingsmogelijkheid stond in alle drie de Europese verdragen en in artikel 10 van het fusieverdrag is die ook nog eens vermeld.

Nu heb ik het gevoel dat er een land is, dat die regel voortijdig wil afschaffen. Dat vind ik een enormiteit; ik kom er nog op terug. Wij achten het politiek ontoelaatbaar, dat men die ambtsperiode praktisch halveert. Daarmee kan men maar één ding bedoelen; dat is het ontpolitiseren van de commissie. Mijnheer de Voorzitter! Ik vind het dan ook juist — en dat vindt de Minister in zijn hart naar mijn mening ook — dat de Kamer zo lang heeft gearzeld met iets aan dit verdrag te doen.

Er is zolang gearzeld, dat mijns inziens mag worden gezegd, dat de Nederlandse parlementaire aarzeling bijna een positief politiek feit is geworden in de Europese geschiedenis van de laatste jaren. Nu moeten wij een ietwat moeilijke en pijnlijke vraag stellen: Is de reden voor die aarzeling nu weggenomen? Allerm minst, mijnheer de Voorzitter. De volgende vraag is: Waarom hebben wij gearzeld van 17 november 1965 tot 21 juni 1966, dus tot vandaag? Wij hebben gearzeld, omdat wij het gevoel hadden, in die periode, dat, wanneer er ineens een golf van goed-willen zou komen, de zaak dan in twee uur zou kunnen worden geregeld. Men kan dan een lijstje met de namen opstellen en op een ander lijstje kan men dan de na-

men plaatsen van de voorzitter en de vice-voorzitters. Men zou daaraan toe moeten voegen: er is natuurlijk continuïteit, want die is geregeld in het nieuwe verdrag. Daarmee is de zaak dan geregeld: er is verder niets aan de hand. Nu hebben wij de raad ongeveer anderhalf jaar de gelegenheid gegeven, die twee uur te vinden. Dit is hem echter niet gelukt. Het is de vraag, of er ook maar enigszins meer kans is, dat men die beslissende twee uur zal vinden, nádat wij over het verdrag zullen hebben gestemd. Ik moet helaas zeggen, dat het tegendeel het geval is. In het niets-doen van Nederland, hetgeen bepaald opviel, zat nog iets van een pressie. Ik geef gaarne toe, dat die pressie jammer genoeg nog niet heeft gewerkt, maar die pressie zat er in. Dit allerlaatste stukje pressie, althans op parlementair vlak, wordt nu weggenomen en ik zie eigenlijk niet in, waarom het thans wel ineens goed zal gaan.

Mijnheer de Voorzitter, behalve de politiek zijn er ook enkele juridische implicaties, die voor mij de zaak onbegrijpelijk maken. Ik wil de Regering ervoor waarschuwen, aan die pre-judiciëringen verder mede te werken. In artikel 9 van het nieuwe verdrag wordt verklaard, dat wordt ingesteld een commissie der Europese Gemeenschappen. Wel te verstaan, mijnheer de Voorzitter: wanneer de gehele zaak in kannen en kruiken is, wanneer dus alle instrumenten zijn gedeponneerd etc. In artikel 11 van het verdrag wordt gezegd, dat het mandaat van de leden vier jaar duurt en dat het kan worden verlengd. In artikel 14 wordt gesteld, dat het mandaat voor het presidium voor twee jaar geldt en dat het eveneens kan worden verlengd.

Ik heb nu het gevoel, dat hiermede not zo'n griezelige machinatie dreigt als die, welke bij de zogenaamde besluiten van Luxemburg is gebruikt, wat mij altijd nauwelijks rechtmatig is voorgekomen.

Terwijl er formeel een geheel nieuwe raad komt — men kan ook zeggen, dat er sprake is van een fusie van de min of meer economisch georiënteerde raad van de K.S.G. en van de twee andere raden — en er een nog veel nieuwere, een fonkelnieuwe, commissie — het aantal leden wordt gereduceerd tot 9 enz. — in het leven wordt geroepen, heeft in Luxemburg de oude raad, die zal verdwijnen, voor de nieuwe raad reeds een procedureregeling vastgelegd. Met het woord „procedure-regeling” doel ik op datgene, wat in overleg met de nieuwe commissie door de nieuwe raad moet gebeuren. De oude raad heeft dit dus reeds bepaald.

Ik heb dit altijd al een wonderlijk iets gevonden en ik heb nooit begrepen, waarom het verzet ertegen niet sterker is geweest.

Nu dreigt hetzelfde voor de tweede keer te geschieden, namelijk dat de spoedig niet meer bevoegde raad ten aanzien van de nog niet bestaande commissie bij voorbaat zal vastleggen, dat de habituele vernieuwing van het mandaat van het presidium — ik denk hierbij dus aan de toepassing van de tweede zin van het eerste lid van het kersverse nieuwe artikel 14 — wordt uitgesloten, voordat de beslissende organen zijn geschapen. Ik ruik daaraan werkelijk een onwettig luchtje en ik zal het op prijs stellen, wanneer de Regering het nog eens zeer ernstig beziet.

Het komt ons voor, dat, gezien deze moeilijkheden — die echt niet aan de Regering zijn te wijten, maar waarmede zij wel zit en die van zuiver politieke aard zijn, er, voordat de laatste en niet meer herroepelijke daad zal zijn gedaan, namelijk het ratificeren en het deponeren van de instrumenten van de ratificatie — bij een toch bij uitstek politiek college, dat als het ware op de politiek is gehoord, nl. de Tweede Kamer, inspraak moet zijn. Waarom ook niet? Er is geen sprake van een — enige jaren geleden was dat nog een woord, dat de Minister beminde, maar ik geloof dat hij het nu heeft afgeschaft — „prerogatief” van de uitvoerende macht ten aanzien van ratificaties. Het behoort wel tot haar taak, zoals zoveel dingen die in hoofdstuk VI van de Grondwet staan. De ratificatie is een regeringsdaad, maar voor al die regeringsdaden zonder enige uit-

Van der Goes van Naters e. a.

zondering is er parlementaire controle, als sinds 1848, door de nog steeds gangbare interpretatie van artikel 55 van de Grondwet. De parlementaire controle kan op twee manieren geschieden en de Kamer is volkomen vrij om een van beide manieren of ze allebei te nemen. Het kan controle a posteriori zijn en het kan controle a priori zijn, zoals bij de begrotingen het geval is. Ook dat is een vele malen uitgemaakte zaak. Welnu, als er nu ergens sprake is van en reden is voor een gesprek ante factum, dan is het wel hier. Ik wil, om het staatkundige geweten van de Minister tot rust te brengen, wel zeggen, dat ook dan de Regering natuurlijk haar eigen functie en haar eigen verantwoordelijkheid heeft, maar dan is de parlementaire controle in ieder geval niet beslist zinloos, hetgeen wel het geval zou zijn na de ratificatie. Naar zo'n oplossing van die inspraak vooraf moeten wij vandaag zoeken. Dit is mogelijk zonder de staatkundige verhoudingen te verwringen. De Regering heeft het ons hier bijzonder gemakkelijk gemaakt. Ik zeg dit met erkenning. De Regering zelf zegt in de memorie van antwoord, dat, wanneer de Kamer aan haar bij motie het verzoek zou doen om het voornemen tot bekrachtiging te harer kennis te brengen met het oog op eventueel nader overleg inzake de opportuniteit daarvan, zij daartegen geen bezwaar heeft. Het ligt m.i. dus voor de hand, dat wij in tweede instantie — ik houd niet zo erg van moties in eerste instantie — met iets in die richting zullen komen. De Minister behoeft daarvan dan in het geheel niet te schrikken, want hij heeft zelf een hint in die richting gegeven. Wij zullen hierop dus wellicht in tweede instantie terugkomen.

Ik ben enigszins teleurgesteld over een stuk, dat wel in deze eerste instantie is gekomen, namelijk de motie van de heer Schuijt. Deze motie gaat in het geheel niet in op twee van de drie essentiële elementen van deze zaak. De motie van de heer Schuijt zegt geen woord over die inspraak, terwijl de Regering als het ware die handreiking toch al heeft gedaan. De motie zegt wel iets over de eis, dat er een politiek krachtige commissie moet komen; ik zeg eerlijk, dat ik dit een positief geluid vind. De motie zegt echter ook niets over — wat wij even belangrijk vinden — de continuïteit die er moet zijn ten aanzien van het presidium. Daarom achten wij de motie-Schuijt wat dat betreft onvoldoende.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil eindigen met een vraag. Wij moeten toch rekening houden met de mogelijkheid, dat van deze zaak helemaal niets komt, omdat geen overeenstemming kan worden bereikt. Is er dan een mogelijkheid om b.v. voor 2 jaar — men gebruikt intern zo graag het woord „afkoelingsperiode” — de huidige leden van de commissies een herbenoeming te geven en daarmee hun status voor die betrekkelijk korte periode te legaliseren?

De heer **Bos** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil beginnen met de opmerking, dat ik zonder een grote mate van enthousiasme de behandeling van dit wetsontwerp heb tegemoet gezien. Dit is jammer — ik wil het de heer Van der Goes van Naters nazeggen — want het Nederlandse initiatief van juni 1961 had een beter lot verdiend. Ik wil hieraan toevoegen, dat het mijns inziens bepaald niet de schuld van de Nederlandse Regering is, dat mijn enthousiasme is geluwd en dat wij pas nu aan de behandeling van het wetsontwerp toe zijn. De oorzaken liggen — wij weten het — in de onzekerheid omtrent de positie van de Europese instellingen, in de onzekerheid omtrent de samenstelling en bevoegdheden van de Europese Commissie, en in de niet adequate uitbreiding van de bevoegdheden van het Europese Parlement ten opzichte van de — naar wij nog steeds hopen — straks sterkere positie van de nieuwe executieve. Dat ik desondanks een voorstander ben van een afhandeling van dit wetsontwerp, vindt zijn reden hierin, dat ik bang ben dat wij anders in een vicieuze cirkel zullen komen, waarbij niets meer gebeurt. De kans is namelijk m.i. zeer groot, dat de regering van één der landen — wij weten dat dit Frankrijk is — niet tot een definitieve beslissing wil komen omtrent de samenstelling en de bevoegdheden van de nieuwe Europese Commissie, zolang het

Bos

Nederlandse parlement juist in afwachting van de Franse beslissing het wetsontwerp nog niet heeft behandeld. De nadelen van het in deze vicieuze cirkel blijven zitten kunnen wel groter zijn dan de voordelen, juist omdat dan de kans wordt gemist — en die kans zit er toch altijd levensgroot in — dat door de fusie de Gemeenschap als geheel wordt versterkt. En dit is meer dan ooit noodzakelijk en m.i. het nemen van enig risico waard. Overigens wordt dit risico tot een acceptabel minimum teruggebracht, nu de bewindslieden met zoveel woorden in de memorie van antwoord hebben gezegd, dat zij een eventuele motie van de Kamer, waarin deze de Regering vraagt haar voornemen tot deponering van de ratificatie-oorkonde ter kennis van de Kamer te brengen, niet naast zich zullen leggen.

Wanneer ik zeg, dat o.i. het risico van een verzwakking van de positie van de Europese Commissie tot een acceptabel minimum wordt teruggebracht, dan ga ik er natuurlijk van uit, dat de Minister in deze onderhandelingen ten volle rekening zal houden met de wensen van deze Kamer, die een verzwakking van de Europese Commissie niet kan accepteren. Ik weet niet, of de Minister op dit ogenblik al meer mededelingen kan doen over de stand van de onderhandelingen, zo ja, dan zou ik dit bijzonder waarderen.

Toegegeven, de Minister heeft gelijk, wanneer hij opmerkt, dat een verzwakking van de Europese Commissie ook mogelijk is los van het aannemen van het fusieverdrag, omdat immers het mandaat van bijna alle leden van de drie executieven is afgelopen en dus nieuwe benoemingen moeten plaatsvinden. De Minister zal mij echter moeten toegeven, dat de benoeming van de leden van de nieuwe executieven nu een wat andere zaak is dan die van de bestaande executieven. De benoeming van de voorzitter en de vice-voorzitters is nu een zaak van veel meer belang geworden, te meer ook omdat nu sprake is van toepassing van het rouleringssysteem.

Los van dit alles moet ik zeggen, dat ik nog meer moeite heb met de kwestie van de parlementaire bevoegdheden. Een koppeling aan het fusieverdrag bleek helaas niet haalbaar te zijn. Op dit punt zijn wij niet vooruitgegaan. Ja, wij zijn m.i. op onderdelen zelfs eerder achteruitgegaan. Weliswaar doen de bewindslieden in de memorie van toelichting hun best ons duidelijk te maken, dat de parlementaire bevoegdheden door de fusie worden versterkt en dat de parlementaire invloed erdoor wordt vergroot, maar zoveel fantasie kan ik niet opbrengen. De Minister overigens blijkbaar wel.

Kijken wij nu eens naar de begrotingscommissie van de E.G.K.S., dan zien wij daarin een voorzitter van het parlement met het recht van veto. Dat veto verliest hij en daarvoor komt nu in de plaats een advies van het parlement. Ik kan in deze ruil bepaald geen versterking van de bevoegdheden van het Europese Parlement zien. Hetzelfde moet ik opmerken over de volgens de Regering toenemende invloed van het Europese Parlement, die als het ware min of meer automatisch uit de fusie van de executieven zou moeten voortvloeien. Ook dat zie ik nog niet.

Overigens dacht ik, dat ten aanzien van dit punt alleen de praktijk kan uitwijzen wie straks gelijk zal hebben, de Minister of ik. Waarover wij het wel eens kunnen zijn, is over de taak van het Europese Parlement, die o.i. door de fusie ongetwijfeld wat gemakkelijker wordt, omdat men in het vervolg niet meer heeft te maken met drie executieven, maar met één. Men behoeft in het vervolg niet meer een drietal jaarboeken te lezen, maar slechts één. Bovendien — en ook dit verlicht de taak van het Europese Parlement — wordt de samenhang van de gehele problematiek veel duidelijker en overzichtelijker. Daarnaast biedt de beperking van het aantal leden van de Europese Commissie, eerst tot 14, later tot 9 in plaats van de 23 van thans, die overigens dezelfde taken moeten vervullen als die 23 leden van thans, meer kans op een politiek samenspel, als tenminste ook politiek capabele commissieleden worden benoemd, zoals de heer Van der Goes van Naters al heeft opgemerkt.

Bos e. a.

Zeker is, dat een beter politiek samenspel ongetwijfeld het prestige van het Europese Parlement kan vergroten, maar voorshands blijf ik erbij, dat het Parlement qua bevoegdheid en invloed bij de nieuwe Europese Commissie achterblijft. Mijn vraag aan de bewindslieden is: Zien zij naast de fusie van de Gemeenschappen en de eigen inkomsten van de Gemeenschappen op dit ogenblik nog andere mogelijkheden, waar zij een uitbreiding van de parlementaire bevoegdheden aan zouden kunnen vastkoppelen?

Ik ben mij ervan bewust, dat, nu het aantal leden van de nieuwe executieve vaststaat, het vooral van de kwaliteit en de bevoegdheden der leden zal afhangen of, het totaal overziende, van een daadwerkelijke versterking van de Gemeenschap kan worden gesproken. Schakel ik nu de onzekerheid omtrent kwaliteit en bevoegdheid van de nieuwe executieve even uit, dan kan ik niet anders dan constateren, dat inderdaad haar positie na de fusie zal zijn versterkt. Niet alleen tegenover de Raad van Ministers en het parlement, maar ook in haar onderhandelingen met derde landen over lidmaatschap of associatie. Maar buiten en naar binnen wordt de positie van de Gemeenschap als geheel ook duidelijker. Niet alleen zal zij organisatorisch en financieel effectiever kunnen werken, maar zij zal m.i. ook psychologisch aan prestige winnen, omdat de gemeenschap met één executieve, één parlement, één hof van justitie en één raad van ministers een eenvoudige, institutionele structuur is die ten minste begrepen kan worden. Jammer blijft het, dat niet een verdere vereenvoudiging is doorgevoerd, onder meer t.a.v. de zetelkwestie. Ik zou de bewindslieden willen vragen, of bij voorbeeld bij de onderhandelingen over de fusie van de Gemeenschappen deze zaak niet weer ter tafel zou kunnen komen, en of niet in ieder geval de verplaatsing van het secretariaat-generaal van het Europese Parlement van Luxemburg naar Brussel zou kunnen worden bevorderd, want én financieel én fysiek is het langzamerhand niet meer verantwoord om beslissingen daaromtrent steeds weer uit te stellen.

Concluderend, mijnheer de Voorzitter, kan mijn fractie, zij het zonder veel enthousiasme, gezien de blijvende onzekerheid en de negatieve instelling van Franse zijde dit wetsontwerp aanvaarden. Daarbij meen ik er nogmaals met nadruk op te moeten wijzen, dat in de komende periode én Regering én parlement door een veelvoudig contact met de regeringen en andere nationale parlementen zich sterk moeten maken om het steeds minder mogelijke, nl. de gewenste democratisering van de Europese Gemeenschap, ten slotte toch mogelijk te maken.

Ik geloof dat het verstandig is om op dit ogenblik nog geen uitlating te doen m.b.t. de ingediende motie en de aangekondigde motie. Ik dacht dat wij hiermede beter tot de tweede termijn konden wachten.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Men zou kunnen zeggen, dat er in Europa iedere dag wel iets gebeurt. Vandaag begint de Franse President zijn eerste etappe, in Moskou, van zijn quasi visionaire Europese langebaanrijderij van Bordeaux tot Sverdlovsk. Onze bezigheid hier, in de Staten-Generaal van Nederland, is van bescheiden aard. Wij houden ons slechts bezig met de samensmelting van wat men zou kunnen noemen „de ambtelijke bewerktuiging van het kleine Europa van de Zes”. Dit lijkt mij een juiste weergave van wat wij, verheven en voor de gewone man onbegrijpelijk „de fusie van de executieven” noemen, hetgeen als je niet beter weet, doet denken aan: executeren.

Nu is het bij veel wetsontwerpen de gewoonte — men kan dat ook bij dit ontwerp doen — om lang te praten en dit en dat te zeggen (dat ga ik ook doen), maar om ten slotte te zeggen: Wij zijn ervoor.

Ik volg de omgekeerde volgorde en zeg zonder enthousiasme: In 's hemelsnaam ons fiat aan deze zaak, al stellen wij wel de vraag of wij er veel aan hebben. Ik onderstreep ook de goede intentie — ik denk aan Hamlet — van de Nederlandse Regering, die bekroond is geworden met een resultaat, dat

Berkhouwer

helaas niet evenredig is aan haar goede bedoelingen. Dat kan de vloek van een goede daad in het leven zijn.

De officiële tekst van dit verdrag is: Het verdrag tot instelling van één Raad en één Commissie van de Europese Gemeenschappen. Eigenlijk was die ene raad er al, dat wil zeggen dat het bij de K.S.G. de Speciale Raad was. Er was eigenlijk al één raad in de zin van de wisselende samenkomen van nationale ministers. Dat zal zo blijven. In dat opzicht verandert er dus weinig. Er blijft één wisselvallig samengestelde raad al naar gelang het onderwerp, dat de raad te bespreken krijgt. De ene keer zijn het deze ministers en de andere keer zijn het weer andere. In dat opzicht komt mij de uitlating van een Nederlandse oud-minister voor de geest, die onlangs zei, dat dit de slechtst denkbare werkende organisatie was. Hij had daaraan vaak meegewerkt. Ik behoef niet te zeggen welke gewezen bewindsman het was, die dit zei en die zich nogal krasse termen veroorloofde, mede ten aanzien van de adviezen van het Europese Parlement. Hij zeide, dat geen hond daarvoor van achter de kachel kwam. Wat die raad betreft zei hij, dat het de slechtst denkbare organisatie was. Ik geloof, dat die oud-minister gelijk heeft, want ik heb mij die raad ook wel eens voorgesteld als een soort casino, waar rond de roulette een steeds wisselend gezelschap met elkaar speelt. Het zijn steeds andere deelnemers. De raad is steeds uit andere ministers samengesteld en ze spelen rond de tafel dat Europese spel. Bovendien wordt dat spel vaak bij nacht gespeeld. Er is een schaarse verlichting en de toegang is beperkt.

Het is voor Europa een tragische zaak. Wij ervaren, dat volgens de regelen der verdragen en de praktijk het machtigste orgaan het meest onmachtig en ondoeltreffend functioneert.

Het tweede element van die tragiek is, dat het lichaam beraadslaagt op de wijze zoals bij ons de gemeenteraden voor 1851 beraadslaagden, te weten zonder deugdelijke publieke verantwoording, geassisteerd — zoals het nu zal worden — door het tot een instelling gemaakte comité van permanente vertegenwoordigers, waarvan die zelfde oud-bewindsman zeide, dat die eigenlijk alles deden, dat door hen de dienst werd uitgemaakt van de Europese zaken.

Minister **Luns**: Dat is niet juist.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Niet juist?

Minister **Luns**: Het is volstrekt onjuist. Het zijn ambtenaren, die met de grootste zorgvuldigheid de instructies van hun regeringen bij voortduring uitvoeren. Als ze het niet doen, zijn ze niet langer ambtenaar meer.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Ik zou zeggen: Nog erger, maar dat klopt met wat al door Duitse sociologen is gezegd aan het begin van deze eeuwwisseling. Het is natuurlijk de ambtelijke apparatuur, die ongeacht koningen en presidenten, voor een groot deel de dienst uitmaakt.

Minister **Luns**: Dat kunt u niet uit mijn woorden halen.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Maar ik verwijt u niets. Wat u zegt klopt min of meer met mijn beeld.

Minister **Luns**: Ik heb niets gezegd.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Wij liggen overigens niet zo ver uit elkaar.

Maar het functioneren van het lichaam, dat ik noemde, maakt de publieke verantwoording dus nog verder af. Het fusioneren van de executieven is eigenlijk op zich zelf minder belangrijk dan het bezinnen van Europese volksvertegenwoordigers in hun eigen en in hun Europese Parlement op hun positie. Dat is onze taak, wanneer wij het over deze zaken hebben. Daarom heb ik dus geïllustreerd wat in het Europese colloque in Luik van april 1965 werd gesteld over de „relation malade”. Er is een zieke relatie tussen de Conseil, dat machtige Europese lichaam, en le Parlement. In dat geval was dus het Euro-

Berkhouwer

pese Parlement bedoeld, maar diezelfde kortsluiting is er ook min of meer tussen de raad en de nationale parlementen, die alleen de mogelijkheid hebben om hun nationale ministers bij tijd en wijle te interpelleren over datgene, wat die nationale ministers zelf hebben gedaan, want het is niet mogelijk ten aanzien van datgene, wat de andere nationale ministers in die raad hebben gedaan.

Welke geneesmiddelen zijn er, mijnheer de Voorzitter? Men zou daarover lang kunnen spreken. Helaas is het arsenaal van de geneesmiddelen beperkt.

Ik kom nu tot die ene commissie. Het was 9-9-5, samen 23, en het is nu 9, voorlopig 14. Dat getal 14 is voorlopig vastgesteld voor drie jaar, d.w.z. tot de fusie van de verdragen, maar niet langer dan drie jaar. Dat zal ongetwijfeld worden verlengd. Men zal in de toekomst ongetwijfeld ervaren, dat een zo omvangrijke bestuurstaak voor 9 mensen praktisch niet uitvoerbaar zal zijn. Die drie jaar zullen ongetwijfeld worden verlengd.

Datgene, wat men over die commissie hoort, is niet altijd opwekkend. Het lijkt wel of het er in Europa soms meer om gaat of bepaalde heren al dan niet bepaalde functies blijven bekleden in bepaalde temporele of andere omvang dan wel of er niet andere en grotere zaken zijn, die van meer belang zijn voor de Europese burger. Die gewone man kan zo bijzonder weinig verbeelding opbrengen, naar het mij voorkomt, voor wat betreft de samenstelling door welke heren van dit ene bestuurslichaam, met alle respect overigens voor de heren, die deel moeten uitmaken van dat bestuurslichaam en voor wat mij en mijn verantwoordelijkheid betreft mij uiteraard aansluitend bij de wensen, die te dien aanzien zijn geuit. Ik geloof dat er in ieder geval een einde moet komen aan het touwtrekken dat op het ogenblik aan de gang is met betrekking tot de duur van de mandaten, de heren die het moeten zijn en wat dies meer zij.

Dit is een onverkwikkelijke zaak, mijnheer de Voorzitter, en ik geloof, dat wij daarom ook als Nederlands parlement de plicht hebben, de zaak niet langer aan te houden. Ik geloof, dat wij goed doen — ik zeg het mede in het zicht van moties, die zijn gepresenteerd of zijn aangekondigd —, ons van onze eigen verantwoordelijkheid hierbij bewust te zijn en dat de zaak eigenlijk eenvoudiger is dan zij lijkt uit de betogen van enkele van de sprekers, die mij zijn voorafgegaan.

De Koning en zijn verantwoordelijke Minister sluiten een verdrag. Wij hebben hierover in de memorie van antwoord een passage gelezen, waarover ik toch iets wilde zeggen.

Nadat de Koning het verdrag heeft gesloten onder verantwoordelijkheid van zijn Minister, keurt de Kamer het verdrag goed of zij verwerpt dat verdrag. De Kamer dient dit te doen op de eigen merites van het verdrag. De Kamer kan ook te dien aanzien besluiten, dat zij de goedkeuring aanhoudt. Ook dit is een autonome beslissing, die zij kan nemen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof, dat het niet mogelijk is, dat de Kamer een verdrag goedkeurt, maar dit doet op een termijn of op een voorwaarde. Ik verschil ook van mening met de mij voorafgaande spreekster, mejuffrouw Rutgers, die zegt: de Kamer geeft als het ware een machtiging aan de Regering, tot ratificatie over te gaan. Ik geloof niet, dat men mag zeggen, dat men in onze staatkundige verhoudingen de Regering als het ware kan aanmerken als een gedelegeerde, als een lasthebber van het parlement. Zo zijn onze staatkundige verhoudingen niet, want daarin sluit juist de Koning op eigen gezag het verdrag, terwijl de Staten-Generaal op hun gezag het verdrag goedkeuren of verwerpen, zonder daaraan een termijn of een voorwaarde te verbinden, en daarna de Koning het verdrag ratificeert, ook weer op eigen gezag, maar onder verantwoordelijkheid van zijn Minister tegenover de Staten-Generaal voor het al dan niet ratificeren van het goedgekeurde verdrag. Dit is de verhouding. De Koning of zijn Minister doet dit niet als lasthebber van het parlement. Beiden hebben hun eigen verantwoordelijkheid en na de goedkeuring

is de Minister weer verantwoordelijk tegenover het parlement voor het al dan niet overgaan tot ratificatie.

Ik ben daarom van oordeel, dat het niet juist is, onzerzijds uitspraken te doen in de trant van: vertrouwt, dat de Regering dit en dat niet zal doen dan nadat of nadat deze of gene voorwaarde is vervuld. Ik meen, dat wij hiermede zouden treden in de verantwoordelijkheid van de Regering en dat de heer Van der Goes van Naters in de uiterst welwillende passage, die de Regering heeft gewijd aan motie-kwesties, meer leest dan de Regering bereid was, zelf toe te geven of te erkennen. De Regering heeft uitermate hoffelijk gezegd, dat zij niet voornemens is, die motie bij voorbaat naast zich neer te leggen, gelijk zij dat uiteraard nimmer zou doen. Dit zijn uiterst hoffelijke en hoffelijke woorden, maar ik geloof niet, dat de Regering met zoveel woorden heeft gezegd: geeft gij ons deze motie. Ik geloof, mijnheer de President, dat de Regering dan eventueel meer zou doen dan zij zichzelf constitutioneel zou kunnen veroorloven te doen. Ik meen, dat wij van beide kanten de zaken hier goed in het oog moeten houden.

De zaak is ook eigenlijk eenvoudiger dan men vreest. Als wij het verdrag in de hand nemen, zien wij, dat de situatie niet zo gecompliceerd is. Het verdrag treedt namelijk in werking na de deponering van de laatste ratificatie-oorkonde. Dit is voor Nederland heel aangenaam, want dat men de laatste is, kan niemand verhinderen, en de Regering heeft het in eigen hand, ervoor te zorgen, dat zij de laatste is. Het staat er met zoveel woorden: dit verdrag treedt in werking op de eerste dag van de maand, die volgt op het nederleggen van de akte van bekrachtiging door de ondertekenende staat, die als laatste deze handeling verricht. Welnu, mijnheer de Voorzitter, dit is dus heel iets anders dan verdragen, die in werking treden na de deponering door de zoveelste staat of op een bepaalde datum. Ik meen daarom dat wij er wel aan doen, dit aan de Regering over te laten; wij kennen de goede intenties van de Regering.

Dit behoeft geen aanleiding te geven tot het stellen van termijnen of condities in een motie, waarmee wij onze goedkeuringswet zouden dienen te begeleiden. De Regering heeft aan de hand van artikel 38 van het verdrag een grote speelruimte. Na bekrachtiging van dit verdrag door de Regering zullen wij steeds op de ratificatie kunnen terugkomen; zowel ter zake van het niet-doen als ter zake van het wel-doen bestaat onze controle.

De Regering heeft gezegd, dat zij van oordeel is, dat de greep van het Europese Parlement op één commissie sterker kan zijn dan die op de verdeelde uitvoerende organen. De Regering zegt, dat er altijd één man is, die voor het gehele beleid terzake van een bepaalde sector — de energiepolitiek of het mededingingsbeleid b.v. — verantwoordelijk is. Ik betwijfel of wij, en met ons de Regering, die niet overschatten.

Het blijft betreurenswaardig, dat de regels, die moeten worden toegepast, verschillend blijven. Ik heb mij weleens afgevraagd, of wij niet aan het verkeerde einde van de weg zijn begonnen met deze fusie — overigens met alle respect voor de goede bedoelingen van de Regering —, want ik heb het wel eens vergeleken met het aangaan van een fusie tussen enkele voetbalclubs, waarvan alleen de besturen een fusie aangaan. Ondanks het feit, dat de besturen zijn gefuseerd, laat men de elftallen tegen elkaar spelen en, indien dit nodig is, ook nog volgens verschillende regels.

Wij weten allen — dat weet iedereen, die hier geen vreemde is —, dat de mededingingsregelen geheel anders zijn in de K.S.G. dan in de E.E.G. Dan zegt men: die ene man zal die ene sector wel helemaal doen. Hoe moet die ene man dat doen? Hij zal in zichzelf sterk verdeeld moeten zijn, want in de ene sector moet hij dit en in de andere dat doen. Hij blijft dus functioneel sterk verdeeld. Ik begrijp wel, dat men er iets in ziet om het één man of één college te laten doen, maar zolang men de regels niet gelijk maakt van het grote communautaire spel, dat men wil spelen en dat men graag ziet gespeeld, doet de afwezigheid van de gemeenschappelijke regels grote afbreuk aan de stelling, die men uitspreekt: dat ene college zal altijd één man hebben, die

Berkhouwer

de gehele sector leidt enz. Zolang dat volgens verschillende regels moet, zie ik daarin een grote belemmering.

Uiteraard reken ik erop, dat — daarom heb ik geen behoefte aan moties enz. — de Regering de artikelen 11 en 14 van het verdrag strikt handhaaft. Ik heb gehoord, dat de heer Van der Goes van Naters beducht is voor bepaalde afspraken, die terzake zouden zijn getroffen in de min of meer defungerende Raad van Ministers, die nu nog niet één is. De facto is het min of meer dezelfde raad met een wisselende samenstelling. In dat college zouden bepaalde afspraken zijn gemaakt met betrekking tot die benoeming.

Mijnheer de Voorzitter! Het komt mij voor, dat dit, als het was gebeurd, min of meer in strijd zou zijn met de verdragen. Het mag elkaar soms overlappen en het mag soms samenvallen, maar de leden van de commissie worden in onderlinge overeenstemming door de regeringen van de lid-staten benoemd. Dat gebeurt formeel niet door de Raad van Ministers, noch door een van de drie andere communautaire instellingen; wij kennen er immers vier: de raad, het parlement, het hof en de commissie. Nogmaals, de leden van de commissie worden door de regeringen van de lid-staten benoemd.

Minister Luns: Zo gaat het ook in de praktijk. Het zijn altijd vergaderingen, niet van de raad, maar van de lid-staten, zonder aanwezigheid van de commissie, waar deze problemen worden besproken.

De heer Berkhouwer (V.V.D.): Ja, maar ik bedoel dit: Voor zover er in de raad, als instelling van een der gemeenschappen — laten wij zeggen van de E.E.G. — afspraken zouden zijn gemaakt over de samenstelling van de nieuwe commissie, is dit naar mijn mening in strijd met dit tractaat, c.q. de vorige tractaten, omdat het de regeringen van de lid-staten zijn, die in onderlinge overeenstemming de leden van de commissie benoemen. Misschien praten wij naast elkaar; ik heb natuurlijk liever, dat wij met elkaar praten.

Minister Luns: Het is ook nog nooit gebeurd. U zou gelijk hebben, maar niemand denkt eraan om het te doen op de wijze, waarop u veronderstelt, dat het gebeurt.

De heer Berkhouwer (V.V.D.): Het was mijn bedoeling, alleen maar even in te gaan op een mededeling van de geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters, die vernomen zou hebben, dat er in de raad... Dat hebt u toch gezegd?

De heer Van der Goes van Naters (P.v.d.A.): Ik heb gezegd, dat het niet moest gebeuren zolang het nieuwe verdrag niet in werking was. Dat zou ik niet juist vinden.

De heer Berkhouwer (V.V.D.): Ik dacht, dat het zelfs buiten vóór de werking van dit verdrag ook niet zou kunnen, althans niet zou behoren te geschieden. De heer Van der Goes van Naters en ik zijn het er dus wel over eens, dat het tractaatmatig niet behoort te geschieden.

De heer Van der Goes van Naters (P.v.d.A.): Ja.

De heer Berkhouwer (V.V.D.): Ik stel dus, dat ten aanzien van de samenstelling van de nieuwe commissie, wat haar politieke kracht betreft, wij de Regering niet voor de voeten moeten lopen met moties. De Regering heeft voldoende kracht met betrekking tot deze zaak aan de hand van artikel 38 van het verdrag; zij heeft dit zelf in de hand. Vervolgens kan zij met de artikelen 11 en 14 van het verdrag in de hand de nodige invloed uitoefenen op de samenstelling van het college. Wanneer de Regering maar zelf de kracht opbrengt om dit verdrag naar letter en geest uit te voeren, behoeven wij niet bij voorbaat de Regering te begeleiden met een motie; naderhand kunnen wij de Regering nog altijd in gebreke stellen ter zake van het niet voldoende krachtdadig in acht nemen van dit tractaat, hetgeen de plicht is van de Regering.

De heer Van der Goes van Naters (P.v.d.A.): Maar dan kunt u het niet meer terugdraaien.

De heer Berkhouwer (V.V.D.): Er is enorm veel in het leven, dat men niet kan terugdraaien. Het feit, dat ik in een bepaalde situatie iets niet zou kunnen terugdraaien, vermag mij er constitutioneel niet toe te leiden om iets te doen, wat eventueel niet in overeenstemming zou zijn met de door ons in acht te nemen voorschriften van de Grondwet.

De heer Westerterp (K.V.P.): Vindt u dan de motie van de heer Schuijt inconstitutioneel? Moet ik dat uit uw betoog afleiden?

De heer Berkhouwer (V.V.D.): Dat is zo'n enorm groot woord, maar ik neig er wel toe. Wanneer ik mij poog te bezinnen op de strekking van de bepalingen van onze Grondwet — als de geachte afgevaardigde dat ten minste goed vindt —, dan vind ik het in een motie neerleggen van het niet ratificeren „dan nadat” een element van een voorwaarde op termijn, ten aanzien waarvan ik wil opmerken, dat ik dan wellicht treed in de rechten, die toekomen aan de Executieven.

Mijnheer de Voorzitter! Van dit verdrag moeten wij het beste hopen. Het gaat om de politieke wil tot integratie, die voor ons belangrijker is dan het vele technisch-formele, dat wij in deze zaak aantreffen.

Ik heb al gezegd, mijnheer de Voorzitter, dat wij de goede wil van de Regering van destijds op dit moment niet in evenredige mate belooft zien. De heer Couve de Murville schijnt van de resultaten van dit fusieverdrag te hebben gezegd, dat het was: *Le moins déraisonnable possible*. Ik geloof, dat de Minister mij destijds dat eens heeft toegegeven. Ik vind het jammer, mijnheer de Voorzitter, dat in de plaats van dit „minst onredelijk denkbare” niet is gekomen: het meest redelijk denkbare. Want er zou nog veel over te zeggen zijn, bij voorbeeld ter zake van de fusie van de instellingen, het verdeeld blijven van de zetels: Luxemburg-Brussel en van de grote transfer — wij komen weer in de transferperiode, mijnheer de Voorzitter — van de ambtenaren van Luxemburg naar Brussel vice versa. Nieuwe diensten komen er en er worden zelfs diensten gesplitst. Wat het financiële gedeelte betreft, gaan zij uit Brussel naar Luxemburg. Het is de vraag, of hier niet in plaats van fusie sprake is van veel confusie en diffusie.

Wat mij ten slotte het allerbelangrijkste voorkomt in deze zaak is, mijnheer de Voorzitter, dat wij zich een ontwikkeling zien voltrekken, die ik kan kenschetsen als een ontwikkeling, waarin zich een steeds grotere onevenredigheid voltrekt tussen wat men kan noemen de Brusselse techniek en het Europese bewustzijn van de gewone man. Het moet mij wel eens van het hart, mijnheer de Voorzitter, dat de Brusselse commissie ook niet altijd afzijdig blijft bij het leveren van enige bijdrage daaraan. Dit concludeer ik, als ik de voorstellen van de commissie bezie met betrekking tot laadbakken en achterlichten van vrachtwagens, kleurstoffen voor voedingsmiddelen, maten van jampotten, bereidingswijze van marmelade en kastanjepuree. Ik spreek dan nog maar niet over sluisprijzen, interventieprijzen, perequaties en wat dies meer zij in het landbouwbeleid. Ik denk hierbij ook aan schiethamers. Af en toe heb ik het voorrecht, ook over een dergelijk technisch detailpunt te rapporteren. Ik hoop, dat het de Regering duidelijk is, waarop ik doel.

Dit alles vermag tegen deze achtergrond bezien niet bijzonder te spreken tot de gewone man om wie het eigenlijk gaat en die nog altijd, wanneer hij zich enige honderden kilometers van zijn huis beweegt, langs die kilometerslange files vrachtauto's komt, die aan de grens staan en die nog lastig wordt gevallen door douaniers, die kijken of hij niet een paar sigaretten te veel bij zich heeft.

Ik geloof, dat de Regering en wij allen er goed aan doen, de Europese integratie iets meer te brengen tot de burger om wie het ten slotte gaat. De geachte afgevaardigde de heer

Berkhouwer e. a.

Schuijt heeft hierover ook al gesproken. Ik meen, dat wij er goed aan doen, tot uitdrukking te brengen, dat Europa er moet komen voor de burger en niet de burger voor Europa.

De heer **Luns**, Minister van Buitenlandse Zaken: Mijnheer de Voorzitter! Het is bijna een jaar geleden, dat in de Raad van de Europese Economische Gemeenschap de diepgaande verschillen van mening tussen Frankrijk en zijn partners omtrent de opzet, de filosofie en de wijze van werken van deze Gemeenschap resulteerden in het wegblijven van de Franse delegatie uit de Raad en in het daardoor lamleggen van de Raad van de Europese Economische Gemeenschap. Voordat dit dieptepunt, waarop door verscheidene sprekers is gewezen, onder meer de geachte afgevaardigde de heer Schuijt, in de Europese samenwerking werd bereikt, hadden de parlementen van Frankrijk en van de Duitse Bondsrepubliek het fusieverdrag reeds goedgekeurd. In de vier andere landen werd door de onderscheidene parlementen begrijpelijkerwijze met de behandeling ervan gewacht, totdat de zes partners wederom bereid bleken, voort te gaan met de samenwerking in de instellingen van de Gemeenschap, en enig inzicht was verkregen in de toekomst van deze Gemeenschap. Inmiddels hebben wij kunnen constateren, dat, hoewel de fundamentele verschillen van opvatting tussen Frankrijk en de overige vijf Europese partners niet zijn weggenomen, de werkzaamheden in de Europese instellingen kunnen voortgaan. Het stemt de Regering dan ook tot voldoening, mijnheer de Voorzitter, dat uw hoge college thans — de Regering wil dit met nadruk zeggen — na begrijpelijke aarzeling tot mondelinge behandeling van het wetsontwerp, dat voor ons ligt, heeft willen besluiten.

Mijnheer de Voorzitter! Zoals uit de herhaalde verklaringen van de Regering bekend zal zijn, heeft de Nederlandse Regering, evenals de regeringen van de partnerlanden, de deponering van de ratificatie-oorkonde van het fusieverdrag afhankelijk gesteld van het bereiken van overeenstemming over de samenstelling van de Commissie van de Europese Gemeenschappen, hun taak, de roulering en alle andere facetten, die daaraan zijn verbonden en die door de verschillende sprekers zijn belicht. Deze overeenstemming is nog niet bereikt.

Over de stand van de desbetreffende onderhandelingen kan ik het volgende mededelen; dit mede naar aanleiding van een vraag van de geachte afgevaardigde mejuffrouw Rutgers. Het eerste probleem, waarmede de vertegenwoordigers der lid-staten zich hadden bezig te houden, betrof de eventuele roulatie van het voorzitterschap. Over de noodzaak van een zekere roulatie was men het reeds jaren eens. Het is trouwens een Nederlandse opvatting geweest, die het eerst ter zake naar buiten is gebracht. Dit probleem was echter nog nimmer zeer actueel, vooral doordat het bestaan van drie executieven een zekere verdeling naar nationaliteit van voorzitterschappen en vice-voorzitterschappen mogelijk had gemaakt. De fusie zal deze mogelijkheid echter verhinderen, althans zeer verminderen. Vandaar een streven van bepaalde zijde om een vaste roulatie verplicht te stellen. Zo ver — en dit wil ik met enige nadruk zeggen, omdat ik uit de interventies hedenmiddag in de Kamer heb begrepen, dat hierover misschien een licht misverstand bestaat — is het echter niet gekomen. Er bleek slechts overeenstemming tussen de Zes mogelijk over het beginsel van de roulatie om de twee jaar. Maar — en dat is van Nederlandse zijde ook met kracht naar voren gebracht — de mogelijkheid van verlenging van het mandaat is niet uitgesloten. Dit is nog eens met nadruk bevestigd, opdat men zich later niet zou kunnen beroepen op een stilzwijgende afspraak, een gentlemen's agreement, of iets dergelijks. Zoals de geachte afgevaardigde de heer Berkhouwer al bij interruptie heeft gezegd: de periode van twee jaar is de termijn, die in het verdrag is voorzien voor de benoeming van voorzitters en vice-voorzitters van de commissie.

Daarna is enige malen gesproken over de vraag wie de eerste voorzitter van de nieuwe Europese Commissie zou moeten zijn. Zoals bekend, heeft de Regering van de Duitse Bondsrepubliek de heer Hallstein kandidaat gesteld. Ik wens

Minister Luns

hier nog eens openlijk te verklaren, dat de Bondsregering hiervoor van het begin af aan de Nederlandse steun heeft gevonden en hierop ook in de toekomst zal kunnen rekenen. Ik heb met voldoening gehoord de woorden van waardering, die in deze Kamer hedenmiddag t.a.v. de persoon, het werk, de Europese instelling en de bestuurscapaciteit van de heer Hallstein zijn geuit.

Helaas is die steun niet zeker bij alle partners. Het gevaar is niet denkbeeldig dat, wanneer eenmaal de regeringen van alle lid-staten door hun parlementen in staat zijn gesteld het fusieverdrag te bekrachtigen, die niet zou kunnen geschieden door gebrek aan overeenstemming over de samenstelling van de nieuwe commissie. De tijdige beslissing van het Nederlandse parlement over het verdrag zal het in ieder geval onmogelijk maken om een eventuele mislukking van de fusie aan Nederland te wijten. De geachte afgevaardigde de heer Bos heeft dit zeer juist belicht. Het ging al langzamerhand die richting uit. Bij interruptie heb ik al een opmerking in die richting gemaakt. Terwijl in feite geheel andere oorzaken zouden bestaan! De mislukking zou dan echter formeel aan Nederland worden geweten. Een reden te meer, mijnheer de Voorzitter, om ingenomen te zijn met de beslissing van uw Kamer.

De geachte afgevaardigde de heer Schuijt heeft gesproken over de wenselijkheid van het benoemen van een lid, die speciaal deskundig is op het terrein van de sociale aangelegenheden. Als ik de geachte afgevaardigde goed heb begrepen, heeft hij zelf reeds het antwoord min of meer gegeven door te zeggen, dat ik verder dan het toezeggen van „welwillende aandacht” waarschijnlijk wel niet zou kunnen gaan, gezien de feitelijke situatie en de omstandigheid, dat van Nederlandse zijde praktisch reeds twee kandidaten zijn aangewezen. Het doet mij dan ook genoegen, dat de geachte afgevaardigde niet van de Regering eist, dat hieromtrent absolute zekerheid wordt verkregen. Het zal echter wel een belangrijk aspect zijn, dat de Regering — ik mag dit herhalen — mede bij de benoemingen in beschouwing zal trekken. Er zullen nog meer benoemingen t.z.t. komen; wij spreken over jaren.

Dan heeft de geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters een vraag gesteld over de invloed van de politieke richting bij de benoeming van commissieleden. Hierbij geldt naar het mij voorkomt dezelfde moeilijkheid als bij een verdeling naar kwaliteit, nl. het zorgen voor een goede sociale expert. De leden worden nl. benoemd op voordracht van de lid-staten. Het zou naar het mij voorkomt, hoe wenselijk ook de suggestie van de geachte afgevaardigde is, toch een groot toeval zijn, dat de regeringen kandidaten zouden voorstellen, die samen voldoen aan het vereiste van een evenredige verdeling van de politieke kleur. Maar de Nederlandse Regering zal bij haar kandidaatstelling wel degelijk met deze omstandigheden rekening houden. Dat kan ik de geachte afgevaardigde verzekeren.

De heer **Nederhorst** (P.v.d.A.): Dat betekent dus dat de Regering niet akkoord gaat met een volstrekte onevenredigheid.

De heer **Van der Goes van Naters** (P.v.d.A.): Voor het geheel dus.

Minister **Luns**: Inderdaad, mijnheer de Voorzitter. De geachte afgevaardigde heeft gezegd: Het betekent, dat de Regering niet zou kunnen instemmen met een volstrekte onevenredigheid. Het antwoord hierop is: Ja.

Het komt mij voor, dat ook bij andere regeringen — wellicht niet bij alle — dit het geval zal zijn.

De geachte afgevaardigden de heren Schuijt en Van der Goes van Naters hebben gevraagd naar de juridische basis van een rouleringsbesluit. Een dergelijk besluit kan inderdaad niet meer zijn dan een afspraak tussen de regeringen om van hun benoemingsrecht op een bepaalde wijze te maken. Herbenoeming — ik herhaal het — is allerminst uitgesloten. Ik

Minister Luns

kan nog verklaren, dat bij de besprekingen tussen de lid-staten ook het punt naar voren is gekomen, dat het mogelijk is dat door een zekere staat een kandidaat wordt voorgesteld, die later blijkt — in de praktijk — niet te voldoen. Dan zouden de andere landen daarbij een zekere inspraak kunnen hebben. Dat is onzerzijds dan ook voorbehouden.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Maar bij strikte toepassing van de artikelen 11 en 14 behoeft er geen enkel ongeluk te gebeuren, Excellentie.

Minister **Luns**: Het gaat om benoemingen door de regeringen en het is niet, zoals ik bij de geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters meen te hebben beluisterd, de raad die aan een nieuwe raad de wet voorschrijft.

De heer **Van der Goes van Naters** (P.v.d.A.): Dat was een misverstand, te danken aan de parallel met Luxemburg die ik heb getrokken. Ik zou graag van de Regering willen weten: is het een actueel punt dat men artikel 11 — nu al, bij voorbaat — voor een bepaalde kant wil uitsluiten, of is het dat niet? De Minister heeft ons indertijd medegedeeld, dat de continuïteit een van de moeilijkheden was; misschien kunnen wij daarover iets meer vernemen.

Minister **Luns**: Ik kan de geachte afgevaardigde verzekeren, dat — dit is ook een antwoord aan de geachte afgevaardigde de heer Berkhouwer, die ter zake een zeer pertinente vraag heeft gesteld — dat èn artikel 11 èn artikel 14 door de Regering worden gezien als voor haar bindende artikelen.

De heer **Van der Goes van Naters** (P.v.d.A.): Maar niet door alle regeringen.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Maar met des te meer kracht kan de Nederlandse Regering de naleving afdwingen.

Minister **Luns**: Ik wil nog zeggen, dat benoeming van de voorzitter en de vice-voorzitter voor slechts één jaar op grond van artikel 14 niet mogelijk zal zijn. De constructie die men nu heeft bedacht — en die ik persoonlijk allerminst elegant vind — is, dat de betrokken persoon dan na één jaar vrijwillig zou aftreden. De geachte afgevaardigden hebben andere redenen opgesomd, waarmede de Regering het volstrekt eens is, nl. dat men niet van een voorzitter kan verwachten dat hij in één jaar die leiding aan de commissie geeft, die nodig is; twee jaar is al aan de korte kant. Een dergelijke afspraak begint het ontdruken van duidelijke artikelen te naderen.

Ik zou nog willen opmerken dat het college van 14 leden naar alle waarschijnlijkheid slechts drie jaar zitting zal hebben, zodat in de praktijk die ene keer een mandaat van een jaar niet tot de onmogelijkheden behoort, maar ik houd mij ervan overtuigd, dat dit ook aan deze Kamer bekend is.

De geachte afgevaardigde de heer Bos maakt zich terecht zorgen — evenals de andere sprekers, maar hij heeft duidelijk hierover gesproken — over de positie van het Europese Parlement en hij heeft gevraagd, of men de vermeerdering van de bevoegdheden niet aan andere zaken kan koppelen dan juist met name aan de eigen middelen. Ik zou de geachte afgevaardigde willen toegeven, dat de positie van het Europese Parlement in theorie aan alles kan worden gebonden, in die zin, dat een Nederlands raadslid medewerking aan besluitvorming kan weigeren, indien niet aan Nederlandse wensen — in dit geval zouden dat eisen zijn — ten aanzien van het Europese Parlement zou worden voldaan. Het gaat mij er echter om vast te stellen of enig succes mag worden verwacht. Gezien het tot nu toe ingenomen standpunt van andere regeringen ben ik daarover niet al te optimistisch. Ik vraag mij dan ook af, of zich in de praktijk niet het risico zou voordoen, dat de koppeling zich in feite tegen Nederland zou gaan richten. Als de geachte afgevaardigde mij vraagt of het kan, is het antwoord, dat het inderdaad kan. Ik sluit overigens niet uit, dat er omstandigheden kunnen komen waarin de Nederlandse Regering dit met enige kans op succes zal kunnen doen.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer Schuijt heeft bij de aanvang van zijn interventie erop gewezen, dat in de nieuwe commissie absoluut krachtiger figuren moeten worden benoemd en dat een en ander zich ook zonder een fusie zou kunnen voordoen, maar dat het nu een goed moment is dit met aandacht te bezien. De geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters heeft daarop eveneens gewezen. Ik kan alleen zeggen, dat de Regering het met dit betoog eens is.

De geachte afgevaardigde heeft voor wat betreft de roulering van mij reeds antwoord gehad, welk antwoord hem wel niet geheel zal bevredigen, maar waaruit hij kan zien, hoe men in feite zou kunnen procederen zonder de letter van de verdragen aan te tasten.

Ik kom thans op de motie, die de geachte afgevaardigde en een zestal andere leden van dit hoge college hebben ingediend. Ik zou daaraan willen koppelen de bezwaren van meer staatsrechtelijke aard, die de geachte afgevaardigde de heer Berkhouwer heeft geuit. De bezwaren van de geachte afgevaardigde de heer Berkhouwer hebben wel enige grond. Ik zou echter in dit geval willen zeggen, dat, mede gezien de verklaring van de Regering in de memorie van antwoord en ook de terminologie, die de geachte afgevaardigde de heer Schuijt heeft gebruikt, naar het mij voorkomt hier geen conflict met de constitutie kan worden geconstateerd. Wat zegt de geachte afgevaardigde? De geachte afgevaardigde laat de Kamer, wanneer deze motie wordt aangenomen, het vertrouwen uitspreken, dat de Regering de ratificatie ... etc. etc. Ik geloof toch wel, dat deze Kamer steeds een vertrouwen kan uitspreken en daarna kan zien, of de Regering dit vertrouwen waardig is gebleken. Daarna kan de consequentie worden getrokken. Ik mag erop wijzen dat de geachte afgevaardigde — hij heeft er trouwens zelf aan herinnerd — een aanknopingspunt heeft op blz. 7, linkerkolom, van de memorie van antwoord. Hij heeft mij gevraagd dat nog eens uitdrukkelijk te bevestigen. Ik doe dit gaarne, mijnheer de Voorzitter. Ik veroorloof mij de letterlijke terminologie te gebruiken:

„Mocht de Kamer de Regering door middel van een motie vragen haar voornemen tot bekrachtiging van het verdrag ter kennis van de Kamer te brengen met het oog op een eventueel nader overleg inzake de opportuniteit van de bekrachtiging, dan zou een zodanige motie moeten worden bezien in het licht van hetgeen hierboven is aangeduid omtrent de grenzen van wat mogelijk is in de verhouding Regering/Staten-Generaal. De ondergetekenden zijn gaarne bereid, op voorhand te verklaren, dat zij een zodanige motie, noch een eventuele uitspraak van de Tweede Kamer over de opportuniteit van de deponering van de ratificatie-oorkonde naast zich neer zullen leggen. Ook zonder deze toezegging zouden zij zulks niet doen.”.

Ik meen, dat in deze nog eens nadrukkelijk herhaalde verklaring de Kamer toch de zekerheid kan vinden die zij niet ten onrechte wenst te hebben alvorens dit verdrag goed te keuren.

De heer **Schmelzer** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Mag ik de Minister vragen — eigenlijk weet ik het antwoord wel, maar ik dacht dat het goed was om het nog even vast te leggen — of ook zonder dat dit bij motie wordt gevraagd deze toezegging blijft gelden. In de motie van de heer Schuijt staat iets anders. Daarin staat het fundamentele punt, namelijk de wens dat de Regering er met kracht naar zal streven, dat het een politiek krachtige commissie zal worden, en in dat licht haar beslissing zal nemen omtrent het deponeren van de ratificatie-oorkonde. Maar ik mag dus aannemen, dat het ook zonder dat bij motie wordt gevraagd om dat voornemen aan de Kamer kenbaar te maken, zal gebeuren?

Minister **Luns**: Inderdaad, mijnheer de Voorzitter.

De heer **Van der Goes van Naters** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Mag ik in aansluiting hierop iets vragen. Het is heel

Minister Luns

belangrijk. Meent de Minister niet, dat een motie, waarin precies staat wat hij nu zegt, hem juist ten nutte kan zijn, ook tegenover het buitenland, ook tegenover de andere regeringen, en dat dit juist het voordeel van een motie is?

Minister Luns: Mijn antwoord op de vraag bij interruptie door de geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters gesteld luidt ontkennend. Het is al onze partners volstrekt duidelijk wat het standpunt van Nederland is en het is in confesso dat wat ik in de memorie van antwoord heb gezegd de leidraad van de Regering is en dat — en dit is nog eens een herhaling van wat ik aan het adres van de geachte afgevaardigde de heer Schmelzer, via u, mijnheer de Voorzitter, heb geantwoord — wij daarvoor geen motie van node hebben. Hoewel de vraag van de geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters niet zover gaat als mejuffrouw Rutgers heeft verklaard, gaat het betoog van de geachte afgevaardigde verder. Ik zou willen aanhalen hetgeen de geachte afgevaardigde mejuffrouw Rutgers heeft gezegd, namelijk dat ons staatsrecht geen voorwaardelijke goedkeuring kent. Dat is ook nog eens door de geachte afgevaardigde de heer Berkhouwer gezegd. Ik geloof, dat men moet zorgen, dat wij niet die richting uitgaan. De geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters zegt: bij begrotingen gebeurt dat toch ook! Wat gebeurt er bij begrotingen, mijnheer de Voorzitter? Dan wordt een algemene machtiging gegeven om een aantal bedragen uit te geven. Daarna kan men de Regering weer ter verantwoording roepen.

Als nu dit verdrag wordt aangenomen en de Kamer zou van oordeel zijn, dat óf het gestelde in de memorie van antwoord óf het gestelde in de motie, aangeboden door de geachte afgevaardigde de heer Schuijt, voor het geval dat zij wordt aangenomen, óf een combinatie van beide niet door de Regering is gevolgd, dan ben ik ervan overtuigd, dat de Regering ter verantwoording zou worden geroepen, waarschijnlijk met voor de Regering of althans voor de Minister van Buitenlandse Zaken onaangename gevolgen.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Maar in dat „dan nadat” ligt juist die voorwaarde.

De heer **Van der Goes van Naters** (P.v.d.A.): Dan is er toch geen bezwaar tegen om het in een motie neer te leggen? Dat is namelijk eigenlijk, wat u hebt uitgelokt.

Minister Luns: Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde heeft mij gevraagd, of de Regering zich door een dergelijke motie gesterkt voelt. Ik heb daarop geantwoord, dat de Regering zich daardoor niet gesterkt voelt. Ik heb dus mijn antwoord gegeven.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer Schuijt heeft zijn betoog beëindigd met het uitspreken van de wens, dat bij de fusie van de Gemeenschappen zelf de aanpassing van de verdragen met grote zorg zal moeten worden bekeken in het licht van de in de laatste jaren veranderde omstandigheden. Hij heeft daarin gelijk en de Regering, die dit te zijner tijd zal moeten bezien, zal daarmee dan ook ter dege rekening moeten houden.

Ten slotte heeft de geachte afgevaardigde een vraag gesteld, die door de Staatssecretaris en mij belangrijk wordt geacht. Hij heeft namelijk gevraagd: is het nu niet mogelijk, het akkoord, waaronder aan Luxemburg zekere compensaties zijn gegeven, te herzien in het licht van de N.A.T.O.-crisis. Het is op zich zelf een aantrekkelijke gedachte, maar dan moet men ervan uitgaan, dat Luxemburg prijs zou stellen op vestiging in dit land van een gedeelte van de N.A.T.O.-hoofdkwartieren. Ik sluit niet geheel uit, dat Luxemburg een gedeelte van deze hoofdkwartieren op zijn grondgebied zal toelaten, maar het zal dit zien als een enorm offer. Ik kan de geachte afgevaardigde verzekeren, dat, wanneer de Nederlandse Regering of welke andere regering ook met zijn gedachte in Luxemburg zou komen, het antwoord zou zijn: wij piekeren er niet over.

De gedachte van de geachte afgevaardigde, hoe aantrekkelijk ook, zal dus in feite niet voor verwezenlijking vatbaar zijn. Ik spreek met kennis van zaken.

Mijnheer de Voorzitter! Dat de geachte afgevaardigde mejuffrouw Rutgers aarzelingen heeft over dit verdrag, althans over het moment en over de omstandigheden, waaronder het ter goedkeuring wordt aangeboden, en over de goedkeuring diens tengevolge, is begrijpelijk. Het is een aarzeling, die eigenlijk ook door de Regering wordt gedeeld. Het is een afwegen geweest van wat men ten slotte zou behoren te doen en de Regering is tot de conclusie gekomen — de Kamer, die ter zake zelf kan beslissen, kwam tot dezelfde conclusie —, dat het toch beter is, dit verdrag dan maar hier te behandelen en het eventueel goed te keuren. Ik heb bij de geachte afgevaardigde mejuffrouw Rutgers precies dezelfde redenering beluisterd.

De zetelkwestie heeft de geachte afgevaardigde ook nog aangevoerd. Het is inderdaad een zeer moeizame zaak, dat het Europese Parlement op drie verschillende plaatsen werkt. Een van de sprekers heeft de suggestie gedaan, althans het secretariaat over te brengen naar Brussel, wanneer dit mogelijk is. Het is een gedachte, die het overdenken waard is.

De argumenten, aangevoerd door de geachte afgevaardigde mejuffrouw Rutgers, spreken de Regering aan. Men mag inderdaad de onzekerheid niet laten voortduren en de positie van het personeel vraagt ook om enige zekerheid.

Ik kom nog terug op de vraag, wat er gaat gebeuren, wanneer de zaak vastloopt, en zulks naar aanleiding van een vraag, die de geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters heeft gesteld.

Ik kan de geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters verzekeren, dat de Nederlandse Regering niet, noch nu noch later, de factor Engeland zal laten misbruiken om de weg van de intergouvernementele organisatie op te gaan. Ik mag eraan herinneren, dat indertijd, bij de onderhandelingen over de toetreding van Engeland, ook aan de Britse Regering duidelijk is gemaakt, dat ook zij de weg van de supranationaliteit diende op te gaan. De mislukking van het tweede plan-Fouchet is te wijten aan de weigering van een van onze partners om een bepaling in het verdrag op te nemen, waardoor op een later tijdstip de weg van de supranationaliteit weer kon worden opgegaan. Dit verdrag en de bespreking waren de Britse Regering volledig bekend, want op dat moment was de toetreding van Engeland nog waarschijnlijk.

De geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters heeft terecht opgemerkt, dat in de Europese Commissie personen dienen zitting te hebben, die met name de kunst van het regeren meester zijn; zij moeten niet alleen administratief onderlegd zijn. Zulks is ook naar mijn mening strikt noodzakelijk. De geachte afgevaardigde heeft voorts gelijk, wanneer hij zegt, dat het politieke karakter in de voorzitter culmineert. De bezwaren, die men heeft tegen de huidige voorzitter, zijn dan ook terug te brengen tot het feit, dat men hem verwijt een zo bij uitstek politieke figuur te zijn.

De heer **Van der Goes van Naters** (P.v.d.A.): En de kunst van het regeren geldt ook nog.

Minister Luns: Inderdaad, mijnheer de Voorzitter.

De geachte afgevaardigde heeft een vraag gesteld, waarop moeilijk een concreet antwoord is te geven. Hij heeft nl. gevraagd, of de Regering gelooft, dat er meer kansen zijn om een regeling te treffen na de goedkeuring dan ervoor. Ik sta daar aarzelend tegenover. Ik ben het echter met de geachte afgevaardigde de heer Bos eens, dat althans na de goedkeuring de kaarten op tafel zullen komen en de verantwoordingen daar, waar zij behoren, zullen komen te liggen. Zij zullen dan niet meer achter een façade kunnen worden verborgen, waardoor een van de landen, die werkelijk geen schuld heeft, ervoor wordt aangekeken.

Aan het einde van zijn interventie heeft de geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters gevraagd, wat er

Minister Luns e. a.

gebeurt, als er helemaal geen overeenstemming wordt bereikt. Ik wil helemaal niet uitsluiten, dat die situatie zich op 23 juli zal voordoen. Hij heeft daaraan de vraag gekoppeld, of de Regering het mogelijk acht, alsdan een herbenoeming van de commissies na te streven en een afkoelingsperiode van enige jaren in te stellen. Daarop wil ik antwoorden, dat zulks niet onmogelijk is, en dat bij enkele regeringen deze gedachte reeds leeft en dat ook de Nederlandse Regering deze mogelijkheid in haar overwegingen betreft. In ieder geval kan ik zeggen, dat geen situatie minder bevredigend zal zijn dan een, waarin de huidige onzekerheid ad infinitum zou doorgaan. Met enige zorg zie ik tegemoet, dat men in juli zal gaan zeggen: laten wij het nog eens bekijken in oktober en wellicht dan nog eens in november. Dit zou buitengewoon ongunstig zijn voor de werking en het prestige van de Europese Gemeenschap.

De geachte afgevaardigde de heer Bos heb ik reeds mijn instemming betuigd met het betoog, dat is samen te vatten in, zoals hij zegt: ik ben bezorgd voor de vicieuze cirkel. Ik heb ook al geantwoord op de vraag inzake de mogelijkheid van versterking van het Parlement, behoudens dan in het geval van het verkrijgen van eigen middelen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb goede nota genomen van de mogelijkheid om bij de fusie van de Gemeenschappen althans het Secretariaat van het Europese Parlement naar de zetel over te brengen. Dat lijkt mij iets, dat zeer zeker ernstig dient te worden nagestreefd.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb de geachte afgevaardigde de heer Berkhout reeds beantwoord, voor wat betreft zijn belangwekkende beschouwingen van constitutionele aard.

Ik zou hem, wat zijn slotopmerking betreft, willen zeggen, dat indien de Europese Gemeenschappen zich bij voortduring en bij uitsluiting zouden bezighouden met het vaststellen van de dimensies van doppen van flessen en van schietkamers, het inderdaad een griezelige ontwikkeling zou zijn. Ik geloof toch, dat de geachte afgevaardigde de zaak te pessimistisch beziet. Deze kwesties moeten ook worden behandeld en hierover moeten ook besluiten worden genomen. De publiciteit, die hieraan wordt gegeven, is echter gelukkig minimaal en de grote problemen hebben terecht nog steeds de grootste aandacht. De geachte afgevaardigde, die in tegenstelling tot het merendeel van onze landgenoten blijkbaar de publikatiebladen van de Gemeenschappen met zorg leest, is daardoor wellicht iets meer van dit soort zaken onder de indruk.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

*De vergadering wordt te 15.58 uur geschorst
en te 16.17 uur hervat.*

De Voorzitter: Naar aanleiding van de vraag, die de geachte afgevaardigde de heer Lankhorst heeft gesteld in verband met de beantwoording van de door de geachte afgevaardigde de heer Bruggeman aan de Minister van Binnenlandse Zaken gestelde vragen, deel ik aan de Kamer mede, dat de Minister bereid is, de vragen mondeling te beantwoorden zodra hij daartoe in de gelegenheid is. De Minister hoopt en verwacht het in de loop van de volgende week te kunnen doen.

Ik geef het woord aan de heer Toxopeus, die het mij heeft gevraagd over de orde.

De heer Toxopeus (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Ik vind de mededeling van de Minister van Binnenlandse Zaken uitermate onbevredigend. De geachte afgevaardigde de heer Bruggeman heeft een reeks vragen gesteld. Op ongeveer de helft van die reeks is vandaag het schriftelijke antwoord van de Minister ingekomen. In de resterende vragen — ik heb ze niet voor mij — wordt onder andere aan de orde gesteld de suggestie, die, naar men zegt, van Amsterdamse zijde is gekomen, namelijk, dat de burgemeester een jaar of vier geleden aan de toenmalige Minister van Binnenlandse Zaken —

Toxopeus e. a.

dat was ik — heeft gevraagd, de hoofdcommissaris te vervangen. Nu kan men met mij van oordeel zijn, dat een dergelijk verzoek, dat ongeveer vier jaar geleden is gedaan, niets met de huidige situatie heeft te maken, maar het is nu eenmaal in de publiciteit gekomen en ik acht het noodzakelijk, dat daarover terstond klaarheid komt.

Alle aanwezigen in deze Kamer weten, dat de burgemeester morgen in de raad van Amsterdam en ook, naar ik heb gehoord, voor de televisie een verklaring zal afleggen over het politiebeleid. Ik weet niet — niemand weet dat hier — wat de burgemeester precies gaat zeggen.

Ik acht het bepaald onaanvaardbaar voor de Kamer, dat vragen vanuit de Kamer gesteld, worden beantwoord, nadat wij misschien weer eerst op de televisie hebben moeten zien, wat daarover van bepaalde zijde anders wordt gezegd.

Ik geloof, dat het verkeerd is dit tegen elkaar ingaan van Minister en burgemeester. Dat moet worden vermeden.

Ik wil daarom bij u, mijnheer de Voorzitter, en bij de Kamer erop aandringen te bevorderen, dat de Minister van Binnenlandse Zaken die vragen wel terstond beantwoordt.

De heer Schmelzer (K.V.P.): Ik ben het met de geachte afgevaardigde de heer Toxopeus volkomen eens, dat het in het belang is van een goede gang van zaken, wanneer de Minister zo spoedig als het hem maar even mogelijk is de gestelde vragen beantwoordt. Het zijn schriftelijke vragen en de Minister is dus niet gedwongen, deze vandaag, morgen of overmorgen te beantwoorden. Ook ik zal het op prijs stellen, wanneer u, mijnheer de Voorzitter, in hetgeen hier onzerzijds naar voren wordt gebracht aanleiding zult vinden, de Minister te doen blijken, dat wij het wel degelijk op prijs zullen stellen, indien de Minister de vragen nog deze week zal kunnen en willen beantwoorden.

De heer Beernink (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben ook van mening, dat het bepaald gewenst is, dat op de kortst mogelijke termijn over verschillende zaken, die op het ogenblik in het geding zijn, meer duidelijkheid wordt verschaft.

Ik kan mij daarom bij het verzoek van de heren Toxopeus en Schmelzer aansluiten. Ik zou het bijzonder op prijs stellen, wanneer de Minister de gestelde vragen op de kortst mogelijke termijn beantwoordde.

De heer Nederhorst (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Ik voel alles voor een antwoord op korte termijn en bij voorkeur een antwoord, dat nog vandaag of morgen vóór 2 uur wordt gegeven. Een antwoord op korte termijn moet echter ook een goed antwoord zijn en ik zou dus met name willen dat de Minister, wanneer hij antwoordt, dit dan ook doet in het bezit zijnde van alle gegevens die hij voor een goed antwoord nodig heeft.

De Voorzitter: Een van de redenen, waarom de Minister van Binnenlandse Zaken mij heeft moeten mededelen dat hij op zo kort mogelijke termijn zal antwoorden, was, dat hij op het ogenblik nog niet beschikt over alle gegevens. Ik kan dus niet aan de Minister vragen, of hij terstond wil antwoorden. Ik kan de Minister alleen zeggen dat de Kamer er door verschillende monden op heeft aangedrongen, dat hij in elk geval zo spoedig mogelijk antwoordt, en dat daarbij het verlangen is geuit, dat dit vandaag of morgen zal plaatsvinden. Ik hoor zelfs fluisteren: morgen vóór 2 uur.

De heer Toxopeus (V.V.D.): Dat is luidkeels gezegd.

De Voorzitter: Ik zal het aan de Minister vragen. De Minister kan dan nog kiezen tussen een mondelinge of schriftelijke beantwoording. Ik hoop, dat ik de Kamer nog nader kan inlichten hetzij morgen om 1 uur, bij de aanvang van de vergadering, hetzij misschien zelfs hedenavond.

Het is mij gebleken dat de mogelijkheid bestaat, dat het wetsontwerp inzake de goedkeuring van het op 8 april 1965 te

Voorzitter e.a.

Brussel ondertekende verdrag in zeer korte tijd wordt afgehandeld. Onder die omstandigheid geef ik er de voorkeur aan, thans een mogelijkheid tot een korte repliek te geven, waarna de Minister onmiddellijk zal antwoorden en een beslissing over de motie van orde van de heer Schuijt kan worden genomen.

Daarna zal dan de interpellatie van de heer Bakker kunnen plaatsvinden.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het ontwerp van rijkswet **Goedkeuring van het op 8 april 1965 te Brussel ondertekende Verdrag tot instelling van één Raad en één Commissie welke de Europese Gemeenschappen gemeen hebben, met Protocol betreffende de voorrechten en immuniteiten van de Europese Gemeenschappen (8380, R 506).**

De algemene beraadslaging wordt hervat.

De heer **Schuijt** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Met betrekking tot — wat ik zou willen noemen — mijn Luxemburgse suggestie ben ik ervan overtuigd, dat de Minister met grote kennis van zaken spreekt. Ik vraag mij alleen af of de Minister in de gelegenheid is geweest, nu reeds te overleggen met zijn collegae in de Benelux. Dit is echter een minder belangrijk punt. Belangrijker is, dat ik mijn dank wil uitspreken voor de duidelijke uitspraak van de Minister, waarbij hij de op blz. 7, 2e alinea van de memorie van antwoord gedane toezegging nog eens krachtig heeft onderstreept.

Ten slotte wil ik in de motie, die ik heb ingediend, een kleine wijziging aanbrengen, in die zin, dat in de tweede alinea na de woorden „als een politiek krachtige commissie” worden ingevoegd de woorden: met een voldoende mate van continuïteit. Ik kan u dus een nieuwe tekst overhandigen, mijnheer de Voorzitter, die ook is ondertekend door de heren Van der Goes van Naters en Nederhorst.

De Voorzitter: De heer Schuijt heeft de door hem ingediende motie van orde (stuk nr. 9) in die zin gewijzigd, dat de tweede alinea thans luidt: „van mening, dat de fusie van de Executieven slechts dan het verwachte resultaat zal opleveren, als een politiek-krachtige Commissie met een voldoende mate van continuïteit aan deze samengesmolten uitvoerende organen leiding kan geven;”.

Deze gewijzigde motie is alsnog mede-ondertekend door de heren Nederhorst en Van der Goes van Naters.

De heer **Van der Goes van Naters** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Ik vind het antwoord van de Minister duidelijk en bevredigend over vrijwel de gehele linie. Ik zou hem nog eens op het hart willen drukken, dat hij er niet aan meewerkt, dat een verlenging met twee jaar voor het vervullen van het presidium niet bij voorbaat zal worden uitgesloten.

De Minister en de Voorzitter weten, dat wij hebben overwogen om met een motie te komen over de inspraak van de Kamer. Wij hebben echter het idee, dat dit geen zin heeft, aangezien de Minister nog eens heeft voorgelezen, wat hijzelf op bladzijde 7 van zijn memorie van antwoord heeft gezegd, nl. die verklaring, die begint met de woorden „Mocht de Kamer door middel van een motie”. Ik zou de Minister willen vragen, of hij ook bereid is zonder zulk een motie dienovereenkomstig te handelen, dus inderdaad zijn voornemen tot bekrachtiging van het fusieverdrag ter kennis van de Kamer te brengen met het oog op eventueel nader overleg inzake de opportuniteit daarvan.

De heer **Bos** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Ik zou de Minister dank willen zeggen voor zijn antwoord.

Wat betreft de motie wil ik slechts opmerken, dat mijn fractie bereid is deze te ondersteunen, aangezien deze motie inmiddels ook al door de Minister min of meer is geaccepteerd.

Berkhouwer e. a.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof dat, hoe meer de Minister in de publieke vergadering van de Staten-Generaal tot uitdrukking brengt, dat hij verheugd zal zijn over een motie van de Staten-Generaal, hij er des te minder aan zal hebben in het strijdperk, waarin hij deze motie zou dienen te bezigen. Ik ben van oordeel, dat hij er alleen dan maar wat aan heeft, wanneer deze motie controverseel tot stand zou zijn gekomen.

Wanneer het zo is, dat wij het allemaal volmaakt eens zijn over de inhoud van deze motie, meen ik ook, dat zij overbodig is.

In de derde plaats meen ik, dat zij constitutioneel niet houdbaar is vanwege het temporeel voorwaardelijke element, dat is gelegen in het „dan nadat” in deze motie.

Minister Luns: Mijnheer de Voorzitter! De toevoeging van „met een voldoende mate van continuïteit” in de motie is naar mijn mening een niet onwelkome versterking van de tekst. De positieve instelling hiertegenover, waarvan ik in eerste instantie heb getuigd is daardoor zo mogelijk nog versterkt.

Ik kan de reeds per interruptie aan de geachte afgevaardigde de heer Schmelzer gegeven verzekering thans naar aanleiding van de concrete vraag van de heer Van der Goes van Naters herhalen, nl. dat de Regering ook zonder motie zal handelen, zoals dat op pagina 7, linkerkolom van de memorie van antwoord is neergelegd.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Hetgeen de motie dus nog overbodiger maakt!

Minister Luns: Ik moet eerlijk zeggen, dat de geachte afgevaardigde de heer Berkhouwer niet helemaal ongelijk heeft, dat een motie, die door de Regering volstrekt wordt aanvaard, natuurlijk door de Regering moeilijk kan worden gebruikt als iets, dat de Regering dwingt in een bepaalde richting te gaan. Dit argument is echter nooit door de Regering bij de onderhandelingen in Brussel naar voren gebracht. Wij hebben altijd gezegd, dat het onze eigen vaste overtuiging was en wanneer de Kamer het daarmee zo volstrekt eens is, is dit geen verzwakking.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): A bon entendeur.....!

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De gewijzigde motie van orde van de heer Schuijt c.s. wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

Het ontwerp van rijkswet wordt, na goedkeuring van de onderdelen en nadat de Begrotingscommissie voor Buitenlandse Zaken tot aanneming heeft geadviseerd, zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De Voorzitter: Ik stel voor, de spreektijd bij de interpellatie van de heer Bakker voor de interpellant in eerste termijn vast te stellen op ten hoogste 20 minuten en in tweede termijn, evenals voor eventueel tussenkomende sprekers, op ten hoogste 10 minuten.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de **interpellatie** van de heer Bakker over de onderbreking van de straf van de oorlogsmisdadiger Lages en zijn vervoer naar Duitsland.

(Tot het houden van deze interpellatie is verlof verleend in de vergadering van 9 juni 1966.)

De heer **Bakker** (C.P.N.): Mijnheer de Voorzitter! Als de naam Lages bij jong en oud in Nederland bekend is, dan is dat niet in de laatste plaats doordat aan de Kamer en aan het Nederlandse volk regelmatig een discussie over hem en zijn medegevangenen is opgedrongen. Dat proces is niet alleen sedert 1952 gaande, toen Lages in plaats van de doodstraf levenslang kreeg toegewezen, maar eigenlijk al vanaf 1949, toen de

Bakker

doodstraf werd uitgesproken. Het is, zo zou men kunnen zeggen, het offensief van de valse barmhartigheid geweest.

Uit alle discussies is één punt naar voren gekomen: het betrof hier misdadigers en misdaden die niet met de normale maten van het Wetboek van Strafrecht gemeten konden en mochten worden. Iedere vergelijking met „commune” misdadigers, gewone misdadigers, is en zal altijd onmogelijk zijn. Zij zijn dan ook veroordeeld volgens een bijzondere rechtspleging en hun oorspronkelijke straf, de doodstraf, is een straf die in Nederland terecht voor de gewone misdadigers al lang is uitgebannen.

Dit uitgangspunt heeft altijd gegolden. Er is een minister van Justitie geweest — Minister Beerman — die destijds klaarblijkelijk een andere mening had, en deze mening is door de Kamer afgewezen. Duidelijk was het destijds in de debatten, dat Minister Beerman de betreffende oorlogsmisdadigers wilde vrijlaten. Hij heeft dat niet gekund.

Waarop kwam dit standpunt nu praktisch neer? Het betekende: levenslang is letterlijk levenslang; levenslang betekent: gevangen tot aan de dood in de gevangenis. De morele grondslag van dit standpunt is altijd geweest, dat normale menselijke maatstaven in deze gevallen niet konden gelden, omdat men bij Lages, Kotälla, Aus der Fünten en Fisher in feite niet van mensen kan spreken, misschien van walgelijke vergroeiingen van het menselijke ras, maar eigenlijk slechter dan dieren, die de wreedheid niet kennen. Spreken over menselijkheid in verband met deze figuren is een onmogelijkheid, omdat het eigenlijk een belediging van de mens is. Mensen en Lages hebben alleen biologische overeenkomsten.

Nu is hier en daar wel betwijfeld, of deze interpellatie zin heeft, omdat Lages misschien al zou zijn gestorven voordat de interpellatie plaatsvond of misschien stervende is. Ons inziens heeft de interpellatie in verschillende opzichten zin, los van de fysieke toestand van Lages.

In de eerste plaats beschouwen wij het besluit van de Minister als een belediging van het parlement en het Nederlandse volk. Ik heb al gezegd, dat er niet één maal, maar dat er ettelijke malen over gesproken is. Het is een punt, waarop bijzonder sterke gevoelens en meningen bestaan, die ook in dit parlement tot uitdrukking zijn gekomen. De ongerustheid over een mogelijke gratieverlening was jarenlang bijzonder groot. Die ongerustheid heeft bestaan tot het moment, waarop de vorige Minister van Justitie die ongerustheid voor een groot deel heeft weggenomen. Het is onbegrijpelijk en naar onze mening onaanvaardbaar, dat op een gegeven ogenblik Lages al in Duitsland was, terwijl het Nederlandse volk van niets wist, terwijl het parlement van niets wist en zelfs de vaste Commissie voor Justitie in het parlement van niets wist. Dat is een politiek van voldongen feiten geweest, die men als beledigend moet opvatten.

Wij hopen vanmiddag in deze vergadering te zien wie de positie van het parlement zo serieus nemen, dat ze dit ook niet slikken.

Het onmiddellijk daarop volgende vraagstuk is de uitwerking die de invrijheidstelling van Lages heeft. De gevangenhouding van Lages had behalve het uitschakelen van een onmenselijke factor uit de mensenmaatschappij ook een politieke functie: In de eerste plaats een waarschuwing voor allen die het aangaat en in de tweede plaats het voorkomen, dat zijn soortgenoten door de invrijheidstelling ooit zouden kunnen worden aangemoedigd. Ik wil mij in dezen gematigd uitdrukken, maar wij weten al sinds lange tijd — dat is in deze Kamer gezegd —, dat de Duitse regering al jaren geleden aandrong op de invrijheidstelling van Lages. Wij weten, dat er in West-Duitsland georganiseerde bendes zijn, die zich soldatenbonden en dergelijke noemen, die rondom de gevangenisstraf van Lages en de zijnen al jarenlang een campagne voeren. Wij weten, dat degenen, die al eerder uit Breda zijn ontsnapt, destijds in West-Duitsland hoge bescherming hebben ontvangen. Wij weten, dat het deze kringen zijn, die de grootste bedreiging vormen voor de toekomst van de mensheid en dat deze kringen de vrijlating in welke vorm ook als een overwinning van hun bru-

taliteit moeten beschouwen en als een aanmoediging voor het stellen van verdere eisen. Voor degenen, die altijd hebben gedacht te kunnen ontkennen, dat zulke krachten in West-Duitsland bestaan, is het congres, dat in het laatste weekend is gehouden van de zogenaamde N.D.P. een bijzonder duidelijke waarschuwing geweest.

Helaas gaat het niet alleen om West-Duitsland.

Om een klein voorbeeld te noemen: Bij een interpellatie als deze ontstaat nogal wat briefschrijverij, niet alleen van voorstanders van zulk een interpellatie. Men schrikt ervan hoeveel antisemitisch vuil er meestal anoniem wordt gespuid bij dat soort gelegenheden. Die krachten bestaan en ze werken.

Mijnheer de Voorzitter! Er zit aan deze zaak nog een andere kant. De Minister heeft verleden week van sommige kamerleden applaus gekregen, toen hij sprak over de rechtsstaat. Of buiten de Kamer velen hebben geapplaudiseerd, willen wij daarlaten, maar in ieder geval is een dag later bijvoorbeeld bij de „T.R.E.S.”-uitspraak niet geapplaudiseerd. Dit is de Minister ook wel bekend.

Men moet een rechtsstaat niet aanpraten; men moet hem bewijzen en over de bewijsvoering bestaat tegenwoordig zeer veel twijfel. Nu staat men hier voor het feit, dat een volk in z'n meerderheid tot nu toe met zeer grote kracht gratie heeft afgewezen en dat dit parlement, dat lang niet altijd de gevoelens van de meerderheid van het volk tot uitdrukking brengt, toch in dit geval hetzelfde heeft gedaan. Nu blijkt er ineens een wetsartikel gevonden te zijn of opgedoken te zijn, dat nog niet bestond, toen Lages veroordeeld werd en dat nooit voor Lages af zijn soortgenoten geschreven is, dat het woord „gratie” niet noemt, maar in dit geval de gratie geeft.

Ik zou de Minister willen vragen, of hij beseft, waarmee hij nu doende is. Hij sterkt talloze mensen in de overtuiging, dat je met een wet alles kunt doen, als je maar voldoende macht hebt.

Nu komt de tastbare inhoud van de beslissing van de Minister hierop neer, dat volgens de medici Lages binnenkort dood zou zijn en dat hij in Duitsland mag sterven. Dit is de materiële inhoud van de beschikking van de minister. Blijkbaar is dat sterven in Duitsland de hoogste wens, die hij en de zijnen bij hun leven nog koesteren. Er zijn er in Nederland al heel wat geweest, die hebben gezegd: wat mankeert er aan onze ziekenhuizen? Het verschil is blijkbaar, dat zij niet op Duitse bodem staan. Dit onthult ontzaglijk veel. Het onthult veel over de „inkeer” — waarover al is gesproken — van Lages, want ik dacht, dat inkeer in een geval als dat van hem alleen maar zou kunnen betekenen, dat men weet, dat men een van de hoofdfiguren is geweest in een drama, dat zijn land eeuwig te schande heeft gemaakt. Het eerste teken van inkeer zou eigenlijk behoren te zijn, dat men het land, dat men mede in schande heeft gedompeld, niet meer met zijn aanwezigheid zou willen bezoedelen. Het onthult natuurlijk echter ook wel iets over de „inkeer” in leidende kringen in West-Duitsland, want het komt mij voor, dat een land, dat zich zelf respecteert en dat zich op de borst slaat over „het herstel van de democratie”, een dergelijke uitwas eenvoudig niet meer op zijn bodem zou willen hebben, laat staan erom vragen.

Hier tegenover staat — de knipselkrant van het Ministerie van Justitie heeft ons daarvan verschillende voorbeelden gegeven — de voldoening in diverse Duitse kringen, dat men hem na jaren aandringen weer in eigen land heeft. Blut und Boden overspannen blijkbaar alle misdaden en alle vermoorden.

In de beschikking van de Minister is tot tweemaal toe het woord „gratie” gevallen; eerst bij de overweging — „gezien de verzoekschriften om gratie en om executie-onderbreking”; het woord „executie” is hier een beetje misplaatst, dacht ik — en later, aan het einde van de beschikking, waar wordt gezegd: „in afwachting van de beslissing op het gratieverzoek”. Het komt ons voor, dat het vermelden van deze gratieverzoeken met de feitelijke inhoud van de beschikking in het geheel niets te maken heeft. De beschikking gaat alleen over een straf-

Bakker

onderbreking voor drie maanden, volgens de tekst. Wij zouden graag van de Minister vernemen, wat deze formuleringen precies inhouden.

Wij willen weten, of de Minister gratie overweegt; of hij in principe al tot gratie besloten heeft. Het vermoeden rijst, dat de Minister Lages in zijn laatste ogenblikken een dergelijke gratie wil verlenen. Dit zal betekenen, dat Lages korter of langer gegratieerd zal leven. Hiermede is de weg geopend voor de andere, nog zittende oorlogsmisdadigers om ook gratie te vragen. Dit wordt niet alleen door ons signaleerd; anderen hebben dit ook gedaan. „Het Limburgs Dagblad” verheugt zich zelfs over het effect hiervan op het moreel van de drie anderen in Breda.

Welke juridische redenen zijn er dan nog aanwezig om Kotälla, Ficher en Aus der Fünten die gratie te onthouden? Deze vier zijn in zoverre gelijk, dat zij op het nulpunt van menselijkheid waren gearriveerd.

De komende tijd zal de druk groter worden. In West-Duitsland gaan er op het ogenblik al stemmen op om de drie anderen ook vrij te laten. Zij zijn geen van allen kerngezond: Kotälla heeft volgens de berichten zwakte aan het hart en de anderen zullen wel wat anders hebben.

Tot nog toe zijn deze gevallen politiek behandeld als zijnde één groep. Met het individuele besluit over Lages valt de politieke behandeling als één groep weg, tenzij de Kamer zich op een zeer duidelijke wijze, bij monde van de verschillende woordvoerders, anders uitsprekt. Wij zijn van mening, dat iedere gratie aan wie dan ook van deze vier en in welke vorm dan ook uit den boze is.

Het besluit van de Regering heeft, zoals wij allen weten, grote opschudding en veel ongerustheid verwekt. De gevoelens op dit punt zijn in ons volk nu eenmaal, gelukkig, zeer diep. Er zijn al heel wat reacties gekomen in de geest van: Lages heeft mijn ouders ook niet gevraagd, waar zij wilden sterven. Het Lages-protestcomité bij voorbeeld ontvangt de laatste dagen iedere dag honderden handtekeningen van protesterende mensen. Voor al deze mensen, met al hun verschillende overwegingen is, als puntje bij paaltje komt, de gevangenschap van Lages de blijvende uitdrukking van het feit van de vernietiging van het nazidom. Zij, die mensen, en wij, hebben dat nodig. Het is een van de tegenwichten van alles, wat mei 1945 ongedaan wil maken. Wij moeten die gevoelens niet onderschatten en wij mogen niet daar-overheen lopen. In een van de brieven, waarover ik zoëven sprak, afkomstig van een bepaald niet communistische, joodse Nederlander stond een afschuwelijk zinnetje. Hij schrijft:

„Te uwer informatie diene, dat het mijn overtuiging is, gebaseerd op vele informaties, dat men in joodse kring aan een gevoel van dusdanig onbehagen lijdt, dat men beter kan spreken van hernieuwde angst.”

Ik weet niet, of het te sterk is uitgedrukt, maar het feit, dat iemand dit schrijft, is al heel erg. Daarmee komen wij dacht ik, in enkele woorden aan het punt, waar de gehele zaak om draait en waar de Minister voor een beslissing staat. Of hij het wil of niet, hij moet de keuze maken wat hem liever is: die protesterende Nederlanders of het mededogen voor deze man.

Ik wil nu de volgende vragen stellen:

1. Is bij de tenuitvoerlegging van de straf van Lages, Kotälla, Aus der Fünten en Fischer niet steeds het uitgangspunt gehandhaafd, dat deze straf niet vergeleken kan worden met die van zgn. commune misdadigers, en is dit niet de reden geweest waarom gratieverlening en op-jaren-stelling van de betrokken oorlogsmisdadigers steeds geweigerd is?

2. Heeft de Minister kennis genomen van de opvattingen op dat punt, die zowel door de meerderheid van de Kamer als door zijn voorganger nog slechts enkele jaren geleden naar voren zijn gebracht?

3. Is niet de strafonderbreking die nu aan Lages is verleend een feitelijke breuk met de tot nu toe gevolgde handelwijze?

Zitting 1965-1966

Bakker e. a.

4. Welke redenen zijn er voor deze verandering van beleid en met name voor de strafonderbreking; is het belangrijkste praktische effect dat Lages in een Duits in plaats van een Nederlands ziekenhuis kon worden opgenomen?

5. Wat heeft de Minister bedoeld met de t.a.v. de feitelijke inhoud van zijn beschikking niet ter zake doende, herhaalde vermelding van Lages' gratieverzoek in die beschikking?

6. Welke voornemens heeft de Minister t.a.v. dit gratieverzoek; deelt hij het afwijzende standpunt van de meerderheid der Kamer en van zijn voorganger?

7. Zo de Minister verlening van gratie aan Lages overweegt wordt hierdoor dan niet een precedent geschapen m.b.t. de overige drie oorlogsmisdadigers?

8. Is de Minister niet van mening, dat in die Duitse kringen die de gevangenhouding van Lages c.s. steeds met lede ogen hebben aanschouwd en daarvan ook getuigenis hebben afgelegd, de genomen maatregel met voldoening moet zijn begroet en dat daardoor aan het revanchistische optreden van die groepen feitelijke steun is gegeven door de ministeriële beschikking?

De heer **Samkalden**, Minister van Justitie: Mijnheer de Voorzitter! De brief, waarin ik u op 9 juni jl. mededeling heb gedaan van de toepassing op grond van artikel 46 van de Beginselenwet Gevangeniswezen van strafonderbreking voor Lages, bevat een beslissing, waarvan de ernst mij duidelijk voor ogen heeft gestaan. Die brief bevat in zichzelf alleen maar een korte motivering en ik heb uitgezien naar deze mogelijkheid tot nadere verantwoording. Ik ben de interpellant, de geachte afgevaardigde de heer Bakker, erkentelijk, dat hij mij de door hem zojuist gestelde vragen te voren heeft willen zenden.

Alvorens tot een beantwoording van die vragen over te gaan, zult u mij willen toestaan, mijnheer de Voorzitter, een paar algemene opmerkingen te maken over de factoren, die deze beslissing tot een zo ernstige beslissing maakten; vervolgens over het in de afgelopen jaren gevoerde beleid inzake de vrijlating van oorlogsmisdadigers; in de derde plaats over de betekenis die deze beslissing heeft in verhouding tot dat algemene beleid en ten slotte, over de vorm van de beslissing en de gevolgen voor het gratiebeleid.

Wie over Lages een beslissing moet nemen, kan zich onmogelijk losmaken van de gruwelijke feiten, waarvoor hij op 20 september 1949 door het bijzonder gerechtshof te Amsterdam ter dood werd veroordeeld en waartegen het cassatieberoep bij het Bijzonder Hof voor Cassatie op 12 juli 1950 werd verworpen. Mijn betreurde voorganger, de heer Donker, heeft in deze Kamer op 15 oktober 1952, toen hij zich bij de beantwoording van de interpellatie-Burger verantwoordde voor de bij het Koninklijk besluit van 23 september 1952 aan Lages verleende verwisseling van deze doodstraf in levenslange gevangenisstraf, een even sobere als afschuwwekkende opsomming van die misdrijven gegeven. Ik behoef aan deze uiteenzettingen niets toe te voegen. Zij behouden ook vandaag nog een afzichtelijke welsprekendheid. Het zijn die feiten, die duidelijk maken, waarom elke beslissing, toen in 1952 en nu nog in 1966, veertien jaar later, reacties moest uitlokken en gevoelens moest kwetsen, die uitdrukking geven aan het onzegbaar leed, dat door Lages en de zijnen is teweeggebracht.

Ik ben het eens met de opmerking van Donker, dat het gerechtvaardigd ware geweest, indien Lages niet te lang na de verwerping van zijn cassatieberoep ware ter dood gebracht. Het is dan ook in geen enkel opzicht uit geringschatting dezer door Lages begane misdrijven en in geen enkel opzicht uit een gevoel, dat de aan Lages opgelegde straf niet tienmaal, honderdmaal zou zijn verdiend, dat mijn beslissing is voortgekomen.

Mij heeft niets anders beheerst dan de wil om de beginselen van straftoepassing in de Nederlandse rechtsorde te handhaven en te voorkomen, dat daaraan iets zou worden toegevoegd, dat in die rechtsorde een vreemd en verwerpelijk element zou zijn. Ik kom in het vervolg van mijn betoog op dit punt nog terug.

TWEDE KAMER

Minister Samkalden

Intussen hecht ik eraan, mijnheer de Voorzitter, u te zeggen, dat ik mij in de gemoedsgesteldheid, waaruit vele van de afwijzende reacties, die ik heb ontvangen, voortkwamen, volledig kan verplaatsen. Ik weet, dat voor velen de emotionele gebondenheid aan de periode van Lages' wandaden zó groot is, dat ik niet mag verwachten hen met mijn motivering tot andere gedachten te brengen. Wat ik hoop, is dat ook bij hen, die uit deze zuivere gevoelens van hun afwijzing deden blijken, begrip kan worden gewekt voor het gezichtspunt, dat ik hier hoop uiteen te zetten.

De gevallen beslissing is geen gratieverlening, maar deze beslissing moet in haar verhouding ten opzichte van het jegens de oorlogsmisdadigers gevolgde gratiebeleid worden gezien.

Mag ik beginnen erop te wijzen, dat onder het bewind van Minister Mulderijne in deze Kamer ter gelegenheid van de behandeling van een interpellatie-Stokvis op 22 mei 1951 een motie werd aangenomen, ingediend door de latere Minister Donker, die een uitspraak deed over het te voeren beleid inzake de executie van straffen van oorlogsmisdadigers en andere politieke delinquenten.

Deze motie drukte bezorgdheid uit ten aanzien van de verwisseling in tijdelijke straffen van oorlogsmisdadigers en andere politieke delinquenten, die aanvankelijk tot de doodstraf waren veroordeeld en wier straf bij wege van gratie reeds in levenslang was verwisseld.

In deze motie was een richtlijn te zien in het gratiebeleid, opdat een dubbele begunstiging van ter dood veroordeelden zo veel mogelijk zou worden voorkomen.

Op 15 oktober 1952 zag Minister Donker zich gesteld tegenover een interpellatie van het kamerlid Burger naar aanleiding van de gratiëring van Lages, wiens doodstraf kort daarvoor in levenslang was verwisseld. Minister Donker heeft toen dan ook gesteld, dat de tot levenslang geëgratieerde ter dood veroordeelden een categorie op zich zelf vormden en dat in het algemeen te hunnen opzichte de levenslange gevangenisstraf niet diende te worden vervangen door een op-jaren-stelling.

Tegenover de aandrang, die op hem werd uitgeoefend om een uitspraak te doen, dat nimmer, onder welke omstandigheden ook, tot verdergaand gunstbetoon zou worden gekomen, heeft Minister Donker niet alleen bij die gelegenheid, doch ook later weerstand geboden. Hij heeft toen naar voren gebracht, dat ten aanzien van de geëgratieerde levenslangen nimmer een wettelijke regeling, noch een algemene uitspraak in die zin mogelijk zou zijn, omdat steeds de beslissingen een individueel karakter zouden moeten dragen.

Op dat ogenblik liet hij er echter geen twijfel over bestaan, dat zijnerzijds een verdergaand gunstbetoon niet aan de orde zou kunnen komen.

Bij de behandeling van de Justiebegroting voor 1954 is Minister Donker nog nader op zijn grondgedachte ingegaan.

Hij stelde, dat, sprekende over het tijdstip, waarop bijna alle tijdelijk gestraften de gevangenis zouden hebben verlaten en alleen de levenslangen zouden zijn overgebleven, voor deze laatste groep het uitgangspunt moest gelden, dat zij zouden worden behandeld als de gewone criminelen. Hij bracht toen naar voren, dat het in het algemeen niet gebruikelijk is, dat men tot levenslang veroordeelde criminelen op jaren stelt vóórdat 12 à 15 jaar van hun straf is verstreken.

In de gedachtengang van Minister Donker kwam dus het verlenen van gratie aan de tot levenslang veroordeelden voorlopig nog niet aan de orde. Later zouden er gevallen kunnen zijn, die, zoals ook zou kunnen gelden ten aanzien van gewone criminelen, voor op-jaren-stelling in aanmerking komen, terwijl er zeker onder de reeds tot levenslang geëgratieerden zouden zijn, wier straf niet voor verwisseling in tijdelijke straf zou worden voorgedragen.

Deze ontwikkeling is geschetst in het antwoord dat mijn toenmalige ambtsvoorganger Beerman op 11 januari 1963 heeft gegeven op vragen van het lid der Tweede Kamer de heer Vondeling.

En voorts mag ik in herinnering terugroepen hetgeen ik als Minister van Justitie op 5 maart 1958 in de Eerste Kamer aan de geachte afgevaardigde de heer Polak antwoordde, na diens betoog,

„dat bij het gratiebeleid een scherpe scheiding dient te worden betracht tussen hen, die van doodstraf geëgratieerd zijn op levenslange gevangenisstraf, en degenen, die tot levenslange gevangenisstraf werden veroordeeld.”. „Naar mijn oordeel” — heb ik toen gezegd — „dient voorop te staan, dat ieder geval op zijn eigen merites moet worden beoordeeld en dat een scherpe scheiding tussen deze door de geachte afgevaardigde signaleerde groepen niet meer valt te trekken.”.

De thans nog levenslang gedetineerden zijn allen zonder onderscheid ernstige gevallen en onder beide groepen komen gevallen voor, die zulke ernstige delicten hebben begaan, dat gratiëring niet of vooralsnog niet in overweging zou kunnen worden genomen.”.

Op deze algemene beleidslijnen heb ik in mijn eerste optreden als Minister voortgewerkt. Ik had in de aanvang daarvan reeds gelegenheid, daaraan uitdrukking te geven in april 1957 bij de begrotingsbehandeling aan de overzijde van het Binnenhof. In aansluiting aan hetgeen Minister Donker had gesteld, sprak ik uit, dat het hier in de eerste plaats ging om een individuele beoordeling, hetgeen natuurlijk niet betekende, dat er geen algemene uitgangspunten voor de beoordeling van deze gevallen zouden zijn.

Ik zei destijds:

„Zo kan het gratiebeleid ten aanzien van de politieke delinquenten niet los worden gezien van dat ten aanzien van commune criminelen.”.

Op dat standpunt sta ik nog.

Ik onderschrijf ook het standpunt, dat mijn voorganger bij de afwijzing van de vier gratieverzoeken besprak toen hij de begroting voor het jaar 1965 op 24 november 1964 in deze Kamer verdedigde. Minister Scholten zei toen:

„Als men mij vraagt waarom deze beslissing, dan het volgende.

De ernst van deze zaken is zodanig — en als men de stukken leest, komt men daar sterk van onder de indruk — dat ik het niet verantwoord acht, dat op dit ogenblik een toewijzende beslissing zou worden genomen. Daarbij is ook betrokken het oordeel van de medici, van degenen, die voor gratie hebben gepleit, van mensen die de 4 oorlogsmisdadigers deze jaren van nabij meemaken.

Het is een beslissing op deze verzoeken nu. Het gaat altijd om „gratia in causa posita”, om het bepaalde geval in een bepaalde situatie. De beslissing kan niet betrekken, dat dit kabinet of deze Minister van Justitie op het standpunt stond, dat het nooit kan gebeuren. Dat is in strijd met het wezen van het gratierecht. Steeds is bezwaar gemaakt — op constitutionele gronden — door al mijn voorgangers, zich definitief te binden voor de toekomst, noch naar de ene noch naar de andere zijde. Dat doe ik ook niet. Bovendien kan ik mijn opvolgers niet binden.”.

„Maar als men deze beslissingen onder ogen ziet”, zo vervolgde Minister Scholten, „dan zal men m.i. de juistheid moeten erkennen, dat de daden, die zijn verricht, van zodanig onmenselijke aard zijn, dat zij op dit ogenblik niet tot gratie kunnen leiden. Dan zal men moeten begrijpen, dat een minister, die in geweten niet tot een andere beslissing is gekomen, daarvoor de — onmeteek zware — verantwoordelijkheid heeft genomen.”.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb de motivering van de afwijzing van de gratieverzoeken, toen in november 1964, bestudeerd; ik deel het standpunt van mijn voorganger volledig,

Minister Samkalden

met inbegrip van zijn woorden, dat het is en was een beslissing op deze verzoeken nù. Het gaat altijd om het bepaalde geval in een bepaalde situatie.

Staat het gratiebeleid ten aanzien van de oorlogsmisdadigers niet los van dat van de commune criminelen, daarmee is nog niet gezegd, dat er dezelfde motieven zijn, die tot strafverkortening zouden kunnen leiden bij beide categorieën. Het betekent wel, dat er omstandigheden kunnen rijzen, zoals in dit geval bij de strafonderbreking van Lages zijn gerezen, die het op grond van de praktijk in Nederland wettigen om de situatie van een levenslang gestrafte oorlogsmisdadiger in nadere overweging te nemen. De redenen, die tot de strafonderbreking van Lages aanleiding hebben gegeven, zal ik gaarne nader toelichten.

Ik moge beginnen met enige opmerkingen over de toepassing van artikel 46 Beginselenwet Gevangeniswezen.

Indien blijkt, dat een spoedeisende voorziening nodig is, heeft de Minister van Justitie krachtens artikel 46 van de Beginselenwet Gevangeniswezen de bevoegdheid om te bepalen, dat de tenuitvoerlegging van een vrijheidsstraf gedurende een tijdvak van ten hoogste drie maanden wordt onderbroken. Deze bevoegdheid komt hem ook toe, indien er in het geheel geen gratieverzoek is ingediend maar louter op basis van een gebeurtenis, die het voorhands onmogelijk maakt de strafexecutie verder ten uitvoer te leggen.

Volgens dit artikel kan de strafonderbreking voor niet langer dan drie maanden worden toegestaan. De praktijk van deze bepaling is, dat, wanneer de onderbreking verleend wordt voor een plotseling opkomende en duurzame reden, de termijn van drie maanden gebruikt kan worden voor een meer definitieve voorziening.

Geschiedt de toepassing vanwege ernstige lichamelijke gebreken, dan is de termijn meestal voldoende om vóór het verstrijken daarvan zekerheid te krijgen, hetzij door een kwijtschelding van het strafrestant, hetzij doordat de loop van de ziekte een voorziening overbodig maakt.

Aangezien voor Lages een gratieverzoek en een verzoek tot strafonderbreking waren ingediend, moest in de beschikking die in de eerste plaats tot de voor hem optredende raadsvrouw was gericht, worden duidelijk gemaakt, dat deze beslissing niet in de plaats trad van de gratiebeslissing. Deze behoort met inschakeling van de hierbij betrokken adviesinstanties de normale gang te volgen. Dat en niet anders is de betekenis van de woorden: „in afwachting van de verdere behandeling van het ingediende gratieverzoek.”. Deze woorden lopen dus niet vooruit op de uitleg van die behandeling. Het kan zijn, dat die negatief is of positief of dat in het geheel geen uiteindelijke beslissing wordt genomen.

De praktijk laat vele voorbeelden zien, mijnheer de Voorzitter, waarin deze „spoedeisende voorziening” voor ernstige ziektegevallen is toegepast. Nog onlangs werd een tijdens de detentie blind geworden commune veroordeelde op deze wijze vrijgelaten. In het verleden is ook ten aanzien van langgestrafte commune en politieke delinquenten in dit opzicht zoveel mogelijk — het kan lang niet in alle gevallen — een gelijk beleid gevolgd.

Zo werd begin 1957 de straf van een tot 20 jaar veroordeelde politieke delinquent onderbroken omdat hij algeheel verlamd was geraakt.

Een andere delinquent, tot langdurige straf veroordeeld, mocht tijdelijk de gevangenis verlaten in verband met ernstige ziekte van zijn vrouw. Later is de straf verder voortgezet. Drie in de gevangenis te Leeuwarden verblijvende politieke delinquenten met respectievelijk straffen van 15 jaar, 20 jaar en levenslange opsluiting zagen in 1947, 1950 en 1956 hun straffen onderbroken op grond van levensgevaarlijke ziekten. Een ander voorbeeld betrof een Belg, wiens straf werd onderbroken aangezien zijn vrouw, die in een psychiatrische inrichting verbleef, was ontvlucht. Voorts was er het geval, dat zich enige jaren geleden voordeed, van een Duitser, wiens straf voor een korte

periode werd onderbroken — een commune delinquent — in verband met de bevalling met zeer ernstige complicaties van de echtgenote.

Men mag zeker niet onvermeld laten, dat de bijzondere omstandigheid van een heel slechte gezondheidstoestand ook t.a.v. drie door het internationale gerechtshof te Neurenberg veroordeelde oorlogsmisdadigers de basis van hun vrijlating is geweest. Het betrof hier Raeder, Funk en Von Neurath, die op gemeenschappelijke beslissing van de vier bezettingsmogendheden — de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk en de Sovjet-Unie — de vrijheid herkregen.

Mijnheer de Voorzitter! Wat er ook zij van al deze motieven, die lang niet alle dwingend zijn voor wat het lot van oorlogsmisdadigers aangaat, toch kan met deze ervaring voor ogen worden gesteld, dat ons strafstelsel er niet alleen op berekend is de straf dienstbaar te maken aan de voorbereiding van de terugkeer van de gedetineerde in het maatschappelijk leven. Het is er ook op berekend om in de gevallen, waarin deze terugkeer niet mogelijk is, ervoor te zorgen, dat zinloze tenuitvoerlegging van de straf wordt vermeden. In het gezicht van de dood kunnen omstandigheden optreden, die aan de tenuitvoerlegging van de straf die zin ontnemen. Doen zich zulke omstandigheden voor, dan houdt naar de beginselen van ons recht straftoepassing op nog langer rechtstoeepassing te zijn. Het zijn deze omstandigheden, die zich hebben voorgedaan in het geval van Lages.

Op 18 mei jl. bereikten mij de eerste berichten over de ziekteverschijnselen van Lages, die opname in het ziekenhuis te Vught noodzakelijk maakten. De toestand leek toen echter vooralsnog niet gevaarlijk. Er werden speciale maatregelen in het gesticht genomen; de politie te Vught werd op de hoogte gesteld en nog in de middag van dezelfde dag vond de opname in het ziekenhuis te Vught plaats. Latere berichten welen op een snelle achteruitgang van de toestand. Op 23 mei werd deze alarmerend geacht. Namens de veroordeelde werden een gratieverzoek en een verzoek tot onderbreking van de straf ingediend. Er kon echter van vervoer geen sprake zijn. Eerst op 7 juni bereikte mij het bericht, dat ondanks de niet verminderde ernst van de lichamelijke en de geestelijke toestand een wellicht tijdelijke stabilisatie was ingetreden, waarbij vervoer mogelijk zou zijn. Op dat moment moest snel een beslissing worden genomen. Dat is geschied. Het geschiedde onder omstandigheden, waaronder ik meende dat ik mij tot handhaving van de beginselen van de Nederlandse straftoepassing aan de plicht tot handelen niet mocht onttrekken.

Uit het voorafgaande is wel duidelijk geworden, naar ik hoop, dat wat hier is gebeurd uitsluitend kan worden gezien als een beslissing in dit bijzondere geval, een beslissing derhalve die geen invloed heeft op het lot van de drie andere in Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers. Voor hen blijft het tot dusverre gevoerde gratiebeleid gelden. Dat is het beleid, waarin de zeer ernstige omstandigheden van elk hunner bij de beslissing over een eventueel gratieverzoek zullen worden afgewogen tegen de grote, de afschuwwekkende ernst van de misdrijven waarvoor zij veroordeeld werden.

Mij rest ten slotte de beantwoording van de acht interpellatievragen, die de geachte afgevaardigde de heer Bakker aan mij tijdig ter kennis heeft gebracht, zodat daarop terstond nu kan worden geantwoord.

Hij zal uit mijn betoog al reeds voor het grootste deel de strekking van de antwoorden, die ik zal geven, hebben vernomen, maar voor alle duidelijkheid en volledigheid zal ik de vragen puntsgewijs beantwoorden.

De geachte afgevaardigde de heer Bakker's eerste vraag heeft betrekking op het uitgangspunt, dat heeft gegolden voor de straffen van de vier Duitse oorlogsmisdadigers, die niet kunnen worden vergeleken met die van commune misdadigers en dat zulks de reden zou zijn geweest waarom gratiëring en opjarenstelling van de vier steeds is geweigerd.

Ik wil — ik heb het in mijn uiteenzetting reeds gezegd — herhalen, dat het gratiebeleid steeds is geweest — dit zal onder

Minister Samkalden

mijn verantwoordelijkheid ook zo blijven —, dat elke beslissing in gratiezaken een individueel karakter draagt. Elk geval wordt op eigen aard en omstandigheden bekeken. De behandeling van de vier levenslang gedetineerden wijst uit, dat zij op grond van de uiteenzettingen, die ik reeds heb gegeven, wel behoren te worden gezien in verband met het gratiebeleid ten aanzien van de commune delinquenten, maar dat daaruit niet volgt, dat zij met deze kunnen worden gelijkgesteld. In deze zin kan ik ook de vraag van de heer Bakker bevestigend beantwoorden.

De vraag, of ik heb kennisgenomen van de opvattingen op dit punt zowel in de Kamer als door mijn voorgangers naar voren gebracht, beantwoord ik — dat is uit mijn uiteenzetting gebleken — eveneens bevestigend.

De vraag of de strafonderbreking van Lages een feitelijke breuk met de tot nu toe gevolgde handelwijze betekent, moet ik echter ontkennend beantwoorden — het blijkt uit hetgeen ik reeds heb uiteengezet —, namelijk dat strafonderbreking op grond van zo ernstige omstandigheden voor politieke en voor niet-politieke delinquenten gelijkelijk kan gelden. Dit betekent dus geenszins een verandering van gratiebeleid, maar alleen een toepassing van een gevestigd beginsel, dat inhoudt, dat de straftoepassing een einde dient te vinden zodra van een zinvolle toepassing in redelijkheid niet meer kan worden gesproken.

Ik kan de geachte afgevaardigde de heer Bakker dan ook op het eerste gedeelte van zijn vierde vraag: Welke redenen er voor deze verandering van beleid zijn, antwoorden, dat er geen verandering is en dus ook geen redenen zijn aan te geven.

Het tweede gedeelte van zijn vraag, of het praktische effect van de strafonderbreking is, dat Lages in een Duits in plaats van in een Nederlands ziekenhuis kon worden opgenomen, lijkt niet van essentieel belang voor de zaak waarom het gaat. Als verdere tenuitvoerlegging van de straf onder de omstandigheden, die zich bij Lages voordeden, geen zin meer heeft en dus moet worden beëindigd, dan kan het nog alleen van bijkomende omstandigheden afhangen waarheen de betrokkene nadien wordt overgebracht.

De geachte afgevaardigde stelt mij vervolgens de vraag, wat ik heb bedoeld met de vermelding van Lages' gratieverzoek in mijn beschikking tot strafonderbreking. Ik meen deze vraag reeds te hebben beantwoord. De bewoordingen hadden ten doel de raadvrouw en de veroordeelde te laten weten, dat deze beslissing niet in de plaats treedt van de beslissing op het gratieverzoek. Het beraad over dat gratieverzoek is gaande. In het licht van wat ik zoëven heb gezegd zal de geachte afgevaardigde begrijpen, dat ik over de voornemens, die ik op dit punt zou hebben, thans niets kan mededelen. Mijn algemene standpunt heb ik reeds uiteengezet. Het stemt overeen met het standpunt, dat mijn voorganger in deze Kamer heeft ingenomen. Naar aanleiding van het aanhangige gratieverzoek zal ik mijn standpunt in het bijzonder bepalen zodra de nodige adviezen zijn uitgebracht.

De zevende vraag gaat ervan uit, dat gratieverlening zou worden overwogen. Dat daarover nu niet geoordeeld kan worden, deelde ik reeds mee. Voor wat betreft het tweede gedeelte van zijn vraag, namelijk of eventuele gratieverlening een precedent schept voor de drie andere oorlogsmisdadigers, mag ik, voor zover ik daarop nog moet antwoorden in verband met de veronderstelling waarvan de vraag uitgaat, alleen herhalen, wat ik reeds heb gezegd: in het gratiebeleid is nimmer met precedenten gewerkt en dit zal ook nimmer geschieden. Iedere zaak, ik herhaal het, mijnheer de Voorzitter, wordt individueel, naar de eigen aard en de eigen bijzondere omstandigheden, gezien.

De geachte afgevaardigde de heer Bakker vraagt mij ten slotte, of de strafonderbreking van Lages in bepaalde Duitse kringen met voldoening moet zijn begroet en of daardoor aan het revanchistische optreden — zoals hij dat noemt — van die groepen feitelijk steun is gegeven.

Minister Samkalden e. a.

Ik kan moeilijk een op feiten gebaseerd antwoord geven, mijnheer de Voorzitter. Voor zover mijn gegevens reiken, is in de publiciteitsmedia van de Bondsrepubliek aan de terugkeer van Lages nauwelijks enige aandacht geschonken.

De beraadslaging wordt geopend.

De heer **Bakker** (C.P.N.): Mijnheer de Voorzitter! Het is jammer, dat de Minister na het betoog, dat ik in eerste instantie heb geleverd en waarin ik een aantal punten, o.a. de implicaties van het vervoer van Lages naar Duitsland, nogal uitvoerig heb behandeld, op dit en andere punten nauwelijks of niet is ingegaan. Ik zal mij bij mijn repliek daarom beperken tot enkele van de kwesties, die door de Minister hier in het middelpunt zijn gesteld.

De Minister heeft bij herhaling naar voren gebracht, dat men de behandeling van de gevangen oorlogsmisdadigers niet los kon zien van die van commune criminelen, van gewone misdadigers. Het komt ons voor, dat hier juist de kernkwestie ligt. Er is in Nederland sinds lange, lange tijd niet één commune misdadiger ter dood veroordeeld. Maar in Nederland heeft na de oorlog een bijzondere rechtspleging bestaan, waarbij voor deze types vanwege de uitzonderlijke en buiten alle denkbare proporties vallende misdaden, die zij hebben verricht, wel de doodstraf is uitgesproken en die straf op een aantal daarvan ook is toegepast. Hier ligt een diepe onoverbrugbare kloof tussen deze groep misdadigers en de andere misdadigers in Nederland. Het is daarom niet waar, dat, zoals de Minister zegt, door een andere behandeling, ten opzichte van de onderbreking van straf bij voorbeeld, van deze oorlogsmisdadigers dan plaatsvindt bij gewone misdadigers, een vreemd element in de Nederlandse rechtsorde zou worden ingebracht. Het vreemde element in de Nederlandse rechtsorde is — als men het zo zou willen noemen — ingebracht met de bijzondere rechtspleging. Deze bijzondere rechtspleging was noodzakelijk door het vreemde element, dat het fascisme, het nazidom, in Nederland had gebracht. Het is geheel in overeenstemming met de Nederlandse rechtsorde, zoals zij na de oorlog bestond en door het overgrote deel van Nederland als juist werd ervaren, dat er een verschillende behandeling plaatsvindt van deze onmetelijke misdadigers en de misdadigers, zoals die in het tegenwoordige dagelijkse leven optreden.

Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft als één van zijn argumenten aangevoerd, dat ook ten aanzien van een aantal delinquenten in Leeuwarden al eens strafonderbreking heeft plaatsgevonden. Dit argument kan veilig ter zijde worden geschoven, want deze groep in Breda is een heel speciale top. Dit is de symboliek van de misdaad, als ik het even zo noemen mag. In de volledige strafuitoefening ten opzichte van deze vier vindt het Nederlandse volk zijn echte rechtsbevrediging.

De Minister heeft er zeer uitvoerig op gewezen, dat alle besluiten op dit punt individuele besluiten zijn. Dat betekent aan de ene kant — de Minister heeft het met zoveel woorden gezegd — dat op dit ogenblik van gratieverlening ten opzichte van de andere drie, niet stervende, oorlogsmisdadigers geen sprake is. Dit wordt door ons genoteerd. Ik wil er echter wel bij zeggen, dat steeds in het politieke debat, dat niet alleen van onze kant heeft plaatsgevonden, met de Regering — dit was in feite een debat van het Nederlandse volk met de Regering — met opzet niet is gesproken over individuen. Vanuit de oorlogservaring en vanuit de bezettingsservaring zijn deze vier altijd als groep gezien, als een groep van politieke misdadigers. Zij zijn als zodanig behandeld. Dit is naar mijn mening nog altijd juist. Het rechtsgevoel van het Nederlandse volk spreekt zich tegen hen als groep uit. Als men hierin de individu gaat betrekken, dan is in werkelijkheid de weg voor de vrijlating open.

Het argument van de Minister, dat verdere gevangenhouding een zinloze daad is, hangt hiermede samen. Het is in zoverre zinloos, dat zij niet in staat zijn in Amsterdam ter-

Bakker e. a.

reur uit te oefenen door hetgeen na 1945 is gebeurd. De zin van hun gevangenschap lag niet alleen in het feit, dat zij in de kerker werden gehouden. De gevangenschap was een politieke daad van Nederland tegenover het nazisme. Daarmede was de rechtspleging van na de oorlog in overeenstemming. Daarom blijft de gevangenschap zinvol: het blijft zinvol als uiting van hetgeen het rechtsgevoel van het Nederlandse volk op een gegeven ogenblik vroeg.

De Minister heeft gezegd, dat de verzending van Lages naar een Duits ziekenhuis niet ter zake doet. Helaas, mijnheer de Voorzitter, komt het ons voor, dat dit er alles toe doet. Ik heb dit in eerste instantie uitvoerig toegelicht; ik behoef dit niet te herhalen.

Wij hebben van deze interpellatie geen partijzaakje willen maken. Ik wil dat nadrukkelijk vermijden en ik wil het ook vermijden door niet van onze kant — wat misschien zou lukken — een motie in te dienen, daar ik ervan overtuigd ben, dat de uitspraak over deze zeer ernstige zaak in een dergelijke motie, gezien de politieke verhoudingen, zoals die nog in de Kamer zijn, niet een weerspiegeling zou zijn van wat er in werkelijkheid wordt gedacht. Wij voelen er niet voor om op dit punt iets te gaan „ontmaskeren”. Ik wil, wat dat betreft, hiermede volstaan, maar ik wil er nog een woordje aan toevoegen aan het adres van de Minister. De Minister trekt één lijn met het beleid van zijn diverse voorgangers en hij zegt: ik zet deze lijn zonder meer voort. Ik wil de Minister waarschuwen, dat de zaak van de andere kant niet zo wordt gesteld.

Ik heb zojuist de voor-voorganger van deze Minister genoemd, de heer Beerman; als men wil, kan men hem ook zijn opvolger noemen. Minister Beerman heeft indertijd zeer nadrukkelijk in deze Kamer te kennen gegeven, dat als hij een oorlogsmisdadiger vrijliet, dit kwam, doordat deze Minister, die hier nu zit, daarvoor de voorbereidingen had getroffen. Dit zal deze Minister weten, als hij het standpunt, dat Minister Beerman destijds innam, heeft bestudeerd. De schijn wordt gewekt, dat anderen deze Minister gebruiken voor deze doeleinden. Ik geloof, dat de Minister daarvoor bijzonder waakzaam moet zijn. Hier wordt een politiek bedreven, die door Nederland niet kan worden begrepen. Men kan niet aan de ene kant door de Staatsdrukkerij Pressers „Ondergang” met tientallen pagina's over de misdaden van Lages laten uitgeven en aan de andere kant de hoofdpersoon vrij laten vertrekken, in welke gezondheidstoestand deze ook verkeert. Dat kan niet en dat zou niet mogen kunnen.

De heer **Slotemaker de Bruine** (P.S.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik meen dat wij moeten vaststellen — het is hier vanmiddag ook niet ontkend, dacht ik —, dat de misdaden van Lages geen gewone misdaden zijn geweest. Hoe men dan deze misdaden in het verlengde legt van de commune misdaden, is vers twee. Voor mij liggen ze niet in het verlengde daarvan. Ik zeg dus dat het inderdaad geen misdaden van het gewone recht zijn; ze gaan er in hun diepe ernst volstrekt bovenuit.

Dit wil zeggen dat de ernst van wat wij hier bespreken, zit in de berechting, welke heeft plaatsgehad. Wanneer de Minister spreekt over de beginselen van de Nederlandse rechtsorde die moeten worden toegepast, dan moet hij daarbij bedenken dat deze rechtsbeginselen 25 jaar geleden niet beïnvloed waren door wat wij sindsdien althans in Nederland hebben beleefd. Daarbuiten is het al ruim 30 jaar bekend geweest. Naar mijn mening moeten wij constateren dat de rechtsorde in Nederland óók elementen omvat, die daarin van de ene dag op de andere een rol moesten gaan spelen, terwijl dat tevoren nog niet zo was gezien of ondervonden.

Het gaat er bij de beoordeling van de positie van Lages niet om geëmotioneerde stemmingen naar voren te brengen, noch om vergevingsgezinde stemmingen naar voren te brengen. Wij moeten dus niet uitvoerig over deze beide standpunten praten. Het gaat erom, dat wij Lages niet maken tot een sym-

Slotemaker de Bruine

bool van abstracte nazi-misdadigheid, noch ook van menselijke vergevingsgezindheid, maar dat wij hem zien als element in onze rechtsbedeling.

Dan zijn daaraan twee consequenties te verbinden. Dit soort misdaden behoort ten eerste geen verjaring te kennen. Ik weet, dat het helaas in onze wetgeving nog wel zo is; maar er is een mogelijkheid dit te veranderen, conform de wereldrechtsovertuiging. De tweede is, dat hiervoor geen gratie behoort te worden verleend. Hierop bestaat één uitzondering, nl. die welke reeds is gemaakt, waarbij de doodstraf, waarvan ik persoonlijk een tegenstander ben, is vervangen door levenslang.

Het doel van dit levenslang gevangen zijn is om geen relatie meer te laten ontstaan tussen Lages en de maatschappij. Dit is de uiteindelijke en volstrekt afdoende motivering. Zijn daarop geen uitzonderingen? Ik dacht, dat men twee uitzonderingen moet maken. Wanneer wij in Nederland ons aandeel van deze misdadigheid te berechten gekregen hebben, dan moeten wij met een zekere bescheidenheid en met een zekere bereidheid om terug te treden erkennen dat het verschijnsel van het nihilisme, dat over ons is gekomen, niet alleen in Nederland, doch ook daarbuiten heeft gespeeld. Wij moeten ons ervan bewust zijn, dat een mondiaal rechtssysteem is ontstaan. Het kan nu zijn, dat voor degenen onder de nazimisdadigers, die onder een mondiaal rechtssysteem dezelfde straffen en wellicht dezelfde begenadiging zouden hebben ondergaan als Lages heeft ondergaan, een andere vulling van datgene, wat zou moeten gebeuren, zou worden gevonden. In dat geval kunnen wij ons daarbij aansluiten. Er zijn nog misdadigers in Spandau aanwezig. Ik ken niet een mogelijkheid of aanwezige voorstellen om daar verandering in te brengen, maar ik plaats uitdrukkelijk mijn standpunt ten aanzien van het volstrekt absolute van onze behandeling van deze misdaden onder de clausulering van datgene, wat bij een mondiale rechtvaardigheidsbetrachting zou zijn geschied.

Daarmede verwant is vervolgens het feit, dat de Minister heeft aangeroerd, namelijk, dat velen in andere landen, vergelijkbaar met ons land, zijn vrijgelaten. Ik meen niet, dat dit geldt voor alle landen. In Italië is het, meen ik, althans in één geval niet gedaan, maar misschien wil de Minister daarover nog nadere mededelingen doen.

Na deze algemene uiteenzetting komen wij in feite op de situatie van heden. Vaststaat — ik meen, dat niemand daaraan behoefte te twijfelen — de fysiek ernstige situatie van Lages. Er zijn echter twee punten, die bovendien nog de aandacht moeten hebben. Het ene punt heeft de Minister reeds genoemd en volgens mijn eerste indruk volledig weggelaten; ik denk dan aan de vermelding van het gratieverzoek in het Besluit, waarin is gezegd: „In afwachting van de beslissing over het gratieverzoek”. Hij zeide dat deze vermelding alleen maar diende om de naastbetrokkenen te zeggen dat men niet moest denken dat dit een beantwoording van het gratieverzoek was. Had men dat ook niet op een andere manier aan deze personen kunnen laten weten? De vermelding staat er nu in elk geval in en heeft een zekere functie. Ik hoop nu maar dat iedereen, die tot een zekere rechtstoepassing wordt geroepen, uit de verklaring van de Minister van vandaag zal afleiden, dat deze vermelding inderdaad niets heeft te maken met de rechtssituatie.

Het tweede punt — en dat blijft een punt van kritiek op de handelwijze van de Minister — is, dat hij Lages naar Duitsland heeft laten gaan.

Mijn conclusie moet deze zijn: Wat de plaats betreft kan ik geen excuus vinden. Wij in Nederland zijn verantwoordelijk voor de voltrekking van alle vonnissen, die hier zijn geveld; het vonnis had ook in een Nederlands ziekenhuis met de voorzieningen, die voor een stervende noodzakelijk worden geacht, kunnen worden voltrokken.

Wat de vraag betreft, of de onderbreking zelf inderdaad nodig was, wil ik erop wijzen, dat het tragische is, dat de juistheid van de daad van de Minister zal afhangen van de vraag, wat met Lages zal gebeuren. Sterft hij een dezer

Slotemaker de Bruine e. a.

dagen, dan had de Minister gelijk. Sterft hij niet, dan heeft de Minister verder gegrepen dan hij mocht doen.

Ik hoop dat na ommekomst van deze drie maanden, als Lages niet meer in leven mocht zijn, de zaak daarmee uit is en dat, als Lages wel in leven mocht blijven, wij terugkeren tot de status quo ante.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Lages komt periodiek tot ons als een lugubere schim van diepste menselijke verworping. De Minister heeft de gebeurtenissen al genoemd, waarbij dat in onze Kamer is gebeurd.

Het is misschien goed te beseffen, mijnheer de Voorzitter, dat Lages destijds is veroordeeld wegens een serie van de meest onvoorstelbare misdrijven tegen de menselijkheid: executie van 268 arrestanten zonder proces, Silbertanne-moorden, razzia's en de deportatie en executie van 70 000 Nederlandse joden. Lages was de dienaar van een regime, dat geen genade kende. Daartegen is gestreden en daarover is gezegevierd met het doel, zo nodig de menselijkheid te betrachten zelfs tegenover diegenen, die zelf de meest ondenkbare onmenselijkheden hebben bedreven. Dat is op ruime schaal geschied en ruimhartigheid en mildheid zijn na de verdrijving van het misdadige nazisme door ons op grote schaal betoond.

Ik stel vast, dat voor mij en de mijnen vooropstaat dat in strafrecht en strafvoltrekking de menselijkheid zoveel mogelijk moet worden betracht. Niettemin is in deze zaak naar ons oordeel de genomen maatregel noch feitelijk, noch rechtens houdbaar. Er is reeds in het verleden ten aanzien van de laatste vier, met inbegrip van Lages, gratie bepleit als blijk van edelmoedigheid, waaraan de wereld op het ogenblik meer dan ooit behoefte heeft, in de terminologie van Van Bemmelen en Pompe, en in de tweede plaats wegens de vergelijking met gewone tot levenslang veroordeelden. Wat die edelmoedigheid betreft wil ik zeggen dat wij leven in een tijd, die niet uitblinkt door edelmoedigheid, mildheid en verdraagzaamheid. Het is echter de vraag, of dit gemis plotseling moet worden goedge maakt aan Lages. De vergelijking met de gewone misdadigers gaat niet op. Dat betreft altijd een enkel, individueel geval. Hier betreft het massamoorden, misdrijven tegen de mensheid, misdrijven tegen het oorlogsrecht, bedreven op een schaal als nooit te voren is gebeurd. Ook de gewone tot levenslang veroordeelden zijn geen misdadigers aan wie de doodstraf niet is voltrokken, omdat het door ons als onaantvaardbare hardheid werd aangemerkt, de doodstraf nog te voltrekken ruim 2 jaar na de uitspraak daarvan.

Als men dus de plicht heeft tegenover zeer velen in ons land de vergelding, voor zover deze menselijk overzienbaar en toepasbaar is, tot het einde te voltrekken, dan vermag ziekte van de gevangene daarin geen verandering te brengen.

Het spreekt vanzelf, dat de zieke gevangene een aan zijn ziekte aangepast strafregime ondergaat. Daarover bestaat bij ons geen twijfel. De verantwoordelijkheid dient men echter tot het einde te aanvaarden met inbegrip van het levenseinde van de gestrafte. Dat deze zieke gevangene in ons land een behoorlijke medische zorg zou ontberen, is niet gesteld of gebleken. Ons bezwaar is nu, dat wij hier een bepaalde onrechtlijnigheid in het beleid menen te moeten vaststellen, een onrechtlijnigheid, die wij niet kunnen billijken. Lages, die zelf aan talloos velen zonder pardon de dood voltrok, schijnt zelf thans door een macht, die de onze verre te boven gaat, het einde van zijn leven te naderen. Dit feit, voor zover objectief door ons vast te stellen, vermag niet het besluit te rechtvaardigen om Lages te doen overnemen door medische verzorging van zijn land van herkomst. Het lijkt erop, alsof men hier terugdeinst voor de uiterste consequentie in de letterlijke zin van een beleid, dat op zich zelf is voorgeschreven, alsof men het tot het einde uitdienen van de levenslange straf niet wil aanvaarden, als dit einde komt door een ernstige ziekte, doch wel als dit „normaal” zou komen. Komt dit overigens ooit normaal? Heeft men die vergeldingsplicht aanvaard, dan mag men zich daarvan niet ontdoen wegens ziekte — welke dan ook — van de gestrafte.

Berkhouwer e. a.

Er is gesteld, dat uit hoofde van het feit, dat gratie was gevraagd, deze nu in het verzoek om onderbreking van de tenuitvoerlegging is vermeld.

Het komt mij voor, dat dit los van elkaar staat en dat men in het toewijzings- of afwijzingsbesluit van het onderbrekingsverzoek de verwijzing naar de gratie niet had behoeven op te nemen.

Mijnheer de Voorzitter! Er is gezegd: In het gezicht van de dood heeft toepassing van de straf geen zin meer. In zijn uiterste logische consequentie kan men tegenover deze stelling de vraag stellen — dus ter weerlegging van dit argument —: Kan men dan ooit een levenslange straf ten einde doen brengen? Gelijk wij ten principale van oordeel zijn, dat in dit geval behoort te gebeuren. Er komt altijd een moment, dat men in het gezicht van de dood komt. De consequentie van die redenering zou dan ook zijn, dat men op dat moment eigenlijk niet meer verder naar het moment van de dood toe zou moeten doen schrijden, wanneer men eenmaal komt in het gezicht van de dood. Ik geloof dus, dat dit argument zichzelf weerlegt.

In feite is hier besloten tot gratie door een administratieve zijdeur, in de mogelijke verwachting, dat die gratie zelf voltrokken zal worden door een hogere macht ergens achter die deur. Bij al onze waardering voor deze Minister, zoals wij daarvan verleden week nog getuigden bij zijn politieke beleid, moeten wij ten deze tot onze spijt een ontwijking vaststellen van het aanvaarden der verantwoordelijkheid tot het einde.

Uit dien hoofde kunnen wij ons niet verenigen met het ten deze genomen besluit op grond van artikel 46 van de Beginselenwet Gevangeniswezen. Wij menen, dat dit wetsartikel ten onrechte is toegepast n'en déplaice de hier en daar wat moeizaam bijeengegaaarde voorbeelden, die daaronder mede zouden vallen. Wij menen, dat in een geval als het onderhavige deze wet ten onrechte is toegepast.

Wij zouden geneigd zijn geweest dit oordeel neer te leggen in een motie, maar wij achten deze zaak van een zodanige intrinsieke justitiële ernst, dat wij beducht zijn dat een afwijzing van deze motie om politieke redenen gevolgen zou hebben met betrekking tot het gratiebeleid van de Minister ten opzichte van de overige nog gedetineerde misdadigers, weshalve wij van dit voornemen hebben afgezien.

De heer **Van Koeverden** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Het besluit van de Minister van Justitie om Lages' levenslange gevangenisstraf om ernstige medische motieven voor de tijdsduur van drie maanden te laten onderbreken heeft in verzetskringen en ook daarbuiten begrijpelijke heftige reacties opgevoerd.

Wat ik nu ga zeggen, heeft niet de bedoeling om oude wonden open te halen. Ik wil dit alleen doen om de zaken zo duidelijk mogelijk te stellen en mede om te laten blijken om welk een zwaarwegende beslissing het voor ons gaat.

Ik heb gezegd „begrijpelijke heftige reacties”, immers, ik denk aan de door Lages gepleegde oorlogsmisdrijven, zoals de onder zijn leiding gevoerde actie die tot gevolg had, dat tienduizenden joden werden gevangen genomen, gedeporteerd en naar de gaskamers gevoerd; ik denk aan de honderden gefusilleerde Nederlanders en tevens aan degenen die door toedoen van deze oorlogsmisdadiger bewoner van gevangenissen en concentratiekampen werden. Men moet maar eens onderhouden hebben, dat vrijwel de gehele familie- en vriendenkring vernietigd werd of jarenlange gevangenschap in de grootste ellende en onmenselijkheid ten deel viel.

Wanneer men dan verneemt, dat een van de grootste misdadigers ter zake op zijn levensavond een humane behandeling krijgt, dan vind ik deze reactie begrijpelijk. Het rechtsgevoel komt daardoor in beroering. Ik spreek bewust over het rechtsgevoel. Een vraag, die onder andere omstandigheden had kunnen opkomen, speelt hier immers niet. Het zou nl. de vraag kunnen zijn of mensen met een verleden als dat van Lages door vrijlating en terugkeer in de maatschappij de kans zouden mogen krijgen tot herhaling van hun misdaden. Uit

Van Koeverden e. a.

de mededelingen van de Minister blijkt, dat dit hier uitgesloten is te achten.

Een aspect, dat bij deze zaak duidelijk naar voren komt, is dat van de menselijke kant. De onmenselijke daden van Lages en zijn collega's veroordelen wij ten zeerste. De vraag rijst nu: hebben wij het recht of de plicht om deze daden met een andere onmenselijkheid te beantwoorden, of is het onze plicht, onze taak om een andere, een geheel medemenselijke houding aan te nemen?

Lages heeft 21 jaar gevangenisstraf ondergaan. Hij is zeer ernstig ziek. Ik meen te mogen concluderen, dat het onmenselijk zou zijn hem in deze omstandigheden in de gevangenis te houden. Wij zouden ons anders in zekere zin stellen op het niveau van degenen, tegen wie wij ons in de oorlog tweemaal stelden.

De heer **Bakker** (C.P.N.): Och, dat kan je toch niet vergelijken, man!

De heer **Koevorden** (K.V.P.): Willen wij een andere, een betere wereld, een wereld van vrede en welzijn bevorderen, dan kunnen wij niet anders dan uit zuiver menselijke overwegingen de beslissing van de Minister van Justitie een juiste vinden. Ik beschouw deze daad als een consequentie van de grondslagen waarop wij ons internationale beleid opbouwen. Ik meen, dat wij op deze wijze tot betere internationale verhoudingen en samenwerking kunnen komen. In dit licht en met deze achtergrond hebben wij respect voor de beslissing van de Minister en achten deze juist.

Mijnheer de Voorzitter! Ik moge mij veroorloven, nog even terug te komen op enkele uitspraken van de heer Bakker. Hij heeft gesteld, dat hij de behandeling van deze zaak een belediging voor het parlement vond.

De Minister heeft duidelijk naar voren gebracht, dat de wetgever in artikel 46 van de Beginselenwet aan de Minister van Justitie de bevoegdheid gegeven heeft om in bijzondere gevallen tot strafonderbreking te besluiten. Wij begrijpen niet, hoe het gebruik maken van een door de wetgever gegeven bevoegdheid een belediging van het parlement zou kunnen zijn.

Een andere uitspraak van de heer Bakker zou ik een belediging van het parlement kunnen noemen. Hij heeft nl. gezegd, dat hij in deze Kamer geen uitspraak via een motie zal vragen, omdat deze toch niet met het gevoel van het volk in overeenstemming zou zijn. Deze uitspraak acht ik wel een belediging van het parlement.

De heer **Meulink** (A.R.P.): Mijnheer de Voorzitter! Na het duidelijke antwoord van de Minister kan ik met enkele sobere opmerkingen volstaan. Lages is een onmens geweest en heeft zich aan gruwelijke misdaden schuldig gemaakt. Het is een moordenaar in het groot geweest. Ik betreur dan ook, dat indertijd niet de doodstraf aan hem is voltrokken. Lages is nu echter doodziek, een stervende.

De Regering heeft het nu mogelijk gemaakt, dat deze Lages in eigen land en omgeving kan sterven. Ik zie dit ook als een daad van barmhartigheid. Men kan nu de vraag stellen, of men tegen een onmens barmhartig moet zijn. Men kan vragen, of het niet onbarmhartig is tegenover de velen, die door Lages de dood zijn ingejaagd. Natuurlijk ligt deze zaak bij velen gevoelsmatig erg moeilijk. Dat is ook bij mij het geval. Ik acht het echter toch juist, dat mededogen wordt betoond ook aan hem, die zelf recht en wet met voeten heeft getreden.

De heer Bakker heeft zoëven gezegd, dat wij in dit geval geen menselijke maatstaven moeten aanleggen; mensen en Lages vertonen alleen maar biologische overeenkomst. Ik meen, dat de heer Bakker zich hier fundamenteel vergist. Ik meen, dat ook Lages en ook die andere misdadigers naar de christelijke normen van recht en wet moeten worden beoordeeld. Ook de moordenaar Lages is een mens, evenals de heer Bakker en ik. Een mens, dat betekent een schepsel

Meulink e. a.

van God, waarin wij kunnen zien hoe diep een mens kan vallen. Ook Lages behoort daarom te vallen onder de beginselen van onze Nederlandse rechtsorde. Nu Lages stervende is, is ook naar mijn mening verdere strafexecutie weinig zinvol. Daarom kunnen wij met het beleid van de Minister op dit punt akkoord gaan.

Ik heb nog een vraag. Er is nu een tijdelijke onderbreking van de straf geweest. Wat stelt de Minister zich nu verder voor als Lages in leven blijft en mogelijk herstelt? Wordt hij dan weer in gevangenschap teruggevoerd en bestaat dan ook metterdaad de mogelijkheid, dat hij weer naar Nederland wordt teruggevoerd?

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Mag ik mij bij deze vraag aansluiten? Ik heb vergeten deze in concreto te stellen.

De heer **Nederhorst** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Zaken als die, welke vanmiddag aan de orde is, zijn kwesties, die in ons volk enorme emoties veroorzaken. Ik herinner mij nog levendig de discussies over de wijziging van de doodstraf in levenslang, die wij in 1952 in deze Kamer hebben gevoerd. De zaak van de uitroeiers van onze joodse medemensen is een afschuwelijke zaak en wij hadden allen in 1952 eigenlijk maar één behoefte, namelijk dat wij de namen van Lages, Kotalla, Aus der Fünten en Fischer nooit meer zouden horen. Dat wij niets meer van ze zouden horen dan misschien het enkele korte zinnetje, dat ze in gevangenschap waren gestorven. Het laatste teken dat ons aan hun bestaan zou herinneren. Het minste, waarop de familie en de nabestaanden van de slachtoffers aanspraak mogen maken, is toch wel door deze onmensens niet meer te worden herinnerd aan deze hel. Deze individuen, waarvoor ook bij mij het woord „mens” nauwelijks over de lippen wil, mogen niet opnieuw nauwelijks geheelde wonden openrijten.

Nu gebeurt dat ondanks alles toch weer. Ik benijd waarlijk de bewindsman niet, die voor deze keuze staat en daarvoor de verantwoordelijkheid moet nemen. Ik ben er in diepste wezen van overtuigd, dat deze Minister voor een van de moeilijkste beslissingen in zijn ministeriële loopbaan heeft gestaan, dat hij ermede heeft geworsteld en dat deze beslissing ligt in de sfeer van het gewetensconflict. Ook al zou ik het met het besluit van de Minister niet eens zijn, toch zou ik altijd nog respect kunnen opbrengen voor zijn handelwijze. Ik ben het na zorgvuldige overweging wel met het besluit eens. Daarom zou ik in dit geval willen aantonen — hoe moeilijk mij dit ook valt — waarom ik de Minister in deze kan volgen. Ik begrijp de gevoelens van wanhopige verbittering, die er bij velen bestaan, die het uitroeien van onze joodse medeburgers van nabij hebben meegemaakt, nu zij ook dit nog moeten verteren.

Mijnheer de Voorzitter! Laat mij nog even duidelijk maken, waarom ik en velen in de fractie met mij de beslissing, de straf van Lages te onderbreken, kunnen aanvaarden of althans deze beslissing net kunnen slikken. Het is uiteraard een zaak van persoonlijke benadering, want ik wil bepaald niet zeggen, dat de wijze, waarop ik dit vraagstuk benader, geldt voor alle leden van mijn fractie; wel komen wij voor het grootste gedeelte tot dezelfde conclusie.

Wij hebben Lages na de veroordeling tot de doodstraf nog twee jaar in leven gehouden, omdat wij hem nodig hadden als getuige in de processen tegen de oorlogsmisdadigers. Toen dit was gebeurd, was de overgrote meerderheid van de Kamer met de toenmalige Minister van mening, dat, als men iemand twee jaar op zijn doodstraf had laten wachten, het onmenselijk was, deze doodstraf te executeren. Er is toen uitvoerig over deze vraag gediscussieerd. Ik herinner mij bijvoorbeeld nog, dat de, helaas, overleden geachte afgevaardigde de heer Peters o.a. zei, dat de K.V.P. onder geen beding zou accepteren, dat een van ons nog eens deze mensen levend op straat zou tegenkomen. Minister Donker onderschreef dit standpunt

Nederhorst

wel, maar toch heeft hij bij die gelegenheid reeds daarbij een kanttekening geplaatst. Zijn slotconclusie was namelijk deze:

„Mijn conclusie op dit punt formulerende, is het dus zo, dat de van de doodstraf geëticideerde levenslangen een categorie op zichzelf vormen en dat te hunnen opzichte in het algemeen de levenslange gevangenisstraf niet behoort te worden vervangen door een op jaren stellen, maar dat er desondanks gevallen zijn, waarin aan een andere gedragslijn niet te ontkomen is.”

Minister Donker heeft dus toen al aangeduid, dat er gevallen kunnen zijn, waarin aan deze algemene gedragslijn niet te ontkomen is.

De Minister van Justitie heeft nu aangetoond, dat dit ook daarna bij andere gelegenheden naar voren is gebracht. Ik wil in herinnering brengen, dat in een Eerste-Kamerdebat onzerzijds door de heer Cammelbeeck nog eens hetzelfde in andere woorden is gesteld, toen hij zei:

„Is gratieverlening van deze vier oorlogsmisdadigers in overweging? Indien dit zo zou zijn, wensen wij uitdrukkelijk uit te spreken, dat het bepaald niet deze Minister op de valreep mag zijn, die gratiëring bevordert, maar dat hij het in elk geval aan zijn ambtsopvolger dient over te laten. Uiteraard laat dit volkomen onverlet hetgeen ik vroeger al eens in deze Kamer mede namens mijn politieke vrienden heb gezegd, dat er individuele omstandigheden kunnen zijn, waarin het niet anders dan denkbaar is, dat gratie zal worden bevorderd en verleend.”

Mijnheer de Voorzitter! Ik meen te moeten zeggen, dat wij hier nu zulk een individueel geval hebben. Wanneer ik de Minister goed heb begrepen, gaat hij uit van de grondregel van ons strafstelsel, dat straf alleen zin heeft, wanneer men die straf ten uitvoer legt aan iemand, die deze straf kan ondergaan, d.w.z. iemand, die op die straf reageert. Ik kan het ook anders zeggen: straf heeft geen zin, wanneer men haar toepast op een lichaam, op iemand, die geen respons geeft. Ik heb het ook wel eens anders horen zeggen. Ik heb weleens horen zeggen: een mens, die al gestorven is, mag men niet een tweede maal doden. Als ik het nu goed heb begrepen, is dit met Lages het geval. Deze misdadiger is ten dode opgeschreven; tegen alle verwachtingen in is hij een levensgevaarlijke crisis te boven gekomen, maar dit is slechts uitstel van executie. De Minister sprak over de onverminderde ernst van zijn lichamelijke en geestelijke toestand. Op dit laatste zou ik de nadruk willen leggen en ik zou de Minister willen vragen, of het juist is, dat de ziekte van Lages overging in een gestabiliseerde apathie.

Indien dit zo is, dan verkeert deze crimineel in een toestand waarin het zinloos is te straffen, omdat de straf niet meer wordt gevoeld.

Hiermede zijn wij de grens genaderd, niet een grens ten aanzien van Lages, want voor deze beestachtige misdadiger kan ik zelfs in deze deplorabele toestand geen enkel gevoel van medelijden opbrengen, maar aan de grens van de humaniteit ten aanzien van onszelf en ten aanzien van onze kinderen. Het systeem, waarvan Lages de typische representant was, heeft alles gedaan om het laatste restje humaniteit, het laatste restje zelfrespect in ons uit te roeien. Dat is niet gelukt en dat zal niet gelukken. Het is het zelfrespect, dat wij om wille van onszelf willen behouden, niet ter wille van Lages, maar ondanks Lages.

Er is voor ons een grens, tot hoever wij met een straf kunnen gaan. Die grens is bereikt, wanneer de straf zinloos is en waarden van menselijkheid in ons kapot dreigen te gaan. Dit geval doet mij denken aan barbaarse gevallen in het jongste verleden en in het heden, waarbij men ter dood veroordeelden die doodziek zijn en vrijwel stervende, toch naar de galg sleept en hen executeert. Dan rijst een gevoel van walging in mij op.

Wij doen iets dergelijks, wanneer wij een ten dode opgeschrevene, een geestelijk afgetakeld menselijk wrak in de cel laten

Nederhorst e. a.

sterven. In dit heel speciale individuele geval zullen wij met de vrijlating instemmen, ondanks het feit, dat wij weten, dat wij andere mensen, die dit anders ervaren, en wier gevoelens wij respecteren, diep kwetsen. Het is een afschuwelijke keuze tussen gevoelens van solidariteit, van zich met deze groepen verbonden weten en de eisen, die ons zelfrespect ons stelt.

Mijnheer de Voorzitter! Dit is een volstrekt andere wijze van benadering dan die van de interpellant. Als ik hem goed heb begrepen, ziet hij in de straf een politieke functie. Het gaat daarbij niet meer om de gestrafte, ook niet om degene, die straft, het gaat om de politieke afrekening. Dit zijn de typische opvattingen van totalitaire systemen, die niet in onze rechtsstaat thuishoren.

Ik geef ook een volstrekt andere wijze van benadering dan de heer Van Koeverden, vooral, wanneer hij hierin een element wil zien voor betere internationale verhoudingen. Ik ben de eerste om voor betere internationale verhoudingen te pleiten, maar dit ligt in een volstrekt ander vlak en wij kunnen ten aanzien van dit punt de kwestie van de internationale verhoudingen er beter geheel en al buiten laten.

Er is een tweede element. Er is in deze discussie gezegd: deze mensen mogen niet meer in onze maatschappij. Daarmede ben ik het eens. Ik heb begrepen, dat bij deze beslissing Lages nooit meer in de maatschappij zal terugkeren en dat, ook al geeft men hem op het ogenblik de vrijheid, in geen enkel opzicht enig gevaar is te duchten, dat hij weer in het normale maatschappelijke verkeer zal kunnen terugkeren. Ook dit maakt het ons minder moeilijk met de Minister mee te gaan. Wel rijst een zeer belangrijke vraag: wat betekent dit voor de andere oorlogsmisdadigers? De Minister is hierover duidelijk geweest, maar ik wil het nader onderstrepen. Het zou voor onze fractie volstrekt onaanvaardbaar zijn, indien vanaf nu de boot los was, indien het gratiebeleid een andere kant zou uitgaan en wij binnenkort de vrijlating van de drie anderen zouden mogen verwachten. Gaarne zou ik een duidelijke uitspraak van de Minister vernemen, dat dit beleid niet wordt gewijzigd, want die uitspraak is voor ons essentieel.

Ik kom tot mijn conclusie. Wij blijven vasthouden aan het standpunt, dat oorlogsmisdadigers, die levenslang hebben gekregen, deze straf tot aan het einde van hun leven moeten uitzitten.

Wij erkennen, dat de Kamer dit reeds in 1952 heeft aanvaard, maar dat ook toen reeds vaststond, dat er desondanks gevallen zijn, waarin aan een andere gedragslijn niet te ontkomen is.

Dit zijn individuele gevallen, die individueel bekeken moeten worden.

Voor ons is voortzetten van de straf ontoelaatbaar wanneer gevoelens van zelfrespect en van eerbied voor de menselijke waarden, die in onze beschaving zijn verankerd, in het gedrag dreigen te komen. Dit zou bij het langer in gevangenschap laten van Lages het geval kunnen zijn. Het zijn geen gevoelens van medelijden maar uitsluitend deze gevoelens van eigenwaarde, die ons tot deze conclusie leiden.

Ten slotte zou er voor het bepalen van ons standpunt de zekerheid moeten zijn, dat in het gratiebeleid, zoals dit in 1952 door de Kamer is aanvaard, geen wijziging komt en dit besluit niet inhoudt, dat zonder meer nu ook de andere oorlogsmisdadigers vrij komen.

Wij menen dit uit het betoog van de Minister begrepen te hebben, maar zouden het gaarne zien bevestigd.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Het is voor mijn fractie, evenals voor anderen in deze Kamer moeilijk om over de strafonderbreking van Lages te spreken. Immers, wanneer wij terugdenken aan alles wat er in de oorlog is gebeurd — het is op de meest schrille wijze door verschillende geachte afgevaardigden hier vanmiddag getekend — en aan het onnoemelijke leed, dat door de activiteiten van Lages en de zijnen over vele gezinnen in ons land is gebracht, dan kan ik begrijpen, dat er mensen zijn,

Wttewaall van Stoetwegen e. a.

die hiervan nooit loskomen en nooit verder zullen komen. Sedert die gebeurtenissen zijn echter 21 jaar verlopen; 21 jaar lang heeft Lages zijn straf ondergaan. Wij vergeten dat wel eens, mijnheer de Voorzitter! Nu rijst de vraag, of men iemand die doodziek is, de gunst mag bewijzen van een sterven in eigen land. Men hoort vaak de uitdrukking: het recht moet zijn loop hebben; men vindt dan, dat dat recht nooit onderbroken kan en mag worden. Ik heb mij, over deze zaak nadenkend, de vraag gesteld, of recht zonder menselijkheid niet wordt tot onrecht. Als de familie van iemand, die op gevorderde leeftijd doodziek is, vraagt om overbrenging naar Duitsland, dan geloof ik, dat het een eis is van simpele menselijkheid om aan dit verzoek te voldoen. Wij willen toch immers niet dezelfde maatstaven aanleggen, die onze vijanden vaak tegen ons hebben gebruikt. De Minister heeft de beslissing tot strafonderbreking genomen. Hij staat achter deze beslissing en hij draagt er de volle verantwoordelijkheid voor. Wij staan in dezen achter hem, zij het, dat het sommigen moeite kost.

Mag ik eindigen met de uitspraak, die ik reeds elders deed na de bekendwording van deze strafonderbreking: bij de dreiging van de dood houdt het aardse recht op.

De heer **Harmsen** (B.P.): Mijnheer de Voorzitter! Er is vanmiddag door diverse woordvoerders gesproken over het menselijke van de beslissing van de Minister, maar ik meen hier van onze zijde duidelijk te moeten stellen — en ik ben er dankbaar voor dit te kunnen doen, omdat met name in de laatste maanden onze groepering nogal eens is vergeleken met de fascistten, waaruit de heer Lages stamde — dat wij geen goedkeuring hechten aan de beslissing van de Minister. Hier is iemand vrijgelaten, die het woord mens niet verdient, toen niet, maar ook nu niet.

Ik kan er begrip voor hebben, wanneer de Minister en anderen stellen dat, nu deze man op het punt staat te sterven, hij natuurlijk niet in een cel gehuisvest moet blijven. Het was reeds meer dan voldoende geweest, wanneer men hem in Nederland in een hospitaal, of waar dan ook, de medische verzorging, die ook wij hem niet zouden willen ontzeggen, zou hebben doen genieten. Dat men hem nu nog naar zijn oude vaderland heeft teruggestuurd, opdat hij daar zal kunnen sterven, heeft deze man niet verdiend.

Ik meen te moeten stellen, mijnheer de Voorzitter, dat de vrijlating van de heer Lages voor velen, die de oorlog aan den lijve hebben ondervonden en die naaste bloedverwanten hebben verloren, een klap in het gezicht moet zijn.

Ik wil de Minister vragen, of hij niet van mening is dat, wanneer Nederland, wat niemand van ons zal hopen, in dezelfde situatie zal komen te verkeren als in de jaren 1940—1945, velen in Nederland aan deze vrijlating zullen terugdenken en dat zij dan misschien niet meer de moed willen of kunnen opbrengen, in het verzet te gaan tegen een eventuele vijand.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil mij aansluiten bij de geachte afgevaardigden, die de Minister hebben gevraagd, wat zal gebeuren, wanneer Lages over enige tijd, wanneer de onderbreking ten einde is, nog leeft. Overweegt de Minister hem dan te rug te halen of de tijd te verlengen?

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil nogmaals herhalen, dat in Nederland vaak ten onrechte de laatste tijd aan ons adres de beschuldiging geuit is, als zouden wij de voedingsbodem zijn van de fascistten. Mijnheer de Voorzitter! Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken — ik wil niet zeggen, dat de Minister het bewust heeft gedaan —, dat door deze vrijlating en nog sterker, wanneer de Minister overweegt, de andere drie vrij te laten, toch wel zeer sterk voedsel wordt verstrekt aan fascistische elementen, die er wel zijn, maar niet bij ons.

Minister **Samkalden**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb er behoefte aan om degenen in de Kamer, die zich akkoord hebben verklaard met het gevoerde beleid, dank te zeggen voor het oordeel dat zij daarover hebben gegeven. Ik heb er ook behoefte aan, degenen dank te zeggen, die twijfel koesteren en die twij-

Minister Samkalden

fel hebben uitgesproken. Ik dacht, dat het het beste was in een samenvattende beschouwing van mijn kant nog eens uiteen te zetten hoe ik deze beslissing heb gezien.

De geachte afgevaardigde de heer Berkhouwer heeft gesproken over een terugwijken voor de laatste verantwoordelijkheid voor de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf. Daar is geen sprake van, mijnheer de Voorzitter! Het zou mij liever geweest zijn, wanneer ik niet voor deze beslissing was gesteld en de natuur ervoor had gezorgd, dat de levenslange straf haar einde had gevonden. Het is echter niet zo gegaan. Op grond van de feitelijke omstandigheden kwam ik voor de beslissing te staan, of afwijzend op het verzoek om strafonderbreking mocht worden beslist. Mijnheer de Voorzitter! Wanneer ik daarop ontkennend had geantwoord, dan zou ik naar mijn vaste overtuiging iets hebben geschonden, dat tot de beginselen van de Nederlandse straftoepassing behoort.

De geachte afgevaardigde de heer Bakker heeft gesteld, dat wij hier te maken hebben met een bijzondere categorie. Deze bijzondere categorie is geschapen door de bijzondere rechtspleging. Als gevolg daarvan moest deze categorie van de rest van de criminelen in Nederland worden onderscheiden.

Mijnheer de Voorzitter! Dit is tot op zekere hoogte juist. De Nederlandse samenleving en de Nederlandse rechtsorde hebben in de bezetting een enorme deuk gekregen. Zij zijn geschonden door het optreden van de bezetters, door het optreden van mensen zoals Lages. Die Nederlandse rechtsorde heeft zich moeten oprichten en heeft zich moeten teweerstellen. Zij heeft dit gedaan, onder andere met behulp van het apparaat van de bijzondere rechtspleging. De bijzondere rechtspleging kende ook om die reden de doodstraf. De doodstraf is over Lages uitgesproken. Van het moment af echter, dat om door de Kamer gerespecteerde redenen de doodstraf moest worden omgezet in levenslang, kwamen mensen, die het niet hadden verdiend, onder het Nederlandse strafstelsel.

De heer **Bakker** (C.P.N.): Niet in alle opzichten.

Minister **Samkalden**: In elk opzicht, mijnheer de Voorzitter!

De heer **Bakker** (C.P.N.): Want het-op-jaren stellen hebt u tot nu toe geweigerd.

Minister **Samkalden**: Natuurlijk, mijnheer de Voorzitter. Ik heb echter ook heel duidelijk gesteld, dat de vergelijking tussen de oorlogsmisdadigers en de gewone criminelen helemaal niet uitsluit, dat er — net zo goed als er gewone criminelen zijn, die niet op jaren kunnen worden gesteld, ook al komt dit heel weinig voor — onder de oorlogsmisdadigers ook zijn, die niet op jaren kunnen worden gesteld. Ik heb dit acht jaar geleden al in de Eerste Kamer uitgesproken en ik sta nog altijd op dit standpunt. Daarom heb ik mij ook, zodra er sprake was van een suggestie om over te gaan tot een collectieve vrijlating van de oorlogsmisdadigers, die nog in Breda zaten, met grote klem daartegen gekeerd.

Mijnheer de Voorzitter! Het denkbeeld dat in de literatuur vorm heeft gekregen door het artikel van prof. Van Bemmelen en prof. Pompe, heeft, naar het mij voorkomt, een tijdlang de discussies over het gratiebeleid vertroebeld, want in het gratiebeleid is het altijd zo geweest, dat de gevallen individueel moesten worden bezien. De gedachte, dat men een bepaalde groep daaruit zou lichten en gezamenlijk zou bezien, is m.i. in strijd met het wezen van de gratie en ook in strijd met het wezen van het gratiebeleid. Dat is nu ook het punt dat de heer Bakker, naar ik geloof, in zijn gedachtengang overtrekt. De Nederlandse rechtsorde heeft gereageerd met het apparaat van de bijzondere rechtspleging. Er zijn doodstraffen gevallen, maar de Nederlandse rechtsorde heeft langzamerhand evenals de Nederlandse samenleving de eigen lijn en de eigen waarden weer kunnen terugvinden. Daardoor staan zij, die eens terdood- veroordeelden waren, nu in Nederlandse gevangnissen onder

Minister Samkalden

een strafstelsel, dat zijn eigen beginselen niet kan verloochenen zonder nadeel toe te brengen aan de samenleving, waarvan het deel uitmaakt. Natuurlijk kan het zo zijn — en misschien is het ook wel bij sommigen zo — dat de namen Lages, Kotälla, Aus der Fünt en Fischer zijn geworden tot symbolen van de afschuw, die zij door hun houding en hun daden in de bezetting hebben teweeggebracht, maar daarnaast staat dan het feit, dat in het regime van een Nederlandse gevangenis individuen, menselijke wezens rondlopen, menselijke wezens, waarop de levenslange straf een bepaalde uitwerking heeft. In het debat, dat gevoerd is over de interpellatie-Burger naar aanleiding van de gratieverlening aan Lages door omzetting van de doodstraf in een levenslange gevangenisstraf, heeft één van de geachte afgevaardigden — ik meen dat het de heer Van der Feltz was — gezegd, dat het niet erg was; de levenslange straf is zeker niet minder erg dan de doodstraf.

Mijnheer de Voorzitter! Door de levenslange straf staan mensen in de gevangenis onder verantwoordelijkheid van een Nederlands strafregime. Dat is niet te ontkennen. Het is niet weg te redeneren, ook niet meer dan 20 jaar na het einde van de oorlog. Dan staat degene die verantwoordelijk is voor de handhaving van de beginselen van dat strafstelsel voor de vraag: Is het mogelijk, dat de straf nog wordt toegepast, wanneer die zijn zin heeft verloren, wanneer in het wezen van de zaak het object, een mens, van die straf is wegge gevallen? Ik dacht, neen, ik ben er vast van overtuigd, dat wij onszelf schade zouden doen — ik ben het in dat opzicht geheel eens met het woord „zelfrespect”, dat door de geachte afgevaardigde de heer Nederhorst is gebruikt — dat wij ter wille van ons zelfrespect zouden moeten voorkomen, dat dit beginsel van Nederlandse straftoepassing geweld zou worden aangedaan. Dat is dus niet uit de neder, dat is niet uit barmhartigheid, dat is niet uit medelijden met het lot van Lages. Het is uitsluitend ingegeven door de wens, door de wil om het zelfrespect van de Nederlandse samenleving, het respect voor de beginselen die haar strafstelsel beheersen, te behouden.

Van dat gezichtspunt uit is mijn beslissing genomen. Van dit gezichtspunt uit moeten ook de vragen, die tot mij zijn gericht over hetgeen is geschied, worden beantwoord. Het is niet zo, dat ten opzichte van de anderen, die nog in Breda zitten, de beslissing ten aanzien van Lages gevolgen heeft. Het is zo, dat de beslissing ten aanzien van Lages op zichzelf staat. Wat betreft de terugkeer van Lages in de samenleving, meen ik dat ik op grond van de feitelijke omstandigheden, die tot mijn beslissing hebben geleid, deze vraag niet behoef te bespreken.

De betekenis voor het in het vervolg te voeren beleid is dat de thans gevallen beslissing, die op grond van wat ik in eerste termijn heb aangevoerd, past in het in het verleden gevoerde beleid, gerekend mag worden tot die uitzonderingen die men steeds voor ogen heeft gehad, toen men sprak over de ernstige, dwingende persoonlijke omstandigheden, die, zoals het in de Eerste Kamer van de Staten-Generaal door de heer Cammelbeek werd uitgedrukt, geen Minister van Justitie de mogelijkheid zouden laten om niet gunstig te adviseren op een verzoek tot gratieverlening. Die mogelijkheid tot uitzondering op grond van die dringende persoonlijke omstandigheden was in het geval van Lages aanwezig. Dit houdt dus in geen enkel opzicht een automatische toepassing op de drie andere oorlogsmisdadigers in; het is zeker niet zo, dat dezen nu gratie zullen krijgen. Elk individueel geval zal, voor zover het mij althans aangaat, en binnen het tot dusver gevoerde beleid op eigen aard en omstandigheden moeten worden beoordeeld.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Bakker heeft gesproken over de echte rechtsbevrediging, die men zou vinden wanneer de vier oorlogsmisdadigers in de gevangenis in Breda zouden sterven. Hiermee zou tot uiting worden gebracht, dat de straf is voltooid.

Ik kan dit niet geloven. Wij hebben in onze behandeling van de allerergste misdadigers altijd een laatste restje van humaniteit overgehouden. Dat moet ook, willen wij ons zelf en de beginselen, volgens welke wij leven, trouw blijven, maar dit be-

Minister Samkalden e. a.

tekent, dat er natuurlijk gevallen kunnen voorkomen waarin de levenslange detentie met de dood eindigt. Er kunnen echter ook omstandigheden zijn, die ons niet de vrijheid laten een mens in die omstandigheden te laten, die ons dwingen, uit zelfrespect, uit eerbied voor onze toekomst, om te handelen en om de tenuitvoerlegging van de straf te beëindigen. Het is deze gedachte, die mij tot een beslissing heeft gebracht, die ik hier vandaag heb verantwoord.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Excellentie, het is toch „onderbreking”? U zei: beëindiging.

Minister Samkalden: Het is een onderbreking van de straf.

De moeilijkheid, die de geachte afgevaardigde zonder enige twijfel begrijpt, is, dat de omstandigheden waaronder die strafonderbreking heeft plaatsgehad van zo ernstige aard zijn, dat niet gerekend wordt — dat heb ik dus ook niet besproken — op de terugkeer van Lages. Vandaar dat ik sprak over de beëindiging. Die beëindiging viel in het geheel van de omstandigheden, die ik in het oog heb gehad toen de beslissing genomen is.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben mij er ten eerste van bewust, dat het niet mogelijk is om geschonden gevoelens te bevredigen. Ik ben er mij ten eerste van bewust, dat de beslissing die is genomen, een beslissing is die als alle beslissingen feilbaar kan zijn, maar wat ik hier in deze vergadering heb gehoord heeft mij niet de overtuiging kunnen ontnemen, dat in de omstandigheden van dit heel bijzondere geval, in de omstandigheden, die zich bij Lages voordeden, een Minister van Justitie een andere beslissing zou hebben mogen nemen dan ik heb genomen.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter:** Namens de Kamer zeg ik de Regering dank voor de verstrekte inlichtingen.

Ik stel voor de brief van de Minister van Justitie, betreffende de onderbreking van de executie van de gevangenisstraf van Willi Paul Franz Lages (8611) voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

*De vergadering wordt te 18.37 uur geschorst
en te 20.30 uur hervat.*

Aan de orde is de behandeling van het **Voorstel van de Commissie voor de Werkwijze der Kamer tot vaststelling van een nieuw Reglement van Orde (8042).**

De **Voorzitter:** Allereerst moge ik een opmerking maken, die van enigszins bijzondere aard is. Wanneer het Reglement van Orde strikt wordt nageleefd, moet de Voorzitter de voorzittersstoel verlaten als hij aan een debat wil deelnemen. Hij mag deze zetel niet weer innemen voordat de beraadslaging over het desbetreffende onderwerp is afgelopen. Bij de behandeling van het thans aan de orde zijnde voorstel doet zich de merkwaardige omstandigheid voor, dat de Voorzitter min of meer ambts-halve voorzitter is van de commissie, die het voorstel heeft ingediend en dat de beide ondervoorzitters eveneens in deze commissie zitting hebben, zodat dus niemand Voorzitter zou kunnen zijn behalve het oudste lid in jaren, indien hij althans niet aan de discussies zou deelnemen.

Onder deze omstandigheden lijkt het mij wenselijk te besluiten, dat de Voorzitter aan het debat mag deelnemen zonder dat hij de voorzittersstoel behoeft te verlaten. Dit dus in afwijking van het Reglement van Orde.

Naar mij blijkt, kan de Kamer zich hiermede verenigen.

Voorts wil ik gaarne mededelen, dat de betrokken commissie, gemakshalve genoemd de Commissie Werkwijze, de heer Bommer heeft verzocht het belangrijkste, althans een zeer belangrijk

Voorzitter e. a.

deel van de behandeling van dit ontwerp Reglement van Orde namens de commissie op zich te nemen. Ik heb de heer Bommer verzocht aan mijn rechterzijde plaats te nemen. Indien hij aan de ministerstafel zou plaats nemen, zoals ons met gebaren wordt gesuggereerd, zouden er misschien bepaalde geruchten in omloop komen.

De heer Bommer prefereert het op deze plaats te zitten.

De voorbereiding van dit ontwerp Reglement van Orde is zeer uitvoerig geweest. Ik zou een beroep op de Kamer willen doen deze uitvoerigheid, indien niet strikt noodzakelijk, niet te herhalen bij de mondelinge behandeling. Dit brengt mij tot het voorstel, de algemene beschouwingen, indien men daaraan behoefte heeft, te beperken tot het algemene punt, namelijk, zoals het in het voorlopig verslag is genoemd: „Het beter functioneren van de volksvertegenwoordiging en daardoor van de parlementaire democratie”. In de memorie van antwoord is gesproken over „Verderstrekkende problemen van staatsrecht, beperkt tot de positie van de volksvertegenwoordiging en haar verhouding tot de Regering”.

Natuurlijk zijn er in dit ontwerp wel problemen van zeer algemene aard, waarvan ik een voorbeeld wil noemen. De Algemene Begrotingscommissie vormt natuurlijk een vraagstuk, waarover men algemene beschouwingen zou kunnen houden, maar de behandeling van het hoofdstuk en van de artikelen, waarin dit vraagstuk aan de orde komt, geeft voldoende gelegenheid tot algemene beschouwingen over dit probleem, zodat men dan niet krijgt een eerste termijn van vele leden over vele onderwerpen tegelijk, maar telkens elk onderwerp afzonderlijk kan behandelen. Ik meen, dat dit voor een ordelijk verloop van de discussie veel beter is. Zo kan er b.v. zijn een algemene beschouwing over het instellen van het presidium. Ik kan mij ook voorstellen, dat men over het voorleesverbod, zoals dit in de wandeling heet, algemene beschouwingen zou willen houden. Ik stel de Kamer voor, telkens bij elk hoofdstuk zo nodig een algemene beschouwing te houden over het onderwerp, dat in het hoofdstuk wordt behandeld.

De beraadslaging over het voorstel van orde van de Voorzitter wordt geopend.

De heer **Kikkert** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Ik geef toe, dat uw voorstel ten aanzien van de behandeling van het Reglement van Orde op zich zelf niet onjuist is. Ik meen echter, dat er toch ook iets voor te zeggen is, om in eerste instantie over de belangrijkste nieuwe punten van dit Reglement van Orde wel algemene beschouwingen te houden. Bovendien zijn er punten, die minder goed bij de artikelen en de hoofdstukken aan de orde kunnen komen. Ik noem het vraagstuk van de voorlichting vanwege het parlement. Dit kan wel worden behandeld in verband met de artikelen, maar minder goed dan bij een algemeen beschouwing. Daarom was ik van de veronderstelling uitgegaan, dat wij over de belangrijkste punten, voor zover zij nieuw zijn in het Reglement van Orde, iets in het algemeen zouden kunnen zeggen.

Mejuffrouw **Klompé** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben het eens met uw voorstel van orde. Ik meen dat het voor de levendigheid van de discussie prettiger is, wanneer wij niet eerst een gehele avond luisteren naar een aantal leden van de Kamer, die een vrije lange rede houden over de punten, die zij het belangrijkste achten. Ik sluit mij dus liever aan bij uw gedachtegang, mijnheer de Voorzitter. De vraagstukken van de algemene begrotingscommissie, leesverbod, enz. kunnen dan bij de artikelen worden behandeld.

De heer **Kikkert** noemde de voorlichting. Daarover wilde ik ook iets zeggen en ik zal dit doen bij artikel 150. Ik neem aan, dat men naar aanleiding van een artikel, ook als hierop geen amendement is voorgesteld, een commentaar kan geven.

De heer **Kieft** heeft mij gezegd, dat ik mede namens hem spreek.

Scheps e.a.

De heer **Scheps** (P.v.d.A.): Met hetgeen de vorige spreekster heeft gezegd kan ik mij, mijnheer de Voorzitter, volkomen verenigen. Bovendien, wanneer wij ons beperken tot de behandeling van de punten bij de hoofdstukken, krijgen wij mijns inziens overzichtelijke debatten. Wanneer wij in de 153 artikelen van het reglement verdwalen, zien wij door de bomen het bos niet meer. Uit dit oogpunt steun ik uw beschouwing graag, mijnheer de Voorzitter. Dit neemt niet weg, dat men over een artikel, ook wanneer daarop geen amendement is voorgesteld, een beschouwing kan geven. Uit het antwoord van de commissie kan immers voortvloeien, dat men alsnog amendeert of dat men een amendement intrekt. Voorts heb ik begrepen, dat u bij de algemene beschouwingen, dus bij de vragen over het reglement in zijn algemeenheid — of er een reglement moet zijn — in eerste instantie ook de kwestie van de Ombudsman, enz. toelaat. Dit soort van problemen komt dus in de eerste algemene beschouwing aan de orde.

De beraadslaging wordt gesloten.

Overeenkomstig het voorstel van de Voorzitter wordt besloten.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

De heer **Kikkert** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Nu ik mij op een andere werkwijze had ingesteld, hoop ik dat u niet dadelijk de hamer zult laten vallen wanneer ik mij één zinsnede buiten de door u voorgestelde orde zou begeven.

De **Voorzitter**: Neen.

De heer **Kikkert** (C.H.U.): Dank u wel, mijnheer de Voorzitter!

Moest de heer **Pippel** in zijn historisch overzicht van het Reglement van Orde voor de Tweede Kamer ten aanzien van het eerste Reglement van Orde van 1815 vaststellen, dat het haastig in elkaar was gezet en dat daarin slechts ten dele en gebrekkig de regels waren aangegeven, de latere historieschrijver zal dat stellig niet kunnen zeggen van dit ontwerp. De commissie heeft gedegen werk geleverd, zowel in het ontwerp als in de memorie van toelichting en de memorie van antwoord. Bovendien ben ik van mening dat de Kamer zich in het voorlopig verslag heeft ingespannen, een goede bijdrage te leveren tot de vaststelling van de regels voor dit huis. Wij betuigen de commissie voor haar werk gaarne onze erkentelijkheid.

Zonder overschatting van de betekenis van dit reglement voor onze parlementaire democratie mag wel worden gesteld dat een goed reglement een belangrijke bijdrage daaraan kan leveren. Duidelijke regels, niet alleen duidelijk voor de leden van deze Kamer maar ook voor ons volk, zijn van zeer veel belang. Wij herinneren ons nog maar al te goed welke vragen zijn gerezen toen ons volk voor het eerst via de televisie een blik in deze Kamer kon werpen. De werkwijze van deze Kamer was ons volk vreemd en het beeld dat men zich had gevormd, klopte in geen enkel opzicht met de werkelijkheid. De opmerkingen die in brieven en op vergaderingen aan ons werden voorgelegd, gaven daarvan duidelijk blijk. Ik vond het op zulke momenten weleens jammer dat er geen parlementair voorlichtingsambtenaar was die vóór de live-uitzending begon de kijkers/luisteraars een beeld had kunnen geven van de werkwijze van de Kamer zoals die in werkelijkheid was en niet zoals het beeld dat men zich daarvan had gevormd.

Mijnheer de Voorzitter! Bij het streven naar vernieuwing en het opnieuw formuleren van het Reglement van Orde moet naar mijn mening ook met deze schaalvergroting worden rekening gehouden. Wat ik zojuist heb opgemerkt, is niet in tegenstelling met hetgeen de commissie op pag. 1 van de memorie van antwoord zegt, nl. dat de voornaamste waarborg voor een goede functionering ligt in de kwaliteit en de menta-

Kikkert e. a.

liteit van de leden die het reglement moeten toepassen. Dit laatste is juist, maar het moet mijns inziens aansluiten op het voorgaande. Het spreekt vanzelf dat een reglement van orde niet alleen duidelijk moet zijn maar ook een doelmatige werkwijze moet garanderen.

Bezien wij het voor ons liggende ontwerp dan meen ik te mogen zeggen dat de commissie ernaar heeft gestreefd om prijszwaardige vernieuwingen in het functioneren van de Kamer te willen invoeren en dat zij daarvoor niet heeft volstaan met partiële wijzigingen maar een algehele herziening van het Reglement van Orde wenselijk achtte. Vooral dit laatste was naar onze overtuiging nodig om een overzichtelijk geheel te krijgen. Door de wijzigingen en de aanvullingen die de laatste jaren zijn aangebracht, was het Reglement van Orde niet meer gemakkelijk leesbaar en evenmin overzichtelijk. Door deze algehele herziening kon trouwens ook een vereenvoudiging plaatsvinden. Deze weerspiegelt zich in het verschil tussen het aantal artikelen dat, althans voorlopig, in het nieuwe Reglement van Orde wordt voorgesteld en het aantal dat het oude Reglement van Orde telt.

Leggen wij bij de verdere behandeling van dit ontwerp-Reglement van Orde een maatstaf aan, dan mag deze niet alleen de doelmatigheid, de eenvoudigheid en de overzichtelijkheid betreffen, maar dan moet daarin uiteraard ook onze visie op de plaats en taak van de volksvertegenwoordiging tot uitdrukking komen. De commissie heeft een tweetal voorstellen gedaan over verderstrekkende vragen betreffende de staatsrechtelijke problematiek van de verhouding tussen de Kamer en de Regering. Wij sluiten ons aan bij de suggestie die de commissie heeft gedaan en nodigen de commissie uit te zijner tijd de vraagpunten te willen opstellen, opdat daarover een discussie kan plaatsvinden. Het zou onze instemming hebben indien daarbij zowel de Eerste Kamer als de Regering werden betrokken.

De heer **Kieft** (A.R.P.): Mijnheer de Voorzitter! Het voorleesverbod is nog niet geaccepteerd en daarom houd ik mij voorlopig aan de orde, die ik gewend ben.

De heer **Toxopeus** (V.V.D.): Zult u straks aftreden, als het verbod wordt aanvaard?

De heer **Kieft** (A.R.P.): O, van aftreden is geen sprake. Het zou mij spijten wanneer ik de heer Toxopeus niet meer zou zien.

De heer **Toxopeus** (V.V.D.): Dat kan op de televisie.

De heer **Kieft** (A.R.P.): Ik bedoel in de Kamer.

Ik geloof, mijnheer de Voorzitter, dat er in ons midden maar weinigen aanwezig zijn, die niet één of meerdere keren de hand hebben gehad in het voorbereiden en realiseren van reglementen voor verenigingen of organisaties of in het wijzigen van die reglementen. Iedereen, die daarmee bezig is geweest, weet uit eigen ervaring hoe ontzaglijk veel tijd en energie dit werk kost. Iedereen weet ook hoe stug die materie zich laat verwerken en hoe groot vaak de meningsverschillen zijn, die ten slotte toch weer moeten worden overbrugd. Daarom meen ik dat de Commissie voor de Werkwijze bijzonder veel dank toekomt voor het werkstuk, dat nu voor ons ligt. Het is niet alleen een stuk codificatie van het bestaande gewoonterecht geworden, maar tegelijk is gestreefd naar een vernieuwing, waardoor de werkwijze van deze Kamer, naar mijn oordeel, beslist beter zal functioneren. Er is nog niet zoveel over te zeggen of dit ook gevolgen zal hebben voor een beter functioneren van de parlementaire democratie in de huidige samenleving. De mogelijkheid daartoe is wel geopend, met name door de aanvaarding van het stelsel van openbare commissievergaderingen niet alleen voor de begrotingsontwerpen, maar ook voor de daartoe geschikt geachte gewone wetsontwerpen.

Hoezeer er ook goede spelregels zijn, de Kamer zal zelf door haar doen en laten de kiezers duidelijk moeten maken,

Kieft e. a.

dat onze bemoeienissen met de gang van zaken in Nederland en de wijze waarop deze bemoeienissen door ons worden gerealiseerd, duidelijk de belangen van het Nederlandse volk raken. Wij zullen dit zo moeten doen, dat de kiezer dit ook ervaart. Daarvoor kunnen naar mijn mening regels noch reglementen worden uitgevonden. Dat moeten wij én individueel, én als fractie, én als Kamer zelf elke keer weer realiseren.

Veel leden brachten in het voorlopig verslag tot uitdrukking, dat zij eens een voorbereidend debat wilden houden over de positie van de Kamer. Tegen dit verlangen heb ik geen bezwaar, integendeel. Wel wil ik ervoor waarschuwen dat men niet te grote verwachtingen van de resultaten daarvan moet hebben. In een aantal vaste, zij het dan ook globale regels is de positie van de Kamer niet in absolute zin te vangen. Het hangt in elke situatie opnieuw af van de houding van elk lid en van elke fractie. Het hangt echter ook af — de heer Kikkert heeft hierop ook reeds gewezen — van de houding van het kabinet. Hier liggen verbanden die niet weg te denken zijn. Dat laatste maakt een debat over de positie van de Kamer wat schimmig, omdat de Regering hierin niet zou kunnen meespreken.

Bovendien zullen wij ons moeten realiseren, dat het functioneren van de Kamer ten opzichte van de openbare mening, met name bij de kiezers, afhankelijk is van de tijd, waarin de Kamer functioneert. Met één debat over deze zaak, zelfs met een aantal misschien in die tijd terecht getrokken conclusies, zijn wij niet klaar. Ik meen, dat wij ons regelmatig de vraag zullen moeten stellen, of de volksvertegenwoordiging voldoende gezicht naar buiten heeft en de eigen verantwoordelijkheid van de leden en van de fracties speelt hierbij een bijzonder grote rol.

De Kamer, als totaliteit, is daarvan in grote mate afhankelijk. De Kamer heeft immers als geheel de vrijheid van elk lid en elke fractie volledig te eerbiedigen, zolang de orde niet wordt ondermijnd.

Mijn conclusie met betrekking tot het geuite verlangen in het voorlopig verslag is dan ook deze, dat een grondig voorbereid debat over de positie van de Kamer duidelijk van belang kan zijn, als wij allen maar niet vergeten, „regelmatig onze fracties door scherpe kritiek te tuchtigen tot verbetering des levens”, om een zin uit het voorlopig verslag te citeren.

Een reglement van orde moeten wij, meen ik, ook niet overschatten. Het is een raam, waarbinnen de activiteiten van de Kamer zich zullen moeten en kunnen voltrekken. Naar mijn mening is het echter ook niet meer. Een reglement van orde beperkt de individuele vrijheid van elk lid en wij binden onszelf aan die spelregel. Terecht, want de Kamer is een werkcollege. Daar moet op tijd een en ander worden gerealiseerd en zonder vaste regels gaat het nu eenmaal niet. Wij moeten ons bij een reglement van orde wel realiseren, dat er grote behoedzaamheid moet zijn bij de inperking van de vrijheid van de kamerleden. Een reglement van orde behoort bovendien voldoende speelruimte te houden om nieuwe ontwikkelingen, die zich voordoen, te kunnen opvangen in de bestaande regelen. Een Kamer mag naar mijn overtuiging niet te veel overlaten aan het prudente inzicht van een voorzitter.

Ik meen, dat dit ontwerp van deze werkcommissie in beginsel voldoet aan datgene wat ik zoëven heb gezegd. Uitgesproken perfectionisme heb ik in het ontwerp niet aangetroffen en ik mag ook constateren, dat de Kamer niet bij voorbaat een groot aantal van haar eigen bevoegdheden heeft overgedragen aan colleges, commissies en functionarissen. In beginsel kan ik u wel zeggen, mijnheer de Voorzitter, dat mijn fractie achter de lijnen van dit ontwerp staat.

Mejuffrouw **Klompé** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil mij graag aansluiten bij de mij voorafgaande sprekers voor wat de waardering betreft, die zij hebben uitgesproken voor het werk van de commissie.

In de schriftelijke behandeling is gesteld, dat dit werk belangrijk is en dat wij ons wel ervan bewust moeten zijn, dat

Klompé

het natuurlijk niet een oplossing geeft voor het vraagstuk, waarvoor wij in breder verband en met dieper liggende problemen staan, nl. dat van het functioneren van onze parlementaire democratie. Er zijn ten slotte nog zeer veel andere oorzaken dan de werkwijze van ons parlement, die daarin een rol vervullen. Ik noem ze slechts op, maar ik zal ze niet behandelen. Ik denk aan het feit, dat onze samenleving in een groeicrisis is en dat het partijwezen een vraagstuk is, dat op het ogenblik voor velen moeilijk en ondoorzichtig is. Ook zijn er sterke centraliserende en specialiserende tendenzen. Als men bedenkt, wat vroeger de begroting was van hetgeen een halve eeuw of een eeuw geleden in de Kamer werd behandeld en men vergelijkt dit met hetgeen nu op rijksniveau wordt geregeld, dan is het begrijpelijk, dat deze centraliserende tendens en ook de specialiserende tendens — ik meen, dat wij daarvan donderdag, als wij de financiële regelingen van de landbouw in Europees verband zullen bespreken, weer zo'n heerlijk voorbeeld zullen krijgen — het niet eenvoudiger maken, de duidelijkheid ten aanzien van onze kiezers te bevorderen.

Zo zijn er allerlei andere vragen, waarvan men zegt, dat men die niet kan oplossen met een goed reglement. Aan de andere kant zijn het ook zaken — ik denk ook aan het contact tussen kiezer en gekozenen en aan de wijze van verkiezen van deze Kamer —, die vandaag, naar ik heb begrepen, buiten de orde zijn. Dat aanvaard ik ook volledig, omdat dit zaken zijn, die verband houden met ons staatsbestel en een eventuele wijziging daarin.

Ik houd mij dus graag binnen de regels, aan deze stukken gesteld. Wij blijven binnen het bestaande staatsbestel. Wat wij vanavond moeten doen, is proberen met de voorstellen, die wij hebben ontvangen, verantwoorde regels te maken, waardoor wij als Kamer in onze medewetgevende, controlerende en mede-het-beleid-bepalende functie goed kunnen functioneren en in ieder geval, voor zover het in de bestaande situatie mogelijk is, de duidelijkheid zo groot mogelijk kunnen maken. Ik wil graag bij de behandeling van verschillende artikelen naar aanleiding van deze artikelen opmerkingen maken, die gedeeltelijk helemaal niet in een amendement zullen uitmonden, maar bedoeld zijn voor het komende presidium om er eventueel aandacht aan te besteden en te zien, of men op dit punt iets kan doen. Voorts wil ik mij graag uitspreken over de voorstellen zelf bij de behandeling van sommige amendementen. Ik wil mij op dit moment bepalen tot de vraag, gesteld door de commissie, of de Kamer het op prijs zou stellen, dat vraagpunten worden opgesteld, die betrekking hebben op de positie van de volksvertegenwoordiging en haar verhouding tot de Regering. Mijn fractie is van mening dat het zeer nuttig zou zijn, wanneer over een aantal kernvragen, die het functioneren van onze parlementaire democratie raken, een formulering en analyse zou kunnen worden gegeven. Ik ben het eens met de vorige sprekers, dat men wel in de gaten moet houden, dat men natuurlijk met beperkingen heeft te maken. De heer Kieft heeft voor vrijheid gepleit; ik heb begrepen: ook vrijheid voor het kamerlid om zichzelf te tuchtigen. Dat is op zichzelf een interessante gedachte. Ik geloof wel dat het zinvol is — het zal in de loop van de discussie die wij hebben, nog wel blijken dat het van belang is voor onze goede werkwijze —, dat inderdaad een stuk discipline ook door onszelf wordt opgebracht. Ik vraag mij echter wel af, of het niet zinvol zou zijn, wanneer een dergelijke analyse, waarin wensen en verlangens worden bekeken en geanalyseerd met het pro en het contra van de verschillende zaken, zou worden uitgewerkt, dat — het is een suggestie van uit onze fractie, die bij u als voorzitter van de werkcommissie op tafel wordt gelegd — dit een gemengde commissie zou zijn van de Eerste en Tweede Kamer. Immers, ook het gehele vraagstuk met betrekking tot het bestaan en de werkwijze van de Eerste Kamer is voor dit gehele vraagstuk niet onbelangrijk; iedereen weet dat het bestaan en de functie van de Eerste Kamer ook dikwijls een rol speelt in allerlei publikaties. Wij menen dus, dat het nuttig zal zijn, eventueel een dergelijke analyse te doen geven door een combinatie van Eerste en Tweede Ka-

Klompé e. a.

merleden tesamen. Misschien mag ik deze suggestie eens aan u voorleggen, mijnheer de Voorzitter, en vernemen wat de commissie daarvan denkt.

De heer **Toxopeus** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Dank zij uw voorstel, aangenomen door de Kamer, zullen wij de algemene beschouwingen kort en zakelijk houden. Hoewel dat even een novum, een nieuwtje, om het goed te zeggen, voor mij was, ben ik het daarmee op zich zelf wel helemaal eens. Eindelijk, na jarenlange gesprekken over de werkwijze van de Kamer, zijn wij eraan toe, een herschreven reglement van orde met veel en belangrijke vernieuwingen en met legalisering van bestaande gebruiken te behandelen. Ik wil graag de Commissie voor de Werkwijze hartelijk dank zeggen voor het vele en goede werk, dat is verricht en mijn vreugde erover uitspreken, dat de heer Bommer, hersteld na zijn ziekte, vanavond weer naast u kan zitten om deze zaak nu eens uit de doeken te doen als het ware als Minister voor de Werkwijze.

Wij hebben over die werkwijze zo lang gesproken — en wij niet alleen, maar ook mensen buiten het parlement — in allerlei verband. Er is gezegd: Dat parlement staat te ver van het volk, men begrijpt het niet meer, men weet niet, wat dat parlement doet, en dat moet worden opgevangen door een verbeterde werkwijze. Nu zou ik als doelstelling van deze discussie toch graag willen zien, dat wij een zo doeltreffend mogelijke werkwijze moeten zien te bereiken. Het gaat erom dat de invloed van het parlement — wij hebben het nu over de Tweede Kamer — zo groot mogelijk zal zijn en dat deze zo efficiënt mogelijk zal worden uitgeoefend.

Ik ben ervan overtuigd, dat, als wij daartoe geraken, we dan ook iets tot stand brengen dat het publiek wat gemakkelijker aanspreekt. Dat is meestal het geval. Een gebouw dat echt goed voldoet aan de eisen, waarvoor het is gebouwd, pleegt ook wel esthetisch te voldoen. Ik hoop dat een goed Reglement van Orde, dat gericht is op het uitoefenen van een juiste invloed door deze Kamer, de belangstelling bij de publieke opinie zal verlevendigen. Op de show, zoals in de stukken staat, moet het natuurlijk niet zijn gericht. De algemene teneur bij ons geacht medelid de heer Kieft is: Het moet niet allemaal te veel worden overgelaten aan de voorzitter van de Kamer, wij willen het allemaal precies regelen. Ik hoop dat ik zijn betoog goed heb geïnterpreteerd. Als dit niet het geval is, vernem ik dat wel. Mijn teneur zou zijn: goede algemene regelen, maar niet te strak; laten wij als Kamer de mogelijkheid openlaten om onder leiding van de voorzitter ad hoc de juiste beslissingen te nemen ten aanzien van onze eigenlijke methodiek. Ik stel voorop doeltreffendheid, een goede methode om tot gelding te brengen de invloed, die het parlement op het regeerbeleid hoort te hebben.

Ik acht het juist, dat nu niet aan de orde wordt gesteld een brede staatsrechtelijke discussie over alle mogelijke zaken die de verhouding parlement en regering raken. Ik geloof, dat zo'n discussie — het wordt ook door de commissie gesteld — niet buiten de Regering om gehouden kan worden. Ik vraag mij af of een commissie uit leden van de beide Kamers der Staten-Generaal wel zinvol is. Ik zou mij — ik zeg het met enige voorzichtigheid — voorshands willen beperken tot de commissie uit deze Kamer. Ik wil mij aansluiten bij de opmerkingen, die hierop neerkomen: Laat de suggestie van de Commissie voor de Werkwijze worden vervuld, laten wij de commissie vragen om een aantal vraagpunten over het brede staatsrechtelijke terrein op te stellen, opdat wij daarover aan de hand van concrete gegevens kunnen discussiëren. Het gaat erom, dat de Kamer zo effectief mogelijk invloed kan uitoefenen. Ik zie in dit nieuwe Reglement — in een bepaald omstreden punt, naar ik verwacht, namelijk het punt van de Algemene Begrotingscommissie — mogelijkheden om de invloed van deze Kamer sterk te vergroten.

Met de algemene lijn van vernieuwingen kan ik mij en kan de fractie, waartoe ik behoor, zich in grote lijnen verenigen. Wanneer ik altijd spreek van „ik” — ik doe dat toch al van

Toxopeus e. a.

nature; ik bind niet graag andere mensen te veel aan wat ik zeg — doe ik het in dit geval met nadruk, want ik geloof, dat over het onderwerp, dat thans aan de orde is — u hebt het zelf al gezegd, mijnheer de Voorzitter, toen wij over de orde spraken — in de verschillende fracties verschillend wordt gedacht. Weliswaar zal het totaalbeeld wel worden beïnvloed door de politieke overtuiging, die ieder van ons heeft, maar het geldt hier toch in veel mindere mate dan bij tal van andere zaken, die wij hier moeten bespreken. Ik meen, dat het begrijpelijk is, dat in de verschillende fracties over bepaalde onderdelen van dit voorstel verschillend wordt gedacht.

In navolging van mijn voorgangers op dit spreekgestoelte wil ik het kort houden. Wij zullen nog veel tijd nodig hebben om alle detailpunten te bespreken.

De heer **Scheeps** (P.v.d.A.): Als men, mijnheer de Voorzitter, het leven in zijn ontwikkeling leidt en volgt, heeft men kans dat men voorkomt, dat de kracht van het leven wet en reglement doorbreekt. Als men het leven wel wil volgen en leiden, zal men zich ervan bewust dienen te zijn, dat men wet en reglement op een bepaalde tijd moet hetzien. Als men voor een voldongen feit staat, zal men praktisch niet anders kunnen doen als de achtergelopen klok van wet en reglement bijzetten. Als men zelf de ontwikkeling tijdig ziet en leidt, zal men natuurlijk het reglement — en dat geldt ook voor de wet — tijdig herschrijven. Nu geloof ik, dat wij aan de ene kant staan voor het feit, dat wij een stuk van de ontwikkeling thans in de vorm van het reglement neerschrijven. Wij zullen ons aan de andere kant ervan bewust dienen te zijn, dat die ontwikkeling vrij krachtig doorgaat en ook moet doorgaan en dat dit reglement dus in zeker opzicht een voorlopig reglement is en wel in die zin, dat een aantal punten toch nog in discussie blijven en dat wij na verloop van een of twee jaar zullen moeten zeggen: dit artikel moeten wij nader aanpassen, of: er ontbreekt een bepaalde omschrijving, of: wij kunnen met een geldende omschrijving niet goed werken. Een en ander neemt niet weg, dat ik het belangrijk vind, dat wij tot een nieuw reglement komen en dat ik derhalve de dank, die is uitgesproken, ook zeer gaarne tot de mijne maak.

Mijnheer de Voorzitter! Aan de ene kant zou ik dus in het reglement datgene willen bepalen wat nodig is om vastigheid te hebben. Aan de andere kant zou ik het reglement niet willen maken tot zeven verse zelen, die ons op een bepaalde manier als met sterke touwen binden. Ik meen, dat de wijsheid daartussen ligt.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer de vraag wordt gesteld of een aantal punten in de toekomst dienen te worden besproken en of dit in de vorm zal dienen te geschieden, zoals hier door mejuffrouw Klompé is voorgesteld zou ik daarover het volgende willen zeggen. Aan de ene kant zo denk ik, is het wel juist, dat deze punten aan de orde komen. Dit zal m.i. in eerste aanleg in in de kring van de commissie van de Tweede Kamer moeten geschieden. Aan de andere kant geloof ik, dat wij, eer wij in de volledige openbaarheid treden met het resultaat daarvan, overleg zullen dienen te plegen met de Eerste Kamer. Ik ben bang, dat, indien wij een gemengde commissie ter zake zouden hebben, vraagstukken als: moet de Eerste Kamer blijven bestaan, hoe moet zij werken, indien zij blijft bestaan, aanleiding tot verschil van mening zullen kunnen geven, waardoor het zuiver werken van de commissie van de Tweede Kamer zou kunnen worden vertroebeld. Derhalve zou ik willen, dat met de opvatting, die door de geachte afgevaardigde mejuffrouw Klompé is verkondigd, rekening werd gehouden in die zin, dat daarover een gesprek zou komen. Wel vraag ik mij af of wij dit in de vorm van een gemengde commissie zouden moeten doen. Het vraagstuk van het al of niet voortbestaan van de Eerste Kamer, haar werkwijze, indien zij blijft bestaan — en men kan daaraan de vraag verbinden of een tweejaarlijkse begrotingsbehandeling zal dienen te worden ingevoerd en, zo ja, hoe dan de behandeling van deze tweejaarlijkse begroting zal moeten geschieden — vind ik van grote betekenis. Het is mij ook duidelijk,

Scheeps e. a.

dat een vraagstuk als dat van de Ombudsman, al of niet in verbinding gebracht met de Commissie voor de Verzoekschriften, eigenlijk vanavond hier niet kan worden behandeld, ook reglementair zijn neerslag hier niet zou kunnen vinden, omdat een gezonde werking van de Ombudsman een bepaalde wet eist, waarin precies wordt omschreven hetgeen die Ombudsman wel of niet kan en wat hij wel en niet moet doen. Wij hebben nog geen Ombudsman, er is nog geen ontwerp van wet ter zake en het is ook niet te verwachten, dat het dit kalenderjaar nog komt. Wij zullen er daarom verstandig aan doen, de werkwijze van de Commissie voor de Verzoekschriften zo goed mogelijk te doen zijn. In het algemeen zou ik willen bepleiten, dat iedereen die zich tot de Kamer heeft gericht, dadelijk een bericht van ontvangst krijgt, dat hij, zo nodig, nu en dan ook op de hoogte wordt gehouden van de gang van zaken en dat hij uiteraard ook bericht krijgt wanneer het eindresultaat te boeken valt.

Ik zal mij niet verdiepen in vragen, die liggen op het terrein van de Staatsdrukkerij. Naar mijn mening zullen wij over enige maanden bij de behandeling van de begroting van de Staatsdrukkerij volop gelegenheid hebben om punten, die wel zijn genoemd, maar die reglementair niet kunnen worden omschreven, aan de orde te stellen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zou het wel op prijs stellen dat, indien het reglement zal zijn herschreven en herdrukt — en ik sluit dan aan bij een andere gedachte, die hier ook wel eens is uitgesproken — de bezoekers op de tribune voorlichting krijgen, eventueel ook een exemplaar van het reglement krijgen dan wel dat dit reglement tegen betaling van een uiterst bescheiden bedrag beschikbaar zal worden gesteld. Tenslotte zou ik willen, dat wij op het terrein van het verlenen van diensten aan de bezoekers ook de uitleg van het reglement zouden betrekken.

Hiermede meen ik, mijnheer de Voorzitter, te kunnen volstaan.

De **Voorzitter**: Ik zal trachten in eerste instantie de leden die opmerkingen hebben gemaakt, van antwoord te dienen, voor zover dit althans noodzakelijk is, want over het algemeen droegen hun opmerkingen een instemmend karakter.

Ik wil beginnen met mede namens de heer Bommer dank te betuigen voor het compliment, dat zo veelvuldig aan het adres van de commissie is gemaakt. Ik denk in dit verband met name aan hetgeen de heer Toxopeus heeft gezegd, te weten dat hij er bijzonder dankbaar voor is, dat de heer Bommer weer hersteld in ons midden is. In verband met de ziekte van de heer Bommer is de behandeling van het nieuwe Reglement van Orde enige weken uitgesteld. Wij stelden het in de commissie bijzonder op prijs, juist de heer Bommer in ons midden te hebben, omdat hij — al is hij niet, zoals de heer Toxopeus het noemde, de Minister voor de Werkwijze, althans nog niet — toch in zeer belangrijke mate de hand heeft gehad in de formulering en in de schriftelijke verdediging van dit ontwerp, zodat hij en de griffier de hoofdauteurs van het ontwerp zijn. Ik wil hiervoor niet alleen de dank van de Kamer, maar met name ook die van de overige leden van de commissie thans publiekelijk uitspreken. Aan de leden van de Kamer die dank hebben gebracht aan de commissie, betuig ik namens de commissie erkentelijkheid voor deze woorden van waardering.

Het hoofdpunt in deze algemene beslissing is de wijze van behandeling van de meer fundamentele vraagstukken. In de Kamer is de suggestie naar voren gebracht, deze te behandelen tezamen met de Eerste Kamer. Ik geloof, dat men algemeen van oordeel is, dat deze vraagstukken bepaald het bestuderen waard zijn en dat het uiterst nuttig en wellicht nodig is die problemen in elk geval in de eigen kring van de Tweede Kamer aan de orde te stellen, maar de suggesties, die daaromtrent zijn gedaan, wijken enigszins van elkaar af, niet ten aanzien van bedoelde vraagstukken in het algemeen, maar wel ten aanzien van het tegemoet treden van deze problemen. Een aantal leden waren van oordeel, dat het nuttig zou zijn, de Eerste

Voorzitter

Kamer daarbij onmiddellijk te betrekken. Ik heb dit o.a. gehoord van de heer Kikkert; ik heb het ook begrepen uit de suggestie van mejuffrouw Klompé, die — ik leg dit als suggestie voor aan de commissie — uitdrukkelijk heeft gesproken van een gemengde commissie van de Eerste en de Tweede Kamer. De heer Toxopeus daarentegen en de heer Scheps hebben gezegd: laten wij het voorlopig nu even houden in een commissie uit de Tweede Kamer. Ik mag hieruit concluderen, dat de leden, die het woord hebben gevoerd — ik neem aan, dat de anderen, die gezwezen hebben, daarmee instemmen —, in elk geval een commissie uit de Tweede Kamer wensen.

Mijn eerste conclusie is dus, dat de Kamer heeft uitgesproken — tenzij ik aanstonds in tweede termijn daarover een andere mening verneem —, dat het nuttig is dat de Commissie voor de Werkwijze zich belast met het bespreken en het bestuderen van de vraagstukken van meer fundamentele aard zoals in deze discussie aan de orde zijn. Misschien mag ik deze nader definiëren als, gelijk het in de memorie van antwoord is gesteld, betrekking hebbende op de positie van de volksvertegenwoordiging en haar verhouding tot de Regering. Ik geloof, dat men hieronder ook kan vangen het functioneren van de parlementaire democratie en alle vraagstukken, die hiermede verband houden.

Indien de Commissie voor de Werkwijze, zoals zij in de memorie van antwoord stelt, bereid is, een eventueel verzoek of een eventuele opdracht van de Kamer daartoe te aanvaarden, dan is daarmee, naar ik meen, de eerste conclusie van deze discussie verkregen, zij het, dat ik mij kan voorstellen, dat men in verband met deze nieuwe opdracht enige wijzigingen in de samenstelling van de commissie zou willen aanbrengen. Dit kan dan gebeuren op de wijze, die in deze Kamer gebruikelijk is, waarbij een bepaald lid, zo nodig na overleg in zijn fractie, verzoekt, ontheven te worden van het lidmaatschap van een commissie, en de betrokken fractie voorstelt, een ander lid in zijn plaats te benoemen. Ik meen, dat dit de meest efficiënte wijze van werken is. Wij behoeven dan niet te beginnen met een nieuwe commissie in het leven te roepen en kunnen voortbouwen op de bestaande commissie. Als ik in tweede termijn niet hoor, dat men daartegen bezwaren maakt, dan behoeft ik niet de instemming van de Kamer te vragen. Ik mag dan het „wie zwijgt, stemt toe” toepassen, want anders zouden tien fracties misschien moeten komen verklaren, dat zij ermee instemmen, en ik zou bij de behandeling van dit reglement van orde zo efficiënt mogelijk te werk willen gaan.

Vervolgens komt de vraag aan de orde, of wij, zoals in de memorie van antwoord mogelijk is geacht, bij het werk van de commissie vooraf contact zouden moeten opnemen met de Eerste Kamer en eventueel ook met de Regering. In dit verband zou ik willen herinneren aan de opmerking van de commissie op blz. 2 van de memorie van antwoord: „Daarbij zou het wenselijk zijn, dat met de Regering overlegd wordt, of zij bereid is aan die discussie deel te nemen.”.

Dat „aan de discussie” betekent natuurlijk, dat die deelneming ook later kan plaatshebben, wanneer bepaalde standpunten van de Tweede Kamer zijn uitgekristalliseerd.

De commissie zegt verder:

„Tevens zal met de Eerste Kamer kunnen worden overlegd over de vraag, in hoeverre die Kamer zich eveneens met de aan de orde te stellen vraagstukken wil bezighouden.”.

De commissie heeft daaromtrent dus geen uitgesproken standpunt. Ik wil daarom de mogelijkheid openhouden voor de commissie om te overleggen met de Eerste Kamer; zij moet niet overleggen met de Eerste Kamer. De commissie moet in elk geval de gelegenheid hebben om eerst zelf in eigen kring deze vraagstukken te bezien, opdat ook zij zich kan bezinnen over de omvang en de inhoud van het vraagstuk, waarvan nu een korte omschrijving is gegeven en dat een nadere uitwerking behoeft.

Voorzitter e.a.

Ik kom hiermede aan de derde conclusie, waarvan ik aanneem, dat de Kamer ermee instemt.

Wij zullen in deze commissie starten met het bestuderen van de vraagstukken van meer fundamentele aard, de werking van de parlementaire democratie. Daarna wordt de commissie de vrijheid gelaten om, hetzij een interimrapport uit te brengen aan de Kamer, hetzij eventueel binnenskamers — de heer Scheps heeft dit uitdrukkelijk gevraagd — alvorens tot publikatie wordt overgegaan, contact op te nemen met de Eerste Kamer om na te gaan welke punten er zijn van gezamenlijk belang en wel van zodanig belang, dat het aanbeveling verdient deze in onderling overleg met een commissie uit de Eerste Kamer te bespreken.

Ik ga nu niet in op de kwestie van de ombudsman, zoals deze ter sprake is gebracht, evenmin als op het vraagstuk in het algemeen, zoals de heer Kieft heeft gevraagd. De heer Kieft heeft nl. gezegd, dat een grondig voorbereid debat hem zeer dierbaar zou zijn. Verder heeft hij uit het voorlopig verslag aangehaald een uitspraak omtrent de tuchting tot verbetering des levens. Een gedisciplineerd optreden van de fracties is mijns inziens wel hetzelfde; deze terminologie versta ik beter.

Ik ben het geheel met de heer Kieft eens, dat de inperking van de vrijheid van de leden met grote behoedzaamheid moet worden bekeken. De commissie heeft naar mijn mening in haar ontwerp-Reglement van Orde er volkomen blijk van gegeven dit ook met grote behoedzaamheid te willen doen. Ik ben de geachte afgevaardigde bijzonder dankbaar voor het sparen van de voorzitters van deze Kamer; de geachte afgevaardigde wil niet al te veel overlaten aan de prudentie van de voorzitter van de Kamer — niet alleen deze Voorzitter, maar een voorzitter in het algemeen — omdat het voor een voorzitter waarachtig niet eenvoudig is, zo prudent te zijn, dat alles kan worden opgelost. Er zijn ook wel eens vraagstukken, ten aanzien waarvan de Voorzitter hoopt, dat de Kamer daaromtrent zelf een uitspraak zal doen. Dit is niet een ontlopen van verantwoordelijkheden; het is het op een bepaald moment aanvoelen van de juiste situatie en de juiste sfeer in de Kamer, waarover de Kamer zelf bij tijd en wijle ook weleens een uitspraak wil doen.

Ik meen hiermede alle opmerkingen recht te hebben doen wedervaren.

Zijn er nog leden, die deze vraagstukken van meer algemene aard wensen te behandelen?

Mejuffrouw Klompé (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik vraag het woord alleen om iets te zeggen, wat ik in eerste instantie heb vergeten te zeggen. Ik heb begrepen, dat ik in dit debat nooit mag zeggen, dat ik ergens mee akkoord ga, daar wij geacht worden niets te zeggen, als wij ergens mee akkoord zijn. Misschien is het niet de bedoeling, dat wij het zo opvatten.

De Voorzitter: Wanneer het overbodig is, dat men zich ergens akkoord mee verklaart, hoop ik, dat men het zal nalaten.

Mejuffrouw Klompé (K.V.P.): Ik wil zeggen, omdat ik die suggestie van die gemengde commissie heb gedaan, dat ik met uw voorstel, om dit allemaal in onze commissie eens rustig te bekijken en te overwegen, akkoord ga. Ik vind dit een wijs voorstel.

Ik zou het op prijs stellen, als de kamercommissie, al dan niet in een gewijzigde samenstelling — het lijkt mij verstandig de vrijheid te behouden om eventueel de samenstelling te wijzigen — eventueel deskundigen assumeerde. Ik denk daarbij met name aan universitaire instituten, die zich bezighouden — misschien ook nog andere wetenschappelijke instituten — met de problemen, die aan de orde zijn, ten einde hen te horen over bepaalde resultaten van studies, die zij hebben onderronden. Het lijkt mij mogelijk, dat een kamercommissie deskundigen hoort — zij worden dan geen lid van die commissie, maar ik bedoel, dat men dan gebruik maakt van hetgeen reeds is bedacht in de wetenschappelijke wereld, binnen of buiten de universiteiten — om daarmee haar voordeel te doen.

Voorzitter e.a.

De **Voorzitter**: Ik kan de geachte afgevaardigde mejuffrouw Klompé zeggen, dat het natuurlijk wel nuttig kan zijn om universitaire instituten te raadplegen, maar dat de geachte afgevaardigde niet moet denken dat deze commissie, als commissie van de Kamer, wetenschappelijke onderzoeken gaat verrichten. De opdracht van de commissie is voornamelijk het opstellen van bepaalde vraagpunten, waaromheen de discussie zich kan ontwikkelen. De term „vraagpunten” is ook uitdrukkelijk in de memorie van antwoord gebruikt. Wanneer die vraagpunten zijn geformuleerd, komt de vraag van het eventueel inschakelen van de Regering of van de Eerste Kamer. De commissie als zodanig kan buiten de Kamer om geen enkel standpunt daaromtrent innemen, maar zij hoort de mening van de Kamer over deze vraagpunten. Dat is de bedoeling.

Heb ik mejuffrouw Klompé niet goed begrepen?

Mejuffrouw **Klompé** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof, dat wij elkaar verkeerd begrijpen. Ik heb in eerste instantie gezegd, dat wij het van belang achten dat er een aantal vraagpunten wordt geformuleerd en dat er een analyse wordt gegeven van de problemen, die hieraan ten grondslag liggen. Waar elke kamercommissie volgens dit ontwerp-Reglement van Orde het recht krijgt om deskundigen te horen, begrijp ik niet goed waarom de Commissie voor de Werkwijze dan geen gebruik zou mogen maken van al hetgeen in de wetenschappelijke wereld reeds is doordacht en geanalyseerd. Meer heb ik niet bedoeld te zeggen.

De **Voorzitter**: Om het goede voorbeeld te geven, zal ik verder zwijgen; ik ga helemaal met de geachte afgevaardigde akkoord.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

Beraadslaging over artikel 1, waarvan lid c luidt:

„c. wetsontwerpen, worden daaronder de voorstellen van wet, ingediend door leden, begrepen en worden voor de toepassing van de artikelen 16, 21, 22, 23, 25, 31, 39, 77, 132 en 136 daaronder tevens begrepen andere bij de Kamer aanhangige stukken, welke in handen van een commissie gesteld zijn.”,

waarop door de heren Scheps, J. J. Voogd, Leibbrandt, Van der Goes van Naters en Wieldraaijer is voorgesteld een amendement (stuk nr. 11) strekkende om dit lid als volgt te lezen:

c. ontwerpen van wet, worden daaronder de voorstellen van wet, ingediend door leden, begrepen en worden voor de toepassing van de artikelen 16, 21, 22, 23, 25, 31, 39, 77, 132 en 136 daaronder tevens begrepen andere bij de Kamer aanhangige stukken, welke in handen van een commissie gesteld zijn.

De heer **Scheps** (P.v.d.A.) verkrijgt het woord tot toelichting van zijn amendement en zegt: Mijnheer de Voorzitter! De bedoeling is, dat in de tekst steeds dezelfde term wordt gebruikt. Nu worden de termen „wetsontwerp” en „ontwerp van wet” door elkaar gebruikt; wij hebben dus een keuze moeten doen. Wij hebben voorgesteld in het Reglement van Orde steeds de term „ontwerp van wet” te gebruiken. Wanneer dit voorstel wordt aanvaard, behoeft ik, wat dit betreft, niet meer te spreken over de artikelen 19, 30, 31, 38, 39, 114, 132, 135 en 136.

De heer **Kieft** (A.R.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik vind de suggestie van de geachte afgevaardigde uitstekend, maar ik begrijp eigenlijk niet goed, waarom hij de term „ontwerp van wet” wil invoeren. In het ontwerp-Reglement van Orde zelf staat wel „wetsontwerpen”. Ik vind dat ook beter. Ik zou van de heer Scheps graag willen weten, waarom hier de term „ontwerp van wet” wordt gekozen in plaats van „wetsontwerp”.

De heer **Bommer** (P.v.d.A.): De commissie beschouwt dit als een verbetering en zij zou dus gaarne zien, dat het voorstel

Bommer e. a.

werd aangenomen. Ik aarzel even om te zeggen: de commissie is bereid om het voorstel over te nemen. Ik geloof echter, dat deze term meer gepast is voor het gemeen overleg met de Regering, om aldus tot een eenstemmig besluit te komen. De leden van de commissie zijn zelf kamerleden en het eenstemmige besluit komt dus automatisch tot stand, als de commissie ermede instemt.

Waarom wij in deze redactie de voorkeur geven met de heer Scheps aan de term „ontwerpen van wet” in plaats van de term „wetsontwerpen”, is louter een redactionele kwestie, omdat wij hier en daar ook moeten spreken over „rijkswetten”. Wij zouden dan moeten komen tot de term „rijks-wetsontwerpen”. Om dat te vermijden — wij zouden toch de term „ontwerpen van rijkswet” gebruiken — hebben wij aan deze term de voorkeur gegeven boven de andere.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het amendement van de heer Scheps c.s. (stuk nr. 11) wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Artikel 1, waarvan lid c thans luidt:

c. ontwerpen van wet, worden daaronder de voorstellen van wet, ingediend door leden, begrepen en worden voor de toepassing van de artikelen 16, 21, 22, 23, 25, 31, 39, 77, 132 en 136 daaronder tevens begrepen andere bij de Kamer aanhangige stukken, welke in handen van een commissie gesteld zijn.,

wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De artikelen 2 tot en met 5 worden achtereenvolgens zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

In behandeling komt hoofdstuk II (*De Voorzitter, de Ondervoorzitters, het Presidium en de fracties*).

Beraadslaging over:

„**Artikel 6.** Wanneer meer dan vijf en zeventig van de na periodieke aftreding of ontbinding benoemd verklaarde leden toegelaten en aanwezig zijn, gaat de Kamer nog in dezelfde vergadering over tot het maken van een opgave van drie leden, aan de Koning aan te bieden om daaruit voor het tijdperk der zitting de Voorzitter te benoemen.

Is aan de opening der zitting geen periodieke aftreding of ontbinding voorafgegaan, dan geschiedt het opmaken der opgave in de eerste vergadering na de opening.

Bij het tussentijds openvallen van het voorzitterschap gaat de Kamer op een door haar te bepalen tijdstip over tot het opmaken van een nieuwe opgave van drie leden.”;

„**Artikel 7.** De taak van de Voorzitter bestaat voornamelijk in: het leiden van de werkzaamheden der Kamer en van die van het Presidium; het nauwgezet in acht nemen en doen naleven van het Reglement van Orde; het handhaven van de orde bij de beraadslaging; het verlenen van het woord; het formuleren van de punten waaromtrent de Kamer een beslissing moet nemen; het aankondigen van de uitkomst der stemmingen; het uitvoeren van de besluiten, door de Kamer genomen, en het vertegenwoordigen van de Kamer naar buiten.”;

„**Artikel 8.** Indien de Voorzitter het woord wil voeren over het onderwerp dat aan de orde is, tenzij dit nodig is ter uitvoering van de hem opgedragen taak, verlaat hij de voorzittersstoel. Hij neemt die niet weder in zolang het onderwerp aan de orde is.”;

„**Artikel 9.** Als eerste onderscheidenlijk tweede Ondervoorzitter treden op de leden, wier namen met die van de Voorzitter overeenkomstig artikel 6 op de laatst aangeboden opgave aan de Koning zijn geplaatst. Bij het tussentijds wegvallen van de eerste of de tweede Ondervoorzitter benoemt de Kamer een nieuwe eerste onderscheidenlijk tweede Ondervoorzitter. Voorts kan de Kamer besluiten een door haar te bepalen aantal ver-

Voorzitter e. a.

dere Ondervoorzitters te benoemen, wier rangorde door de Kamer wordt bepaald.

De Voorzitter kan aan een van de Ondervoorzitters het voorzitterschap tijdelijk overdragen. Is dit niet geschied, dan wordt het voorzitterschap zowel in het geval van artikel 8, als bij ontstentenis van de Voorzitter van rechtswege waargenomen door een der Ondervoorzitters en wel in de bovenbedoelde rangorde.

Is noch de Voorzitter, noch een der Ondervoorzitters beschikbaar, dan wordt de Voorzitter vervangen op de wijze, waarop het tijdelijk voorzitterschap bij artikel 2 is geregeld.

Een waarnemende Voorzitter heeft dezelfde taak als de Voorzitter.”

waarop zijn voorgesteld de volgende amendementen:

een, van de heer Kikkert (stuk nr. 24, I), strekkende om de derde volzin van de eerste alinea als volgt te doen luiden:

Voorts benoemt de Kamer vier ondervoorzitters, wier rangorde door de Kamer wordt bepaald.;

een, van de heer Bos (stuk nr. 28, I), strekkende om in de laatste volzin van de eerste alinea tussen „Ondervoorzitters” en „te benoemen” in te voegen: steeds uit dubbeltallen.;

„Artikel 10. De Voorzitter en de Ondervoorzitters vormen tezamen het Presidium. De Kamer kan besluiten, dat voor ieder lid van het Presidium een plaatsvervanger zal worden aangewezen. De benoeming der plaatsvervangers geschiedt door de Voorzitter, tenzij de Kamer anders besluit. Het Presidium kan geen besluiten nemen, indien niet meer dan de helft van zijn leden of hun plaatsvervangers aanwezig is; bij staken van stemmen beslist de Voorzitter. Andere leden kunnen door de Voorzitter worden uitgenodigd aan de vergaderingen van het Presidium deel te nemen; dezen hebben een adviserende stem. Het Presidium wordt bijgestaan door de griffier.

Het Presidium stelt een of meer commissies van advies in, welke, behoudens in zeer spoedeisende gevallen, met betrekking tot onderdelen van zijn taak moeten worden gehoord voordat het ten aanzien van die onderdelen besluiten neemt.”

waarop zijn voorgesteld de volgende amendementen:

een, van de heer Kikkert (stuk nr. 24, II), strekkende om de tweede en derde volzin te vervangen door:

De Kamer wijst voor ieder lid van het Presidium een plaatsvervanger aan.;

een, van mejuffrouw Klompé (stuk nr. 30), strekkende om de tweede zin als volgt te lezen: De Kamer kan besluiten, dat voor ieder lid van het Presidium een plaatsvervanger zal worden aangewezen, die bij afwezigheid van het betreffende lid in zijn plaats de vergadering van het Presidium bijwoont.;

„Artikel 11. Leden, die tezamen een fractie vormen, doen van de samenstelling hunner fractie en van de samenstelling van haar bestuur mededeling aan de Voorzitter. Indien één lid zich als een afzonderlijke fractie beschouwt, doet dit lid hiervan mededeling aan de Voorzitter.”

De heer **Kikkert** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! In de artikelen 9 en 10 heeft de Commissie voor de Werkwijze der Kamer de groei naar vernieuwing in de werkwijze van deze Kamer ons inziens in algemene zin een goede vorm gegeven. Voor uitbreiding van het aantal ondervoorzitters is de mogelijkheid geopend en het presidium krijgt een vaste vorm met omschreven taken.

De groei naar deze figuur, mijnheer de Voorzitter, tekende zich onder uw bekwame leiding in de laatste jaren reeds af bij het bestaande driemanschap, als ik daaronder ook een dame mag begrijpen. Met betrekking tot het aantal ondervoorzitters waren in de commissie van voorbereiding twee stromingen, namelijk het wel of niet bepalen van het aantal ondervoorzitters in het Reglement van Orde.

Kikkert e. a.

Mijnheer de Voorzitter! Door het voorstel, dat wij bij u door middel van een amendement hebben ingediend, zal het u duidelijk zijn geworden, dat wij er prijs op stellen om nu reeds het aantal ondervoorzitters vast te stellen. Immers, het aantal ondervoorzitters en de taak van het presidium kan men niet los van elkaar zien. Bovendien is in de memorie van antwoord nog eens tot uitdrukking gebracht, dat men er ten aanzien van de politieke vraagstukken, die uit organisatorische besluiten van het presidium zouden voortvloeien, toch goed aan zal doen, de fractievoorzitters te raadplegen. Wij menen dan ook, dat het een goede vorm zou zijn, wanneer het aantal ondervoorzitters, dus degenen, die naast die leden, die tegelijk met u op de voordracht worden geplaatst, mijnheer de President, staan, vier zou bedragen. Wij menen, dat het ook om deze reden wenselijk is, dat dit aantal nu wordt bepaald. Ik stel niet, dat men zich ten eeuwigen dage tot dit aantal zal moeten bepalen. Op dit moment geven wij echter de voorkeur aan dit aantal, ten einde te voorkomen, dat men telkens in deze Kamer, om welke reden dan ook, met dat aantal zal moeten wisselen en schuiven. Wanneer men dit aantal nu vaststelt, zal men in de Kamer weten, waar men aan toe is.

Mijnheer de Voorzitter! Voorts zijn wij ook van oordeel, dat het instituut van plaatsvervangers in deze Kamer niet alleen nuttig, maar ook noodzakelijk kan zijn. Dus analoog aan ons voorstel met betrekking tot het aantal ondervoorzitters menen wij, dat ook het aantal plaatsvervangers zal moeten worden benoemd.

Krachtens het voorstel van de Commissie voor de Werkwijze der Kamer zal het presidium verschillende taken vervullen, waarvoor vroeger afzonderlijke commissies werden benoemd. Deze figuur achten wij op zich zelf juist; wij stemmen er dan ook mee in. Wij achten het echter ook juist, wanneer een of meer commissies van advies door het presidium worden ingesteld. Wij menen, dat het juist is, met name voor de personeelsaangelegenheden en de bibliotheek, in ieder geval zulk een commissie in te stellen. Met de concentratie van de bevoegdheden in handen van het presidium gaan wij dus akkoord.

Met onze instemming en medewerking is de wet van 11 september 1964 tot stand gekomen. Daardoor is ook in de wetgeving het begrip „fracties” geïntroduceerd. Tegen de erkenning van het bestaan van fracties in deze Kamer, dus ook in het Reglement van Orde, bestaat bij ons geen bezwaar. Tegen het evolueren van het begrip in die zin, dat het vol-uit zijn van volksvertegenwoordiger wordt aangetast, zullen wij ernstige bezwaren moeten maken. Dit is gelukkig niet het geval. De individuele verantwoordelijkheid van ieder lid zal ook door de erkenning en de introductie van het begrip „fractie”, zoals ik duidelijk in de memorie van antwoord en de memorie van toelichting heb gelezen, niet worden aangetast. Vandaar, mijnheer de Voorzitter, dat het begrip „fractie” en de introductie ervan in het Reglement van Orde onze instemming kunnen hebben.

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, worden de amendementen van de heer Kikkert (stuk nr. 24, I en II) voldoende ondersteund.

Mejuffrouw **Klompé** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb begrepen, dat u het op prijs stelt, dat wij tegelijk met het hoofdstuk in zijn geheel de verschillende artikelen en amendementen behandelen en onze reacties op de amendementen geven. Ik heb hiertegen geen bezwaar, ofschoon ik erop had gerekend, dat artikel voor artikel aan de orde zou komen.

Ik wil graag over dit hoofdstuk in het algemeen zeggen, dat wij het eens zijn met de instelling van het Presidium. Hierdoor krijgen wij een stroomlijning van de organisatie, die nuttig lijkt, terwijl de mogelijkheid open wordt gelaten, voor speciale taken toch nog speciale commissies in het leven te roepen. Ik meen, dat deze stroomlijning juist is.

Wij zijn het ook geheel eens met artikel 11, waarin de fracties duidelijk een plaats krijgen.

Klompé

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil enkele kanttekeningen maken, in de eerste plaats bij artikel 7. Aan het eind van artikel 7 wordt een nieuwigheid ingebracht. Er staat namelijk, dat de Voorzitter — onder andere — als taak heeft „het vertegenwoordigen van de Kamer naar buiten”. Wij hebben ons een ogenblik afgevraagd — wij hebben daarover ook een opmerking doen opnemen in het voorlopig verslag — of het juist was, deze nieuwigheid in te voeren.

Ik ben er niet toe overgegaan, ter zake een amendement in te dienen. Ik geloof, dat dit niet nodig is. Ik kan mij voorstellen, dat er situaties zijn, waarin de Voorzitter of een van de vice-voorzitters, als de Voorzitter niet aanwezig kan zijn, de Kamer bij bepaalde plechtigheden vertegenwoordigt. Aan de andere kant zijn er toch zeker zaken in onze samenleving, waarbij het van belang is, dat verschillende leden van de Kamer bij de vertegenwoordiging worden betrokken. Ik meen te mogen stellen, dat ik ervan kan uitgaan, dat het Presidium met de Voorzitter voorop daarvoor oog zal hebben en het ook zal begrijpen.

Ik wil in dezen enkele voorbeelden noemen. Als de Regering een receptie geeft ter gelegenheid van een staatsbezoek, zal men daarop niet alleen, zoals begrijpelijk is, de vertegenwoordigers van andere staatshoofden aantreffen, maar ook grote hoeveelheden hoge ambtenaren. Men vindt er echter behalve de Voorzitter geen kamerleden. Er wordt b.v. geen Commissie voor Buitenlandse Zaken bij uitgenodigd. Ik kan mij bovendien voorstellen, dat er gasten zullen zijn, hoge internationale functionarissen — de secretaris-generaal van de Wereld-Gezondheidsorganisatie of de secretaris-generaal van de N.A.V.O. — en dat men dan zegt: de leden van de Kamer, die zich speciaal met deze vraagstukken bezighouden, moeten die man eens ontmoeten. Ik geloof dat ik er zonder meer van mag uitgaan, dat het Presidium, de huidige Voorzitter en de twee ondervoorzitters, het met deze gedachtengang wel eens zijn. Ik maak dan ook alleen deze kanttekening, omdat het mij nuttig lijkt, dat het Presidium, waar dat mogelijk is, kenbaar maakt bij de instanties die op een gegeven moment uitnodigen, dat het van nut kan zijn, dat in bepaalde gevallen leden van de Kamer ook in contact worden gebracht — bij ontvangsten of anderszins — met verschillende autoriteiten of figuren die ons land bezoeken.

Ik ga dus akkoord met deze bepaling, maar dan toch wel met de kanttekening dat het mij nuttig lijkt, dat de uitnodigende instanties in den lande zich iets meer ervan bewust zijn, dat het van belang kan zijn dat volksvertegenwoordigers bij bepaalde ontvangsten aanwezig zijn. Dit kan voor buitenlandse gasten dikwijls interessanter zijn dan de aanwezigheid van heel hoge ambtenaren.

De geachte afgevaardigde de heer Toxopeus kijkt nu naar de ambtenarentribune. Al zat deze stampvol, mijnheer de Voorzitter, dan had ik nog precies hetzelfde gezegd. Dit is geen onvriendelijke opmerking tegenover hogere ambtenaren. Zij zullen de eersten zijn om te begrijpen, dat het voor buitenlandse gasten van politiek karakter van belang is, vertegenwoordigers van het volk te ontmoeten.

Wat artikel 9 betreft, begrijp ik dat u, mijnheer de Voorzitter, graag wilt, dat ik meteen mijn commentaar geef op het amendement van de heer Kikkert. Wij hebben geen behoefte aan dit amendement. Wij hebben het gevoel, dat de Kamer, in de gedachte dat wij dit reglement soepel moeten houden, niet te veel strikt perfectionistisch moet regelen. Wij kunnen met hetgeen in dit reglement wordt voorgesteld precies doen wat wij willen. Wij kunnen het aantal ondervoorzitters op een gegeven moment bepalen, zoals dit ons nuttig lijkt. Dit amendement van de heer Kikkert gaat ons te ver. Wij zullen onze stem hieraan dus niet geven.

Ten aanzien van artikel 10 wil de heer Kikkert dwingend voorschrijven, dat er plaatsvervangers worden gekozen. Ook in de gedachte van soepelheid van een reglement zouden wij willen voorstellen de facultatieve formule, die op het ogenblik in artikel 10 staat, te handhaven. Wij hebben dus aan dit amen-

Klompé e.a.

dement geen behoefte. Dit geldt in zekere zin ook voor het amendement van de heer Bos, want dit beoogt, dat bij de voordracht van plaatsvervangers met dubbeltallen wordt gewerkt. Ik vrees, dat hierdoor alleen maar verwarring zal ontstaan.

De Voorzitter: De heer Bos heeft mij zojuist medegedeeld, dat hij dit amendement intrekt.

Mejuffrouw Klompé (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Dit was mij niet bekend. Daarmee is dit vraagstuk dus opgelost.

Ik wil nog even het amendement, dat ik op artikel 10 heb ingediend, toelichten. In de memorie van antwoord komt een zinsnede voor, waarin wordt gesteld, dat men zich niet zo'n zorg behoeft te maken over die plaatsvervangers, want deze vervangen de leden van het Presidium niet in de voorzittersstoel in de Kamer, maar uitsluitend in de vergaderingen van het Presidium. Ik dacht toen: dit is interessant, maar ik moet toch eens opzoeken, waar dit dan is geregeld. Mijn indruk was, dat dit nergens was geregeld. Daarom heb ik een amendement ingediend op artikel 10, waarin ik zoveel mogelijk de gedachte van de Commissie voor de Werkwijze der Kamer heb gelaten voor wat deze is, maar de tweede zin iets scherper heb gesteld en duidelijk heb gemaakt, dat een plaatsvervanger slechts bij afwezigheid van het desbetreffende lid in zijn plaats de vergadering van het Presidium bijwoont. Daarmede is duidelijk gesteld, dat hij niet in plaats van dit lid in de voorzittersstoel van de Kamer kan zitten.

Ik geloof, dat dit een verduidelijking is, die in de tekst tot nu toe niet voorkomt en waarop ik gestoten ben, doordat het wel duidelijk in de memorie van antwoord werd gezegd. Ik zou het een verbetering vinden, wanneer dit amendement werd aangenomen. Ik zou er in ieder geval graag de mening van de commissie over vernemen.

De Voorzitter: Naar mij blijkt, wordt het amendement van mejuffrouw Klompé (stuk nr. 30) voldoende ondersteund.

De heer Kieft (A.R.P.): Mijnheer de Voorzitter! De voorgestelde instelling van een presidium is een idee, dat onze fractie bijzonder heeft toegejuicht. Wij ervaren zo langzamerhand allemaal, dat het organisatorische en administratief-technische werk met betrekking tot de kameractiviteiten toenemen. Wij zijn van oordeel, dat een en ander wat centraler moet worden geregeld zodat een en ander beter zou functioneren dan thans, nu het gebeurt over verschillende schakels. Wij zijn verheugd over de opheffing van de Centrale Afdeling, de Huishoudelijke Commissie en de Adviescommissie voor de bibliotheken. Deze zaken horen thuis in het lichaam van het presidium. Het is veel beter voor een goede gang van zaken, dat dit onder een éénhoofdige leiding komt. Daarom zijn wij er in beginsel bijzonder mee tevreden, dat de werkcommissie met dit voorstel is gekomen.

In artikel 7 staat uitdrukkelijk, dat de Voorzitter de Kamer o.a. naar buiten vertegenwoordigt. Ik ga lang zover niet als mejuffrouw Klompé. Ik vind het voldoende, dat de Voorzitter de Kamer in deze zaken naar buiten vertegenwoordigt. En wanneer het, zoals uit de ervaring is gebleken, noodzakelijk wordt geacht of van de kant van de Voorzitter of van de kant van de Kamer, dat een aantal kamerleden meekomt, is de Voorzitter altijd bereid om daarmede rekening te houden. Ik zou die situatie graag willen bestendigen.

Met betrekking tot het amendement-Kikkert op artikel 9 kan ik zeggen, dat wij de mening zijn toegedaan, dat het beslist niet verstandig zou zijn om nu al het aantal ondervoorzitters vast te stellen. Wij menen, dat wij dit t.z.t. gerust aan de Kamer kunnen overlaten.

Omdat ik het amendement van mejuffrouw Klompé heb gesteund, sta ik daar graag achter.

Het amendement van de heer Kikkert op artikel 10 ontmoet bij mij het bezwaar, dat imperatief wordt voorgeschre-

Kieft e. a.

ven, dat het moet gebeuren. Het concept geeft de situatie, dat de Kamer kan besluiten. Ik voel voor die laatste, soepele formulering veel meer.

De heer **Toxopeus** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben het graag eens met het voorstel van de commissie om een presidium in te stellen en om dan aan dat presidium taken op te dragen, die op dit ogenblik door andere organen van de Kamer worden verricht. Ik noem de Centrale Afdeling, met de verwijzing van wetsontwerpen naar commissies, en de Huishoudelijke Commissie. Als ik een kleine grafrede mag houden op de afdelingen in het algemeen en op de Centrale Afdeling, zou ik het volgende willen opmerken.

Ik heb de tijd nog even meegemaakt, dat de afdelingen nog iets deden. Ik herinner mij, dat oude rotten in het parlementaire vak wat treurden over het feit, dat die afdelingen zo slecht functioneerden, ik denk aan de heren Romme en Oud, die altijd pleitten voor die afdelingen. Steeds meer werden ze verdrongen door de commissies. Ik wil er toch iets van zeggen, omdat die oude rotten vast ook nog wel iets gaan zeggen over dit gewijzigde reglement van orde. Ik heb daarover zo mijn voor gevoelens.

Er wordt wel betoogd, dat in de afdelingen de algemene politici uit de Kamer allemaal bij elkaar komen in verschillend verband. De facto — dat weten wij allemaal — komen ze niet bij elkaar. In de commissies zou het specialisme hoogtij vieren en raakt de algemene politiek onder de tafel. Ik deel de mening, die de Commissie voor de Werkwijze heeft uitgesproken, nl. dat ook de specialisten voldoende algemeen politiek inzicht moeten worden geacht te hebben om in de vaste commissies in hun betogen algemeen politieke strekkingen te kunnen leggen. Ik meen, dat de fracties anders maar moeten zorgen dat degenen, die namens die fracties — als ik het zo, populair, mag zeggen — in de commissies zitten, van de algemene politieke lijn voldoende overbrengen in de verslagen van de commissies. Mij lijkt, dat dit voorstreffelijk kan.

Aangezien in de feitelijkheid van de dingen de afdelingen helemaal niet meer werken — ik heb dit onlangs, voor het eerst na jaren, weer eens mogen constateren — ben ik het er helemaal mee eens, dat die afdelingen verdwijnen, ook de Centrale Afdeling, bestaande uit de fractievoorzitters van de vijf grootste fracties in deze Kamer, die eigenlijk ook min of meer als sjablonenwerk, met een enkele uitzondering, die verwijzing pleegt te doen, nl.: dat wetsontwerp naar die commissie. Ik acht het juist, dat dit naar het presidium overgaat.

Ik vind dit eigenlijk wel een vereiste. Ik vind het ook een vereiste, dat de zorg, het oppertoezicht op de huishoudelijke zaken bij de presidium komt. Ik acht dit zo verweven met de werkzaamheden van de Kamer in het algemeen, dat ik het onjuist zou vinden om een presidium in te stellen en een huishoudelijke commissie te handhaven. Ik weet niet, of hier toe stemmen zullen opgaan, maar ik zou het bepaald onjuist vinden. Het opheffen van de Centrale Afdeling en — ik heb nu niet vermeld, dat natuurlijk de mogelijkheid van het in de afdelingen gaan om bepaalde wetstechnische redenen moet blijven bestaan, maar dit zal uitermate zelden voorkomen — en van de Huishoudelijke Commissie en het brengen van de taken van deze beide bij het presidium vind ik nu juist het aantrekkelijke. Als de Kamer niet daartoe besluit, zou het presidium voor mij een heleboel van zijn aantrekkelijkheid verliezen, en dan zou ik werkelijk niet weten of ik wel zo met hart en ziel voor de instelling van het presidium zou kunnen zijn.

Als ik nu iets over het presidium zeg, wil ik direct over de amendementen die ter zake zijn voorgesteld mijn mening zeggen. Ook ik ben van mening, met vorige sprekers, dat wij nu niet moeten vastleggen wat er precies voor aantallen moeten zijn m.b.t. het presidium en de plaatsvervangers. Ik wil er wel bij zeggen, dat ik het amendement van mejuffrouw Klompé nog met wat wantrouwen beschouw. Ik ben zeer

Toxopeus e. a.

benieuwd, wat de commissie daarover zal zeggen. Ik heb de indruk, dat dit amendement moeilijkheden zal oproepen die wij in de praktijk des levens gemakkelijk zullen kunnen vermijden, maar niet als het amendement wordt aanvaard. Het is bij voorbeeld de vraag: Hoe zit het met de Voorzitter van de Kamer. Wie is dan zijn plaatsvervanger? Op het ogenblik is dit heel duidelijk, het is de eerste ondervoorzitter, maar hoe moet het wanneer dit amendement wordt aanvaard? Ik ben voorshands geneigd

Mejuffrouw **Klompé** (K.V.P.): Dezelfde moeilijkheid geldt dan ook voor het voorstel van de Commissie voor de Werkwijze. Mijn amendement preciseert alleen, dat de plaatsvervangers slechts in de vergadering van het presidium mogen komen, maar niet in de stoel van de Voorzitter mogen zitten.

De heer **Toxopeus** (V.V.D.): Mag ik even kijken of dat klopt? Dat wil ik wel even zien.

Mejuffrouw **Klompé** (K.V.P.): Ik houd u niet voor de gek.

De heer **Toxopeus** (V.V.D.): Nee, dat ben ik niet van u gewend.

Daarin heeft de geachte afgevaardigde inderdaad gelijk, mijnheer de Voorzitter, want er staat:

„De Kamer kan besluiten, dat voor ieder lid van het Presidium een plaatsvervanger zal worden aangewezen, die bij afwezigheid van het betreffende lid in zijn plaats de vergadering van het Presidium bijwoont.”.

Ik geloof, dat de geachte afgevaardigde gelijk heeft. Ik geloof, dat het kan. Ik wil het graag van de commissie horen. Ik geloof, dat de moeilijkheid, die ik in dit opzicht dacht te zien, niet bestaat.

Vervolgens, mijnheer de Voorzitter, de vraag m.b.t. de fracties. Ik ben ervoor, dat die eindelijk in het Reglement van Orde worden genoemd. Tot nu toe waren zij er heel wat wezenlijker dan de afdelingen. De afdelingen werden wel genoemd en de fracties niet. Ik acht het een verbetering, ook voor de presentatie van het werk van het parlement naar buiten toe, dat de fracties wel worden genoemd.

Mijnheer de Voorzitter! Als conclusie voor dit deel van de voorstellen: Het Presidium zoals het in zijn taakverdeling is voorgesteld en niet minder. Ik zou mij toch ook wel kunnen voegen in de gedachtengang van onze collega de heer Kieft, die heeft gezegd: Ik heb er nu geen behoefte aan, dat wij ons over de vraag wie de Kamer naar buiten zal vertegenwoordigen op dit ogenblik al vastleggen; laten wij dat bij voorkeur laten gebeuren zoals het ook tot nu toe is gebeurd. Wij kunnen daarover met u, mijnheer de Voorzitter, of met uw opvolger altijd van gedachten wisselen. Ik voel het niet als een noodzakelijkheid, dat wij daarin op dit ogenblik enige wijziging brengen.

De heer **Van Bennekom** (A.R.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil niet over de amendementen op zich zelf spreken. De gedachten die door de heer Kieft zijn vertolkt zijn ook de mijne en ik heb er geen behoefte aan daarop nader in te gaan.

Wij spreken hier echter over een reglement van orde. Nu heb ik de indruk — als u mij voor één keer deze opmerking voorlooft, mijnheer de Voorzitter —, dat dan ook de interpunctie en spelling van dit reglement aan een zekere orde moeten voldoen. Ik heb op dit punt een paar artikelen nagekeken en wat ik hierover opmerk is uitsluitend bedoeld als voorbeeld voor de wijze, waarom het naar mijn mening iets beter zou kunnen. Ik zal dat bij volgende artikelen bepaald niet weer doen. Ik meen bij voorbeeld, dat in artikel 11 de komma's vóór en achter de tussenzin moeten vervallen. Dit is een soort bijzin, die deze komma's bepaald niet toelaat. Ik meen in de tweede plaats, dat in de laatste zin van artikel 10, als wij dan toch met komma's werken, een komma vóór het woord „voordat” no-

Van Bennekom e. a.

dig is. Zo zou ik nog wel even kunnen doorgaan. Mijn bedoeling is uitsluitend de griffiers te verzoeken interpunctie en spelling van alle artikelen met zorg na te gaan, opdat enige eenheid van interpunctie en spelling ontstaat.

Ik zou nog op één ander voorbeeld willen wijzen. Als ik in artikel 10 de op één na laatste zin van de voorlaatste alinea zie, dan staat daar:

„Andere leden kunnen door de Voorzitter worden uitgenodigd aan de vergaderingen van het Presidium deel te nemen; dezen hebben een adviserende stem.”.

Als ik „dezen” op leden laat slaan — wat naar mijn mening het meest logische is — moet die n vervallen. Het is natuurlijk mogelijk het anders te interpreteren, maar de meest logische spelling is „dezen” te laten terugslaan op leden en dan moet de n vervallen.

Het zijn slechts enkele voorbeelden, die alleen tot doel hebben u en uiteraard de griffiers te vragen interpunctie en spelling nog eens met zorg te bezien.

De heer **Bommer** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! De commissie heeft met veel voldoening vastgesteld, dat haar ideeën ten aanzien van het presidium algemene instemming hebben ontvangen. Ik hoop, dat dat zo blijft, ook met andere ideeën, in de loop van deze gedachtenwisseling.

Ik kan de heer Kikkert zeggen, dat inderdaad de gedachte aan een presidium, dus aan een collectieve leiding, iets is, dat uit het leven zelf van deze Kamer is gegroeid. Langzamerhand is deze behoefte ontstaan, nog eens nadrukkelijk aangewakkerd door het instituut van de openbare commissievergaderingen. Toen wij zo ver waren, dat wij op de gedachte van een presidium kwamen, was het een gelukkige bijgedachte dan ook te komen tot een concentratie van een aantal taken, die tot dusverre zeer verspreid waren. Zoals reeds is gezegd, zal de taak van de oude Centrale Afdeling aan het presidium worden opgedragen, ook de algemene leiding van de huishoudelijke aangelegenheden.

Ik stond reeds op het standpunt, dat een begroting van de Kamer zoals ze tot dusverre aan de Kamer werd voorgelegd — en welke over alle mogelijke zaken gaat — door de Huishoudelijke Commissie, eigenlijk moest komen voor verantwoordelijkheid van het college, dat — ik wil dit uitdrukkelijk zeggen — de organisatorisch-administratieve leiding van het kamerwerk heeft. Het is nadrukkelijk niet als een politiek college bedoeld. Het opmaken, indienen, toelichten en eventueel verdedigen van een begroting van de uitgaven van de Kamer behoren bij voorbeeld zeer nadrukkelijk tot de taak van een dergelijk presidium. Ik wil overigens zeggen, dat het presidium bij de veelheid van taken, die het krijgt toebedeeld, zich niet voorstelt alle wijsheden in pacht te hebben. In dit verband wil ik wijzen op de aantrekkelijkheid van enkele adviescommissies. De heer Kikkert wees op de Huishoudelijke Commissie — ik wil in dit verband de bibliotheek en personeelsaangelegenheden noemen — waarin zeer deskundige krachten uit de Kamer aanwezig zijn. In onze gedachtengang zal het nieuwe presidium ongetwijfeld uitermate dankbaar zijn om daarvan gebruik te mogen maken en zich door deze krachten te laten bijstaan. In de gedachtengang van de commissie is het de bedoeling, dat deze commissies voor die speciale taken straks in nieuwe vorm zullen herrijzen, maar dan als adviserende instanties voor het presidium.

De heer Van Bennekom heeft een andere algemene opmerking gemaakt. Inderdaad zijn wij voornemens een deskundig oog te laten gaan over de interpunctie, waarvoor de heer Van Bennekom aanwijzingen heeft gegeven. Wij hebben wel het gevoel, dat wij ons tot een enkele deskundige zullen moeten beperken. Als wij twee deskundigen over de interpunctie raadplegen, vrees ik, dat wij een derde erbij moeten halen om de geschillen op te lossen. Ik neem aan, dat er een tweede lezing nodig zal zijn. Bij die gelegenheid zal het

Bommer

naar ik verwacht wel zodanig in orde zijn, dat de heer Van Bennekom geen aanleiding zal hebben voor het herhalen van zijn opmerkingen, hoewel ik daarvan niet helemaal zeker ben.

Bij de behandeling van de verschillende artikelen ontmoet ik mejuffrouw Klompé in verband met artikel 7. Zij heeft nog even over de vertegenwoordiging van de Kamer naar buiten gesproken. In het oude reglement en ook in het nieuwe wordt een opsomming gegeven van de taken van de Voorzitter. Wij vonden de taak van de vertegenwoordiging van de Kamer naar buiten van een zodanige betekenis, dat zij in een dergelijke opsomming niet mocht ontbreken. Ik wil hierbij uitdrukkelijk zeggen, dat wij daarmee in geen enkel opzicht hebben bedoeld, dat de vertegenwoordiging van de Kamer naar buiten uitsluitend aan de voorzitter zou zijn opgedragen. Integendeel, mejuffrouw Klompé heeft zelf een aantal treffende voorbeelden genoemd. Bij tal van gelegenheden zal het uitermate wenselijk zijn, dat niet alleen de Voorzitter daarbij optreedt, maar dat hij zich doet vergezellen van andere leden van de Kamer. Daarover zijn wij het helemaal eens.

Minder eens zijn wij het over enkele amendementen; dit betreft geen verschil van mening tussen mejuffrouw Klompé en mij, maar wel verschillen van mening in dit gezelschap.

Met betrekking tot het amendement van de heer Kikkert zou ik de Kamer zeer nadrukkelijk willen aanraden niet in het reglement vast te leggen het aantal leden van het presidium of het aantal ondervoorzitters. De commissie heeft regelmatig voor ogen gehad, dat zij hier en daar nieuwe figuren introduceerde. Met deze nieuwe figuren moet ervaring worden opgedaan; men weet nog niet precies hoe dat allemaal zal werken. Daarom heeft zij ernaar gestreefd telkens een aantal mogelijkheden om de nieuwe denkbeelden te realiseren in het reglement op te nemen, het aan de Kamer overlatend wat, nadat men enige ervaring heeft gekregen, zal blijken de meest geschikte mogelijkheid te zijn. Zij heeft dit alles van tevoren niet zó geregeld, dat er wat dat betreft geen bewegingsvrijheid meer is. Dat geldt ook voor het aantal ondervoorzitters, ten aanzien waarvan de heer Kikkert in het reglement wil vastleggen, dat het er zes zullen zijn, naast de Voorzitter van de Kamer. Als ik mij afvraag waarom juist zes, zou ik mij kunnen voorstellen, dat de heer Kikkert daarbij voor ogen staat, de samenstelling van de Kamer, zoals deze op het ogenblik is.

Ik neem aan, dat het cijfer niet willekeurig is gekozen. Hij zal hierbij stellig een bepaald beeld van de Kamer voor ogen hebben gehad. Ik durf niet garanderen, dat het zo blijft. Ik hoop het voor de heer Kikkert, maar het kon volgend jaar wel eens anders zijn.

De heer **Kikkert** (C.H.U.): Mag ik vragen welk aantal de commissie voor ogen heeft gestaan?

De heer **Bommer** (P.v.d.A.): Wat haar voor ogen heeft gestaan is niet interessant. Het gaat er meer om, wat de commissie vanavond in het kader van dit nieuwe reglement verdedigt. Zij verdedigt nadrukkelijk de gedachte, dat men niet in het reglement het aantal ondervoorzitters moet vastleggen. Dat is veel te stringent. Bovendien staat haar voor ogen, dat het aantal ondervoorzitters, het aantal leden van het Presidium, zeer nauw verband houdt met het aantal fracties in de Kamer en de grootte daarvan. Aangezien dit wisselend kan zijn, lijkt het verstandiger, het aan de Kamer over te laten om op een gegeven ogenblik te bepalen uit hoeveel leden het presidium zal bestaan. Dit kan van periode tot periode verschillend zijn. Ik verdedig dus de gedachte om dit niet in het reglement vast te leggen. Hoe groot het aantal onder de tegenwoordige omstandigheden moet zijn, zal straks bij de verkiezing van de leden van het Presidium moeten worden uitgemaakt. Ik kan mij voorstellen, dat daaraan voorafgaat

Bommer e. a.

een onderling overleg, een onderling beraad, tussen bij voorbeeld de fractievoorzitters over het aantal en over de personen. In de regel is het toch zo, dat men dit niet rauwelijk uit de lucht laat vallen. Het zou dus voorbarig zijn, wanneer ik mij hierover verder uitliet, ofschoon ik moet opmerken, dat door de discussie in de commissie al iets is uitgelekt. Toen een van de leden nadrukkelijk een aantal noemde — men vindt dit in de stukken —, heb ik mij verstout — als wenselijkheid in de tegenwoordige situatie — mij daarbij aan te sluiten. Dit doet niets af aan het standpunt van de commissie, dat ook mijn standpunt is, dat dit niet in het reglement moet worden vastgelegd. Wij ontraden dus het amendement van de heer Kikkert op artikel 9.

De heer Schepel vestigt mijn aandacht erop, dat het woord „ondervoorzitters” in het amendement van de heer Kikkert met een hoofdletter moet worden geschreven. Ik weet niet of de heer Van Bennekom dit al had opgemerkt. Aangezien ik het amendement zelf ontraad, heb ik er niet zo veel behoefte aan, op de punctuatie te letten en op de vraag, of men een woord met een hoofdletter of een kleine letter moet schrijven.

Op artikel 10 zijn twee amendementen voorgesteld. Het eerste is van de heer Kikkert, waarin nadrukkelijk wordt vastgelegd, dat de Kamer de plaatsvervangende leden van het Presidium aanwijst. Ik wil heel kort zeggen, dat ik het beter vindt, dat hier twee mogelijkheden worden opengelaten: óf de Kamer doet het, óf de Kamer laat het aan de Voorzitter over. Ik ben van mening, dat de keuze uit deze mogelijkheden nauw verband zal houden met de uitkomsten van het overleg, dat aan de verkiezing van de leden van het presidium voorafgaat. Als men daar tot de conclusie komt, dat de plaatsvervangers telkenmale van dezelfde fractie moeten zijn als de leden van het Presidium, kan ik mij voorstellen, dat men het aan de Voorzitter zal overlaten; dan wordt het voor de Kamer gemakkelijker. Het kan ook zijn, dat men dit anders ziet en een andere wijze van verkiezing preferereert. Ik hoop, dat wij straks een amendement van de heer Kikkert zullen behandelen, waarvan ik alleen maar vriendelijke dingen kan zeggen, zoals ik dit nu ga doen van het amendement van mejuffrouw Klompé.

De commissie beschouwt het amendement van mejuffrouw Klompé als een verbetering van de redactie, omdat de commissie na nauwkeurige lezing van artikel 10 moet toegeven, dat uit de redactie niet onomstotelijk blijkt, dat de plaatsvervangende leden van het Presidium alleen maar de leden van het Presidium in de vergaderingen van dit Presidium vervangen en dat zij geen plaatsvervangende ondervoorzitters zijn. Dit wordt hiermede buiten twijfel gesteld. De commissie zou gaarne zien, dat dit amendement door de Kamer werd aangenomen.

De heer **Bakker** (C.P.N.): Mijnheer de Voorzitter! Wij kunnen ons wel verenigen met de tekst van de onderhavige artikelen. Wij hebben dan ook geen behoefte aan het amendement van de heer Kikkert; het amendement van mejuffrouw Klompé komt ons ook inderdaad als een verbetering voor.

Ik zou niet het woord hebben gevraagd als de heer Bommer niet een opmerking had gemaakt, die het mijns inziens nuttig maakte daarbij een kanttekening te plaatsen. De heer Bommer heeft namelijk zeer nadrukkelijk gezegd, dat het presidium alleen een administratief-organisatorische functie heeft. Dat is niet helemaal waar. Uit de artikelen 62 en 63 van het gewijzigd ontwerp blijkt bij voorbeeld dat het presidium in het verlengen van de uitsluiting van leden een belangrijke stem heeft. Nu kan men dit met zeer veel goede wil wel een organisatorisch-administratieve maatregel noemen, maar het zal duidelijk zijn dat het hier om politieke beslissingen gaat wanneer het eenmaal zo ver is.

De gehele gedachte van het presidium is niet alleen een organisatorische zaak; dit is wel degelijk — het heeft ook doorgevoerd bij de kwestie van de samenstelling — een politieke zaak.

Bakker e. a.

Ik vind het nuttig om deze opmerking te maken, omdat daarover in de verschillende stukken van gedachten is gewisseld. Bovendien is de gedachte naar voren gebracht dat één lid een aantal kleinere fracties zou vertegenwoordigen. Tegen deze gedachte hebben wij ons verzet, omdat wij juist menen dat bepaalde leden andere fracties niet kunnen vertegenwoordigen. Wij achten het presidium — ik stel het nadrukkelijk — een juiste instelling. Wij vinden het ook juist dat in het Reglement van Orde geen dwingende bepalingen over de omvang worden vastgelegd. Wij zien dit presidium dan echter ook wel degelijk — de toekomst zal leren hoe het zich ontwikkelt — belast met politieke taken.

De heer **Toxopeus** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Ik had geluk dat de heer Bakker voor mij was. Ik kan dan namelijk meteen zeggen dat ik het niet met hem eens ben. Naar mijn smaak zijn de beslissingen van artikel 62 en artikel 63 niet politieke beslissingen in de zin die de heer Bakker daaraan geeft. Het gaat er in de genoemde artikelen om of een lid van deze Kamer zich gedraagt op de wijze die de orde voorschrijft. Doet hij dit niet en blijft hij dit niet doen, dan moet het presidium daarover aan de Kamer een voorstel doen. Het presidium doet echter geen politieke uitspraak in de zin dat het die politieke kleur niet meer in het parlement vertegenwoordigd wil zien. Op die grond zou nooit iemand door het presidium kunnen worden uitgesloten.

De heer **Bakker** (C.P.N.): Maar u zult het er toch mee eens zijn, dat het in zulke gevallen praktisch altijd om politieke uitspraken gaat.

De heer **Toxopeus** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Dat ben ik in het geheel niet met de geachte afgevaardigde de heer Bakker eens. Leest hij wat staat in artikel 57 en volgende dan zal hij het met mij eens moeten zijn dat het gaat om, om het populair te zeggen, misdragingen. Die hebben niets met de politieke richting te maken. Dat behoort tenminste niet zo te zijn. Men kan behoorlijk zijn woord doen zonder beledigende uitdrukkingen te gebruiken en zonder ordeverstoringen te plegen.

De heer **Bakker** (C.P.N.): Maar die juist niet omschreven zijn. Dat is een van de punten, waarop ik destijds reeds de aandacht heb gevestigd.

De heer **Toxopeus** (V.V.D.): Als wij verschil van mening krijgen over de vraag welke woorden in de Nederlandse taal beledigend zijn, kunnen wij daar mijns inziens in dit parlement wel uitkomen.

De heer **Bakker** (C.P.N.): Maar die zijn in de afgelopen jaren wel eens voorgekomen, overigens niet met deze Voorzitter.

De heer **Toxopeus** (V.V.D.): Ik kan mij dat niet herinneren en evenmin voorstellen. De heer Bakker is de laatste jaren een dermate fervent verdediger van de democratie geworden dat ik van mening ben dat hij het met mij eens moet zijn dat wanneer in deze Kamer wordt gediscussieerd over dit soort zaken en er moeilijkheden zouden ontstaan dit geen politieke beslissingen zouden worden.

Ik zou het bepaald — en dat zeg ik nu in dodelijke ernst — erg vinden, wanneer de indruk zou worden gewekt dat in deze Kamer een dergelijke beslissing op politieke gronden zou worden genomen. Daarop moet ik met kracht het neen laten horen.

Ik wilde echter aan de Commissie voor de Werkwijze een vraag stellen. Volgens de memorie van antwoord zal het Presidium zich kunnen voorzien — en ik vind dat ook wel begrijpelijk — van adviescommissies. Er wordt verder niet op ingegaan hoe de samenstelling van die commissies zal zijn. Ik wilde nu vragen hoe men die denkt. Het antwoord kan natuurlijk luiden:

Toxopeus e. a.

Dat zullen wij wel zien, dat zal worden bepaald op de wijze zoals artikel 17 dat voorschrijft. Toch wil ik nu al een suggestie doen. Wanneer dat gebeurt, laat dan die commissies klein en houdt het bij deskundigen. Het zal alweer om weinig politieke zaken gaan, maar meer om zaken die op een bepaald gebied een deskundigheid vereisen. Ik zou het een stap terug vinden, vergeleken bij het ontwerp, wanneer het Presidium weer zou worden omringd door commissies, die op basis van de fractieverdeling van de Kamer moeten worden samengesteld. Zij zouden daardoor tamelijk omvangrijk worden, opdat toch iedere groepering daarin zijn zegje zou hebben. Wij hebben het immers over een efficiënte werkwijze en daarom zou ik het liefste zien dat dit dan zeer kleine adviescommissies zouden zijn, bestaande uit mensen die werkelijk gespecialiseerd zijn op het terrein waarover het gaat.

De heer **Kikkert** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben nog van oordeel dat mijn amendement een goed voorstel inhoudt. Het wil namelijk het aantal ondervoorzitters bepalen. Ik koester niet de vrees van de heer Bommer, dat er weleens zoveel verschuivingen zouden kunnen komen dat wij, wanneer wij het aantal op vier plus twee is zes, plus de President is zeven, zouden bepalen, met dit artikel omhoog zouden komen te zitten. Ik begrijp echter, dat het toch geen genade heeft gevonden bij de meerderheid in deze Kamer. Om nu een vlotte gang van zaken te bevorderen, trek ik deze twee amendementen in.

Aangezien de amendementen van de heer Kikkert (stuk nr. 24, I en II) zijn ingetrokken, maken zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De heer **Bommer** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Toen ik sprak over het karakter van het Presidium zocht ik naar een woord om dit karakter aan te duiden. Op dat moment vond ik niets beters dan organisatorische administratieve leiding. Dat was echter uitsluitend om nog eens te benadrukken, dat dit niet bij uitstek een politiek gezelschap is. Ik meen namelijk dat dit niet moet. Dit gaat stellig bij de keuze van de personen een rol spelen. In verband met mijn visie op het karakter van het Presidium wil ik met nadruk zeggen dat ik daarin niet bij voorbaat — wij zijn hier allemaal politici — de politieke politici wil zien geplaatst. Men moet niet zeggen: Daar horen nu eigenlijk de fractievoorzitters in. Dat was uitsluitend mijn bedoeling.

Overigens sluit ik mij aan bij wat de heer Toxopeus heeft gezegd. Stel je voor dat die maatregel — ik hoop dat deze nooit hoeft te worden genomen — die louter is een maatregel van orde tegenover een lid, dat zich niet aan de orde wenst te storen, als een politieke beslissing zou worden beschouwd. Ik zou het uitermate betreuren als ooit een dergelijke maatregel, door de wijze waarop zij was genomen, deze kleur zou krijgen.

Ik kan de heer Toxopeus nog eens zeggen dat de bedoeling is dat men met de adviescommissies voor het Presidium kan werken. Dit houdt in dat zij uit weinig en uit deskundige leden bestaan. Om de gedachten te bepalen kan ik mij voorstellen dat het aantal leden ongeveer drie zou bedragen. Dat hangt ook mede af van de krachten, waarover de Kamer beschikt.

De beraadslaging wordt gesloten.

De artikelen 6 tot en met 8 worden achtereenvolgens zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Zoals ik de Kamer reeds heb medegedeeld, is het amendement van de heer Bos op artikel 9 (stuk nr. 28, I) ingetrokken, zodat het geen onderwerp van beraadslaging meer uitmaakt.

Artikel 9 wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Het amendement van mejuffrouw Klompé c.s. op artikel 10 (stuk nr. 30) wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Voorzitter

Artikel 10, thans luidende:

De Voorzitter en de Ondervoorzitters vormen tezamen het Presidium. De Kamer kan besluiten, dat voor ieder lid van het Presidium een plaatsvervanger zal worden aangewezen, die bij afwezigheid van het betreffende lid in zijn plaats de vergadering van het Presidium bijwoont. De benoeming der plaatsvervangers geschiedt door de Voorzitter, tenzij de Kamer anders besluit. Het Presidium kan geen besluiten nemen, indien niet meer dan de helft van zijn leden of hun plaatsvervangers aanwezig is; bij staken van stemmen beslist de Voorzitter. Andere leden kunnen door de Voorzitter worden uitgenodigd aan de vergaderingen van het Presidium deel te nemen; dezen hebben een adviserende stem. Het Presidium wordt bijgestaan door de griffier.

Het Presidium stelt een of meer commissies van advies in, welke, behoudens in zeer spoedeisende gevallen, met betrekking tot onderdelen van zijn taak moeten worden gehoord voordat het ten aanzien van die onderdelen besluiten neemt.

wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Artikel 11 wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De vergadering wordt te 22.17 uur geschorst en te 22.30 uur hervat.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat het in mijn bedoeling ligt, hedenavond de vergadering te doen voortzetten tot ongeveer kwart over elf en morgen de gehele middag te reserveren voor de voortzetting van de behandeling van het voorstel van de Commissie voor de Werkwijze der Kamer tot herziening van het Reglement van Orde. Ik zal niet voorstellen morgenavond te vergaderen, aangezien wij aanstaande dinsdag nog de gelegenheid krijgen om, zo nodig, de behandeling van het voorstel van de Commissie voor de Werkwijze voort te zetten en te voltooien.

In behandeling komt hoofdstuk III (*De griffier en het verdere personeel; de raming der uitgaven*).

Beraadslaging over:

„**Artikel 12.** De Kamer benoemt de griffier en één of meer commiezen-griffier. Dezen vervangen de griffier, waar dit nodig is. De overige ambtenaren der Kamer worden door het Presidium benoemd. Het Presidium kan de griffier machtigen personeel op arbeidsovereenkomst in dienst te nemen.

Het Presidium stelt een instructie voor de griffier en de commiezen-griffier vast en brengt deze ter kennis van de Kamer. Het Presidium kan voor andere ambtenaren der Kamer instructies vaststellen.”

waarop zijn voorgesteld de volgende amendementen:

een, van mejuffrouw Klompé (stuk nr. 23, I), strekkende om in plaats van „adjunct-griffiers” te lezen: plaatsvervangende griffiers;

een, van de heren Scheps, J. J. Voogd, Leibbrandt, Van der Goes van Naters en Wieldraaijer (stuk nr. 33), strekkende om het artikel als volgt te lezen:

De Kamer benoemt nevens de griffier, aan te stellen overeenkomstig artikel 101 van de Grondwet, één of meer griffiers die hem, waar dit nodig is, vervangen. Eerstgenoemde griffier voert de titel van hoofdgriffier, de andere griffiers die van griffier. De overige ambtenaren der Kamer worden door het Presidium benoemd. Het Presidium kan de hoofdgriffier machtigen personeel op arbeidsovereenkomst in dienst te nemen.

Het Presidium stelt een instructie voor de griffiers vast en brengt deze ter kennis van de Kamer. Het Presidium kan voor andere ambtenaren der Kamer instructies vaststellen;

Voorzitter e. a.

„Artikel 13. Aan de griffier der Kamer wordt de leiding der griffie alsmede het beheer over de huishoudelijke aangelegenheden der Kamer en over de boekery opgedragen. Het Presidium oefent hierop toezicht uit.”,

waarop door de heren Scheps, J. J. Voogd, Leibbrandt, Van der Goes van Naters en Wieldraaijer is voorgesteld een amendement (stuk nr. 13), strekkende om het artikel als volgt te lezen:

Aan de hoofdgriffier der Kamer wordt de leiding der griffie alsmede het beheer over de boekery opgedragen. Een der griffiers wordt in het bijzonder belast met de personele en de huishoudelijke aangelegenheden. Het Presidium oefent hierop toezicht uit;

„Artikel 14. Bij afzonderlijk reglement, vast te stellen door de beide Kamers der Staten-Generaal, wordt de instelling geregeld van een griffie van de delegaties uit de beide Kamers naar internationale en bovennationale vergaderingen.”,

waarop door de heer Slotemaker de Bruine is voorgesteld een amendement (stuk nr. 36, I), strekkende om een volzin toe te voegen, luidende: Deze griffie bewijst haar diensten aan alle leden der Kamer;

„Artikel 15. Jaarlijks vóór de sluiting der zitting wordt de raming der in het volgende jaar voor de Kamer benodigde uitgaven door het Presidium opgemaakt en, na in een vergadering met gesloten deuren door de Kamer te zijn vastgesteld, aan de hierbij betrokken minister gezonden.”.

De heer Scheps (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Allereerst zou ik u willen verzoeken, of ik een fout mag herstellen. Er staat in de tweede regel van mijn amendement onder stuk nr. 33 gedrukt: artikel 101 van de Grondwet. Dit moet zijn: artikel 109 van de Grondwet.

Wat nu de stof zelf betreft, merk ik op, dat reeds in 1814 vaststond: De Staten-Generaal hebben de aanstelling van hunnen griffier. Als u doorgaat, vindt u dat zowel in 1815, waar het wat anders geformuleerd wordt: Elke Kamer benoemt haren griffier. Dat vindt u in 1840, 1848, 1887, 1917, 1922, 1938, 1946, enz. Als men nu de vraag nagaat, welke de zin geweest is van het artikel in de Grondwet, dat als artikel 109 is geschreven, waarin dus staat dat de Kamer haar griffier benoemt, of elke Kamer haar griffier benoemt, ziet men, dat de machtige Pippel daaromtrent een korte maar toch wel belangwekkende uiteenzetting geeft. Hij zegt in zijn u niet onbekend Reglement van Orde, zijn geschiedenis en toepassing: „Vóór 1848 kon het woord elke niet anders betekenen dan zowel de Eerste als de Tweede Kamer. Ontbinding was immers niet mogelijk.” Bij de Grondwet van 1848 werd aan de Koning het recht van ontbinding van de Kamer toegekend. De vraag kwam naar voren, of niet elke — men krijgt nu een wonderlijke uitleg van het woord „elke” en dat noopt ons al dadelijk tot grote voorzichtigheid bij het lezen van de Grondwet; men kan dat nauwgezet naar de letter doen en zelfs de punctuatie bij zijn aanhalingen goed verzorgen en toch het wezen, de bedoeling van de Grondwet volkomen misverstaan — nieuw optredende Kamer haar griffier benoemen moest. Men zou vragen: Hoe komt men erop? Men zal echter zien, dat men erop gekomen is. Ofschoon, zo merkt Pippel op, in de verslagen omtrent de voorgestelde herziening van de Grondwet bij herhaling de zienswijze was voorgestaan, dat de griffier bij ontbinding zijn betrekking behoudt, werd door de nieuwe Tweede Kamer van 1849 op voorstel van Thorbecke, die is toch waarlijk niet de eerste de beste, met 36 tegen 25 stemmen tot de benoeming van een nieuwe griffier besloten. U kunt dat vinden in de *Handelingen* van 1849 op blz. 28. De 20ste februari 1849 werd de griffier der vorige Tweede Kamer met algemene stemmen herkozen. Herbenoemd zou men kunnen zeggen. In 1850 nieuwe ontbinding. Wederom de vraag: hoe nu te handelen. Deze vraag gold nu ook de inmiddels aangestelde — daar duiken zij op — commiezen-griffier. Op 12 oktober 1850 werd

Scheps

met 36 tegen 25 stemmen besloten de griffier en de commies-griffier opnieuw te benoemen, hetgeen trouwens in dezelfde vergadering plaatsvond. Na de ontbinding van 1853 is in de Kamer een helderder licht gaan branden en zij gaf een andere uitleg aan het woordje „elke” en verwierp met 32 tegen 25 stemmen het voorstel om tot de benoeming van een griffier en een commies-griffier over te gaan. U vindt dat in de *Handelingen* van 1853, blz. 17.

Van 1853 af, dus ruim een eeuw, is de zaak nu als beslist beschouwd. De griffier en de commiezen-griffier hebben te midden van de felle bewogenheid der parlementaire wateren hun vastheid gevonden. Kamers wisselen en gaan, zelfs voorzitters zijn aan de gang van het: „opkomst blinken en verzinken” onderworpen. De griffier en de commiezen-griffier zijn rotsen die niet door de felbewogen wateren van de politiek kunnen worden overspoeld.

De les uit dit alles te leren is niet hoe men op zich zelf denken moet over het met de Kamer laten komen en gaan van griffier en commiezen-griffier, doch hoe verstand men raakt en mogelijk in zijn letterlijke grondwettigheid ongrondwettig naar het wezen kan zijn als men gehele stelsels ophangt aan een woord, in dit geval het woordje „elke”.

Onder de grondwet van 1815 was het, zo leert ons Pippel andermaal, regel dat jaarlijks een commies-griffier, doch u moet hem alsdan omschrijven als commies van staat — dat klinkt toch wel iets prettiger dan onze omschrijving — commies bij de Raad van State door de Koning werd aangewezen om de griffier tot hulp en bijstand te strekken en hem in geval van ziekte of andere beletselen te vervangen. Na 1848 wordt de wat knechtelijke commies-griffier op het schild van de Kamer tot ridderlijke staat verheven. Vastgelegd zij, dat de Regering zich sterk verzet heeft tegen het recht van benoeming door de Kamer van commiezen-griffier en dus tegen het toenmalige artikel 14 van het Reglement van Orde. Ver is de Kamer gegaan door het aanstellen van waarnemende commiezen-griffier ten einde de Enquêtecommissie destijds hulp te verlenen bij haar werk inzake het onderzoek van het regeringsbeleid.

En welke denkwereld treden wij nu binnen als wij het woord „commiezen-griffier” gebruiken? Daarover heb ik in de toelichting reeds het een en ander gezegd. Om des tijds wille zou ik daarnaar willen verwijzen.

Mijn conclusie is derhalve dat de Grondwet zegt, dat de Kamer haar griffier benoemt. In zekere zin is het recht van de Kamer door de Grondwet duidelijk vastgelegd. Het ligt grondwettig onomstotelijk vast. „Haar griffier” heeft het benoemen van commies-griffier, zelfs van commiezen-griffier, niet uitgesloten. De woorden „De Kamer benoemt haar griffier” hebben niet belet dat de Kamer welbewust commiezen-griffier heeft benoemd. Alleen zijn de commiezen-griffier eigenlijk geen commiezen-griffier en roept het woord commies, gelijk u weet, een geheel andere wereld van denken op.

Als ik nu de vraag stel: Waarom wil ik het artikel door amendering veranderen en waarom kon ik niet in volle vrijheid de tekst geven, die ik in vrijheid duidelijkerwijze zou hebben gegeven, wanneer ik derhalve geen rekening had gehouden met het bezwaar, dat sommige, wat scrupuleuze zielen, maar dat zijn waardevolle zielen, aanvoeren, namelijk dat men in conflict komt met de Grondwet, dan meen ik, dat de formulering, door mij in stuk 33 gegeven, aan deze moeilijkheid, als zij er al is, stellig ontkomt. Bovendien zou ik erop willen wijzen voor degenen, die wat ruimer in praktijk en uitleg willen leven, dat wij ook in andere opzichten ons niet zo aan de letter binden. U hebt bij voorbeeld, mijnheer de Voorzitter, wel gesproken over de Minister-President, u hebt de vice-Minister-President hier welkom geheten of het woord gegeven en ik heb niet het gevoel, dat u in geweten zwaar gedrukt geworden zijt door het feit, dat u strikt grondwettig eigenlijk alleen maar ministers hebt. Het feit, dat u alleen maar met ministers te maken hebt, heeft u geen ogenblik in verwarring gebracht en

Scheps e. a.

u hebt dus gesproken van: vice-Minister-President en Minister-President. De Kamer zelf heeft in het verleden op dit terrein ook wel wat ruimhartiger geoordeeld. Neem bij voorbeeld de term voortgezet onderwijs. De Kamer heeft deze term zonder meer in de wet aanvaard, hoewel de Grondwet precies gezegd andere benamingen hanteert. Wij hebben toen vrij uitvoerig gedebatteerd over de invoering van de term basisonderwijs. Een amendement van wijlen de heer Tilanus om de term basisonderwijs te vervangen door de grondwettelijke omschrijving algemeen vormend lager onderwijs, heeft in de ogen van de Kamer geen genade kunnen vinden (*Handelingen* 1961-1962, deel II, blz. 2744-2746). Ik meen, dat, nu de Kamer duidelijk blijkt heeft gegeven, dat zij de zin van de dingen verstaat, ik zonder bezwaar naar mijn amendement mag verwijzen en dat ik mij met de hoop mag vleien, dat mijn argumentatie krachtig genoeg is om de zaak aldus te omschrijven. Men zou natuurlijk kunnen zeggen, dat, wanneer ik de uitdrukking plaatsvervangende griffier gebruik, ik toch al iets op deze weg heb gewandeld. Ik geef dat toe. Men kan natuurlijk zeggen, dat, als men stuk 33 niet aanvaardt, het stuk 23 (het amendement van de geachte afgevaardigde mejuffrouw Klompé) een mogelijkheid biedt. Ik geloof echter toch, dat het regelmatig spreken over plaatsvervangende griffier het ook in het aanspreken niet zal houden, want wij spreken thans ook niet over „commies-griffier” en men vulle dan de naam maar in. Daarom meen ik, dat mijn amendement de voorkeur verdient en ik beveel het bij de Kamer dan ook aan.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb in artikel 13 — dit valt samen met stuk 13; dat ongeluk heeft zich dus gevonden — gesteld, dat de hoofdgriffier (ik heb dus deze terminologie gehandhaafd; zou mijn amendement onverhoopt worden verworpen, dan is dat hoofd wel te onthoofden, mijnheer de Voorzitter) de leiding over de griffie krijgt, alsmede het beheer over de boekrij. Daaraan heb ik toegevoegd — en ik heb kort aangegeven, hoe belangrijk dit is — dat daardoor de huishoudelijke en de personele zaken door een griffier zullen worden behandeld. Ik meen, dat dit op zich zelf een zo duidelijk punt is, dat het beslist niet nodig is, dat ik hier veel gebruik van uw kostelijke tijd, mijnheer de Voorzitter, met dit toe te lichten.

In eerste instantie kan ik hiermede volstaan, mijnheer de Voorzitter!

De Voorzitter: De heer Scheps heeft het door hem en enige andere leden op artikel 12 voorgestelde amendement (stuk nr. 33) gewijzigd in die zin, dat in plaats van „artikel 101 van de Grondwet” wordt gelezen: artikel 109 van de Grondwet.

Mejuffrouw Klompé (K.V.P.) verkrijgt het woord tot toelichting van haar amendement en zegt: Mijnheer de Voorzitter! Ik zou allereerst naar aanleiding van de amendementen, die op dit hoofdstuk door de heer Scheps zijn ingediend, het volgende willen zeggen.

De gedachte, die door de geachte afgevaardigde de heer Scheps naar voren is gebracht, spreekt mij op zich zelf wel aan, maar ik zou, alvorens mij daarover definitief uit te spreken, wel graag het commentaar van de commissie willen horen.

Er zijn echter bij mij in dit verband toch wel enkele vragen gerezen. In de eerste plaats de volgende. Als de griffier — in de gedachten van de heer Scheps de hoofdgriffier — een brief tekent, dan moet hij daaronder zetten: de griffier; hij moet dan zijn handtekening zetten en moet hij daar dan tussen haakjes onderzetten: hoofdgriffier? Hoe stelt de geachte afgevaardigde zich dat voor?

Ik meen, dat er ook iets onduidelijks zit in het amendement van de heer Scheps. Hij spreekt in de eerste alinea erover, dat de griffier, die de Grondwet bedoelt, de titel dient te krijgen van hoofdgriffier. Wanneer hij dan in de volgende zin zegt:

Klompé

„De overige ambtenaren der Kamer worden door het Presidium benoemd. Het Presidium kan de hoofdgriffier machtigen personeel op arbeidsovereenkomst in dienst te nemen.”,

gaat hij in zijn verdere terminologie het woord hoofdgriffier bezigen. In de volgende zin wordt dan gezegd:

„Het Presidium stelt een instructie voor de griffiers vast.”.

Hierin zit een onduidelijkheid, want omdat in de voorafgaande zin het woord „hoofdgriffier” is gebruikt, vraag ik me af, of hier, om elk misverstand te voorkomen, niet moet staan: de hoofdgriffier en de griffiers. Ergens voel ik wel iets voor het amendement. Ik geloof, dat ik hier niet voor mijn fractie als zodanig kan spreken — dat is met de meeste dingen het geval; er zijn nog al eens verdeelde standpunten —, maar ik wil hier het oordeel van de commissie afwachten.

Wel wil ik nu nog iets zeggen over mijn amendement en beginnen met mijn excuses aan te bieden. Kennelijk ben ik erg achter geweest, toen ik het amendement indiende, want ik heb vandaag tot mijn schrik ontdekt, dat ik ben uitgegaan van de tekst van het eerste ontwerp. Hier moet dus niet staan „in plaats van „adjunct-griffiers””, maar: in plaats van „commiezen-griffiers”.

Ik zou nu even willen uitleggen, waarom ik de term „plaatsvervangende griffiers” nuttig vind. Ik ga niet herhalen allerlei argumenten, die de heer Scheps zoëven heeft aangevoerd, maar het kan verwarring wekken, wanneer men de term „commiezen-griffiers” gebruikt en ik kan me ook voorstellen, dat de commiezen-griffiers het op prijs stellen, een andere titel te hebben. Ik heb daarom voorgesteld, te spreken van plaatsvervangende griffiers. Nu heb ik horen verluiden, dat dit niet juist is, omdat de griffier niet zo erg veel weg is. Wat staat er nu echter in de tekst? In artikel 12 lees ik: „Dezen vervangen de griffier, waar dit nodig is”. Er staat niet: zij vervangen de griffier, die afwezig is. Indien wij nog de situatie hadden van de vorige eeuw, dan zouden wij zo weinig werk te doen hebben. Dat wij waarschijnlijk met één griffier voldoende hulp hadden, maar doordat wij zoveel werk hebben, hebben wij zoveel functionarissen erbij gekregen. Wij hebben dus één griffier of hoofdgriffier, of hoe u hem ook noemen wilt; in mijn gedachtengang blijft het griffier en worden de anderen plaatsvervangende griffiers genoemd. Aangezien de griffier niet op drie plaatsen tegelijk kan zijn, bij voorbeeld wanneer verschillende commissies bezig zijn en overleg moeten plegen met de Regering of met andere instanties, ligt het voor de hand, dat hij zijn werk delegeert en op de plaatsen, waar hij niet kan zijn, aan een van de plaatsvervangende griffiers op dat moment zijn werk kan overdragen. Ik meen dus, dat zij op dat moment de griffier daar vervangen en niet alleen bij zijn afwezigheid. In de gedachtengang van de tekst van het voorstel is het dus volkomen logisch, als wij de term „plaatsvervangende griffier” gebruiken. Natuurlijk zegt men niet tegen hen: dag, mijnheer de plaatsvervangende griffier! maar op het ogenblik zeggen wij ook niet: goeden morgen mijnheer de commies-griffier! Hier ligt dus geen moeilijkheid. Het gaat alleen om de vraag: wat is hier de juiste terminologie?

Ik zou willen afwachten, wat de commissie zegt van het amendement-Scheps, dat de term „hoofdgriffier” voorstelt, en daarvan willen laten afhangen, of die gedachte mij toesprekt. Als dit amendement wordt aanvaard, vervalt daarmee het mijne, maar ik wil de verdere discussie daarover dus afwachten.

Hetgeen de heer Scheps verder in zijn amendement op artikel 13 zegt, moet ik afwijzen. Ik vind dit organisatorisch een volkomen onjuiste gedachtengang, want het komt erop neer, dat men in het reglement zegt: die bepaalde taak wordt aan één van de plaatsvervangende griffiers of commiezen-griffiers gegeven.

Klompé e. a.

Er is één het hoofd en deze kan delegeren, maar hij blijft verantwoordelijk. Dit moet naar mijn gevoel duidelijk worden gesteld. Ik vind dit amendement organisatorisch een onjuist voorstel en ik ben daar dus tegen.

Van het amendement van de heer Slotemaker de Bruine op artikel 14 zie ik het nut niet in. Ik ga hierop nu echter niet verder in, omdat hij het nog moet toelichten.

De Voorzitter: Mejuffrouw Klompé heeft haar amendement (stuk nr. 23, I) in die zin gewijzigd, dat het strekt om in plaats van „commiezen-griffier” te lezen: plaatsvervangende griffiers.

Naar mij blijkt, wordt het gewijzigde amendement van mejuffrouw Klompé voldoende ondersteund.

De heer **Slotemaker de Bruine** (P.S.P.) verkrijgt het woord tot toelichting van zijn amendement en zegt: Mijnheer de Voorzitter! Ik hoop, dat ik enige van mijn mede-leden het nut van het door mij voorgestelde amendement wel kan doen inzien, nadat ik mijn bedoeling heb toegelicht.

Onder de vele goede geesten, die ons bij ons werk helpen, bevinden zich ook de personen, die werkzaam zijn op de „griffie van de delegaties uit de beide Kamers naar internationale en bovenationale vergaderingen”. Dit is een hele mond vol. Hierover heeft een schriftelijke discussie plaatsgehad, waaruit gebleken is, dat deze griffie zich desondanks moet beperken tot de hulp aan de leden der beide Kamers, die in vertegenwoordigende lichamen zitting hebben, en aan de andere leden, voor zover dezen zich met het werk van die vertegenwoordigende leden willen bezighouden.

Ik vind deze beperking niet logisch. Wanneer ik weleens bij de heer Kranenburg of bij een van de andere daar aanwezige personen kom, word ik altijd zeer voortreffelijk te woord gestaan. Ik heb echter de indruk gekregen, dat, wanneer men iets over bij voorbeeld de Verenigde Naties wil weten, eerst de vraag wordt gesteld, of men deze informatie nodig heeft voor de delegaties. Maar: de heer Kranenburg weet toch meer van deze zaken dan de griffier en de commiezen-griffiers!

Ik meen, dat deze kwestie eenvoudig is te regelen, door achter de tekst in het gewijzigde ontwerp de zin in te voegen: „Deze griffie bewijst haar diensten aan alle leden der Kamer”. Ik hoop, dat ik voor dit standpunt ook voldoende steun krijg van anderen.

De Voorzitter: Naar mij blijkt, wordt het amendement van de heer Slotemaker de Bruine (stuk nr. 36, I) voldoende ondersteund.

De heer **Kieft** (A.R.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ook na de uitvoerige toelichting van de heer Scheps heb ik niet begrepen, waarom het zo dringend noodzakelijk is om de titulatuur commiezen-griffier uit onze vocabulaire te schrappen.

Hoewel de drie commiezen-griffiers aanwezig zijn en aanhoren hoe wij over deze titulatuur denken, is het niet noodzakelijk te vragen, of zij de zaal willen verlaten, omdat het niet over hun persoon gaat, het gaat slechts over hun titulatuur.

De heer Scheps heeft gezegd, dat het woord „commies” bij hem een andere wereld van denken oproept. Dat kan wel waar zijn, als hij het over een commies heeft en daarbij doet het er niet toe of het woord met een „c” dan wel met een „k” wordt geschreven. Het gaat hier slechts over de commies-griffier. Ik vind dit een zodanig gevestigde uitdrukking — wij kennen precies de inhoud van deze titel — dat ik mede uit historische overwegingen deze titulatuur niet gaarne laat vallen.

Ik kom nu aan mijn bezwaren tegen de titel van hoofd-griffier, die de heer Scheps wil invoeren. De heer Scheps heeft over het amendement van mejuffrouw Klompé gezegd, dat de titel „plaatsvervangend-griffier” niet uit te spreken is. Is dit wel het geval met de titel hoofd-griffier? Men zegt toch „griffier”; niemand in deze Kamer zal ooit zeggen: „Dag

Kieft e. a.

meneer de hoofd-griffier”. En als dit wel het geval zou zijn, hoe moeten de stukken dan worden ondertekend? Moet de griffier de stukken tekenen met: De Griffier... (hoofd-griffier)? Dat zou toch wel een merkwaardige indruk maken.

Naar mijn mening heeft de heer Scheps door het indienen van zijn amendement mee willen doen met de in gang zijnde rangeninflatie en dat ten gevolge daarvan ook de oude rang van commies-griffier nog een rang hoger moet worden.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb nog eens nagekeken, of er een parlement is, dat een andere titel heeft voor griffier; geen enkel parlement heeft voor zover ik heb kunnen nagaan een functionaris, die de titel hoofd-griffier voert. Ik ben daarom tegen het amendement van de heer Scheps op artikel 12.

Ik heb ook wel bezwaren tegen het amendement van mejuffrouw Klompé. Zij stelt in de toelichting:

„Wanneer de commiezen-griffiers in de verschillende kamercommissies of bij de plenaire vergadering werkzaam zijn, doen zij dit, volgens de tekst van dit artikel, ter vervanging van de griffier.”

Op zich zelf ben ik het hiermede wel eens, maar een commies-griffier is echt niet alleen maar een man, die de griffier vervangt; de commies-griffier heeft naar mijn overtuiging ook een eigen taak en een eigen functie. De functie van commies-griffier is een zelfstandige functie; hij is niet slechts een plaatsvervanger van de griffier. Daarom sta ik ook wat aarzelend tegenover het amendement van mejuffrouw Klompé. Ik zou het graag bij het oude willen houden.

De heer Scheps heeft op artikel 13 een amendement ingediend. Ik ben het met mejuffrouw Klompé volledig eens: dit amendement van de heer Scheps berust naar mijn overtuiging op een principieel onjuiste opvatting van de situatie. Wij moeten aan het hoofd van de organisatie één figuur hebben, die alle activiteiten onder zich heeft; bij voorbaat moet niet een bepaalde taak van het hoofd van dienst worden toegewezen aan een bepaalde griffier. In feite is het toch mogelijk door een delegatie van de griffier aan een van de commiezen-griffier een zekere taakverdeling te bewerkstelligen.

Persoonlijk heb ik geen behoefte aan het amendement van de geachte afgevaardigde de heer Slotemaker de Bruine. Uit navraag bij de leden van mijn fractie blijkt, dat de griffier van de buitenlandse delegaties de leden van de Kamer, wanneer dit nodig is, regelmatig bijstaat. Ik geloof niet, dat het noodzakelijk is om dit nadrukkelijk vast te leggen in het Reglement van Orde. Bovendien moet de heer Slotemaker de Bruine, wanneer deze zijn amendement aangenomen wil zien, naar mijn mening niet in zijn amendement zetten: „Deze griffie bewijst haar diensten aan alle leden der Kamer”, maar, waar dit een commissie is, die ten dienste staat van de leden der Tweede Kamer en van die der Eerste Kamer, moet zijn amendement luiden: Deze griffie bewijst haar diensten aan alle leden der Kamers. Dit laat ik echter gaarne over aan de voorzitter van de Commissie voor de Werkwijze.

De heer **Van den Bergh** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil een opmerking maken over de tekst van artikel 14. Het ontwerp-Reglement van Orde, dat wij op het ogenblik behandelen, is kennelijk een Reglement van Orde voor de Tweede Kamer. Ik geloof niet, dat dit ergens staat. Misschien zal het bij tweede lezing nog worden opgenomen in de aanhef van het Reglement. In artikel 1 staat overigens ook niet, dat „de Kamer” betekent „de Tweede Kamer”, maar aangezien dit implicite volstrekt duidelijk is, heb ik er geen bezwaar tegen, dat voortdurend „de Kamer” wordt gezegd voor „de Tweede Kamer”. Ik meen echter, dat men dan in artikel 14 toch moeilijk kan spreken van „beide Kamers der Staten-Generaal”. Een nauwkeuriger formulering zou dus zijn: „de Kamer en de Eerste Kamer der Staten-Generaal”. Men mag namelijk, omdat in dit Reglement met „de Kamer” voortdurend „de Tweede Kamer” wordt bedoeld, niet spreken van

Van den Bergh e.a.

„beide Kamers der Staten-Generaal”. In het Reglement is op een aantal plaatsen, zoals in artikel 102 en volgende, voortdurend sprake van de Eerste Kamer. Dit betreft dan een verwijzing naar de Voorzitter van de Eerste Kamer. Ik meen, dat dit juist is. Met betrekking tot artikel 14 moet echter worden overwogen, of daarin niet de Eerste Kamer moet worden onderscheiden van „de Kamer”.

Mijnheer de Voorzitter! Bij een laatste bewerking van dit Reglement kan die vraag uiteraard aan de orde komen. Ik zou het echter op prijs stellen te horen, hoe daarover wordt gedacht.

De heer **Kikkert** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Ik neem aan, zonder dat wij de commissie hebben gehoord, dat men ten aanzien van de titulatuur van onze griffiers op zijn schreden is teruggekeerd in verband met de Grondwet. Ik voel mij toch wel aangetrokken tot de strekking van het amendement van de heer Scheps om te komen tot de titel van hoofdgriffier en griffiers. Ik meen, dat wij op die manier niet handelen in strijd met de Grondwet, omdat „griffier” de functieaanduiding geeft en „hoofdgriffier” de rangaanduiding en dus ook voor de griffiers als zodanig zal gelden. Ook in een ander verband komt dit wel eens voor. Ik neem aan, dat het de heer Kieft zal aanspreken, dat wordt gesproken van de inspecteur der belastingen en dat ook wel „de hoofdinspecteur der belastingen” als rangaanduiding wordt gebruikt. Ik meen niet, dat het een kwestie van ranginflatie is, zeker niet in deze Kamer, want het instituut van de commiezen-griffier is hier op een bepaalde wijze ontstaan en heeft op een bepaalde wijze naamgeving gekregen. Uiteraard zou men bij de belastingen er nog over kunnen twisten, in hoeverre het een ranginflatie is, maar hier zou dat naar mijn stellige overtuiging niet opgaan. Bovendien is de naam hoofdgriffier altijd nog korter dan de naam hoofdinspecteur der belastingen. Wat dus de korthed van de naam betreft en wat de uitspreekbaarheid aangaat, zou het ook nog gemakkelijker gaan. Ik wil straks met genoegen luisteren naar hetgeen de commissie hierover zal zeggen. Ik wil echter nog wel opmerken, dat in de Grondwet in artikel 109 staat: „Elke Kamer benoemt haar griffier”. Ik heb tot mijn verbazing, hoewel ik het begreep, in de proeve van een ontwerp voor een nieuwe Grondwet gezien, dat ook daarin van dezelfde terminologie wordt gesproken. Misschien heeft men bij de opstelling van die tekst op dezelfde wijze gedacht als de geachte afgevaardigde de heer Scheps: Wij spreken over de functie en de rangaanduiding laten wij dan verder maar voor wat zij is.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag met belangstelling afwachten, wat de commissie hierover zegt, maar ik wil nog eens zeggen, dat het voorstel van de heer Scheps mij wel aanspreekt.

De heer **Toxopeus** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb met veel plezier de vasthoudende geachte afgevaardigde de heer Scheps beluisterd, die in een steeds doorgaande inventiviteit nu tot zijn laatste amendement is gekomen; misschien is het ook wel niet zijn laatste. Hierin wil hij de titulatuur regelen van de heren commiezen-griffier, ik vond het een boeiend betoog. De geachte afgevaardigde de heer Scheps zag echter toch de noodzaak in, te zeggen, dat er een griffier werd benoemd, die de titel „hoofdgriffier” zou voeren. Ik vind dit toch wel een bezwaarlijke zaak. Als ik denk aan hetgeen onze collega mejuffrouw Klompé heeft opgemerkt, zeg ik: Ik voel er toch weinig voor om deze reden een dergelijke, naar mijn gevoelen gewrongen, constructie in te voeren. De aangevoerde reden is, dat verwarring zou kunnen ontstaan tussen de ambtelijke commies, bijvoorbeeld de departementale, en de commies-griffier. Dit is een gevoelskwestie, maar ik heb die verwarring nooit gevoeld. Ik heb geen ogenblik ooit gedacht, dat de heren die rang zouden bekleden. Ik zie de noodzaak ervan dus niet in.

Gaarne zal ik vernemen, hoe de Commissie voor de Werkwijze over dit nieuwe amendement van onze collega Scheps denkt.

Toxopeus e.a.

Het volgende amendement, dat is overgebleven, betreft de plaatsvervangende griffiers. Ik vraag mij af, of dit juist is. Er is mijns inziens maar één plaatsvervangende griffier.

Wordt de griffier de bevoegdheid opgedragen, personeel aan te stellen en instructies vast te stellen, kan dit werk, wanneer hij afwezig is, dan door alle plaatsvervangende griffiers worden verricht, of moet daarvoor — ik meende, dat het zo juist zou zijn — één man worden aangewezen, die hem vervangt, wanneer hij niet aanwezig is?

Van de Commissie voor de Werkwijze zal ik gaarne vernemen, hoe zij ook daarover denkt.

Wat betreft de leiding van de griffie en het beheer over huishoudelijke aangelegenheden, deel ik geheel het standpunt, dat de geachte afgevaardigde mejuffrouw Klompé heeft vertolkt. Ik ben het ermede eens, dat men het in beginsel in één hand moet hebben. Het is best, dat die ene hand delegeert, maar die blijft verantwoordelijk. Anders ontstaat de wonderlijke figuur, dat men heeft een griffier, een hoofdgriffier, of hoe men hem ook zal noemen, die de baas op de griffie is, maar die onder hem een mijnheer heeft, die langs hem heen bepaalde zaken, onder het presidium ressorterende, zelfstandig kan behartigen. Dezer dagen hebben wij enig idee kunnen krijgen van moeilijkheden op organisatorisch terrein. Het lijkt mij nauwelijks gewenst, wanneer de Kamer hieraan in eigen kring enige voet zal geven.

Ten slotte heeft de geachte afgevaardigde de heer Slotemaker de Bruine een amendement ingediend betreffende de griffie van de delegaties.

Het spreekt mij wel aan, dat hij, wanneer wordt gezegd: Natuurlijk, het personeel van de griffies zal ieder lid van de Kamer ter wille zijn bij het verstrekken van inlichtingen enz. dan zal zeggen: „Daarvoor moet men voor een goede orde van zaken toch weer niet afhankelijk zijn”. Het hoort zo te zijn, dat de mensen die op de delegaties werken weten, dat uit het reglement blijkt, dat alle leden van de Kamer, ook als zij geen lid zijn van zo'n delegatie, een beroep op hen kunnen doen om inlichtingen te verkrijgen, en dat dit niet behoeft te zijn een vriendelijkheid die men wel of niet — waarschijnlijk wel — zal verlenen. Ik zou graag weten, hoe de commissie hierover denkt. Op het eerste gezicht kan ik zeggen, dat ik dit wel kan ondersteunen.

De heer **Jöekes** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Ter vermijding van alle misverstand en in overleg met mijn fractievoorzitter, die al eerder heeft gezegd, dat bij ons over een aantal punten verschillend zal worden gedacht, wil ik nog even ten aanzien van het amendement, voorkomend op stuk nr. 13, mededelen, dat daarover enige leden van mijn fractie een ander standpunt innemen en dus dit amendement wel zullen ondersteunen.

De heer **Bommer** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Wat de betiteling van de griffiers betreft, wil ik mededelen, hoe de gang van zaken in de commissie is geweest. Zoals men weet, hebben wij ons bij de herschrijving van het Reglement van Orde ook tot taak gesteld om verouderde uitdrukkingen door meer levendige te vervangen. Zo stuiten wij op de betiteling commies-griffier, die ons inderdaad verouderd leek. Wij wilden hiervoor een moderner woord in de plaats stellen. Wij hebben toen verschillende mogelijkheden de revue laten passeren, onder andere plaatsvervangend-griffier. Wij hebben Van Dale erop nagekeken. Ik meen, dat daarin terecht staat: een plaatsvervanger is iemand, die een anders taak vervult, deze voor hem waarneemt. Dit vonden wij geen juiste betiteling voor de blijvende functie van wat wij in de wandeling — en ik doe dit met het grootste plezier — de griffiers noemen. Men stelt het soms voor, alsof het kenmerkend voor de taak van de griffier is, dat de griffier redacteur van verslagen is. Dit is echter niet zo. De griffier is in de eerste plaats hoofd van de griffie. Dat hij daarnaast ook verslagen redigeert is een bijkomstigheid. Als hoofd van de griffie wordt hij uitsluitend vervangen op het

Bommer

moment, dat hij afwezig is. Zelfs voor één persoon zou de naam plaatsvervangend griffier — zo was onze gedachten-gang — geen volwaardige betrekking aanduiden, laat staan voor drie personen.

Wij zijn toen verder gegaan en vonden het woord adjunct-griffier. Daarvan zegt Van Dale: adjunct, algemene benaming van een ambtenaar, aan een hogere toegevoegd om hem in zijn ambtsbezigheden bij te staan en hem bij afwezigheid te vervangen. Volgens mij is dit precies wat wij bedoelen. Van-daar, dat de commissie dit in het eerste ontwerp heeft voor-gesteld.

Toen hebben wij daarop verschillende reacties gekregen, waaruit bleek, dat dit geen algemene bevrediging kon wekken. Ja, toen heeft de commissie, nadat zij alle mogelijkheden heeft nagegaan, op een gegeven oogenblik gezegd: Als wij er niet op een bevredigende wijze uit kunnen komen, dan laten wij het maar zoals het er heeft gestaan. Per slot van rekening heeft het begrip — het is uit de mededeling van de heer Scheps ook gebleken — „commies-griffier” ook een zeer eerbiedwaardig verleden, dat wij ook op deze wijze in stand zouden kunnen houden.

Bij dit alles zijn wij uitgegaan van de bepaling in de Grondwet, dat de Kamer haar griffier benoemt. Wij hebben dit aldus opgevat, dat er is een griffier van de Kamer. Anders zouden wij er geen enkel bezwaar tegen hebben gehad om er iets anders op te vinden. Het was voor ons een vast gegeven, waarvan wij zijn uitgegaan.

Toen het eerste amendement van de heer Scheps kwam, hebben wij gezegd: Dit is een afwijking van de Grondwet. Ik neem aan, dat de heer Scheps het bij nader inzien ook aldus heeft gevoeld en daarin aanleiding heeft gevonden om het amendement te vervangen door een nieuw amendement, dat ik tien minuten geleden voor het eerst heb gezien. Dat ligt niet aan de heer Scheps, maar ik zeg het als verontschuldiging voor het feit, dat ik toen ook de toelichting voor het eerst heb gelezen en dit allemaal nog niet eens heb kunnen doorspitten en doorploegen.

Ik wil in het midden laten, of men het amendement een afwijking van de Grondwet zou kunnen noemen. Het lijkt mij nogal gewrongen. Per slot van rekening spreekt de Gemeentewet over de „Burgemeester”. Ik weet niet, hoe men het zou ondergaan, als ergens in een gemeente een bepaling werd gemaakt, als: Burgemeester in de zin van de Gemeentewet is de hoofdburgemeester en de burgemeesters zijn burgemeesters niet in de zin van de Gemeentewet. Ik weet niet, of men dit inderdaad in overeenstemming met de wet zou achten. Ik ben niet bevoegd om hierover een juridisch debat te voeren. Ik geef alleen mijn eerste indruk, maar die eerste indruk is bovenal, dat het uitermate gewrongen en lelijk is.

De heer Scheps heeft vanavond bij de aanvang van de vergadering gepleit voor uniformiteit in het reglement. Wat zou hij zeggen, als ik hem daaraan van mijn kant hield en zei: Wat doet u dan met de ondervoorzitters? Dezen nemen op sommige ogenblikken toch ook heel volwaardig de taak van de Voorzitter over. Moet er straks een voorstel komen om de heer Van Thiel te maken tot hoofdvoorzitter, zeggende „De Voorzitter in de zin van de Grondwet is de hoofdvoorzitter” — die wij dan voortaan ook aanspreken met mijnheer de hoofdvoorzitter — „en de ondervoorzitters zijn voorzitters”? Ik moet zeggen, dat ik het lelijk, gewrongen en ook niet nodig vind. Daar zit de waardering voor het ambt niet in. Ik voel dat althans niet aan.

Ik zou nog willen zeggen — Shakespeare's Juliet heeft het al gezegd en het slaat zo op de griffiers —: What's in a name? That which we call a rose by any other name would smell as sweet. Dit komt mij voor de geest, als ik aan de griffiers denk. Ik hecht waarachtig geen bovenmatig gewicht aan de betiteling. Het is een klank, die in het gebruik ontstaat en die klank is nog altijd heel goed.

Overigens wil ik zeggen, dat het voor de commissie geen kabinetskwestie is, en dat wij het graag aan de Kamer overla-

Bommer e. a.

ten, om naar eigen gevoelen een beslissing te nemen. Ik had er echter behoefte aan, even uiteen te zetten hoe de commissie het heeft gezien en hoe zij ertoe is gekomen.

Ten aanzien van het amendement van de heer Scheps op artikel 13 sluit ik mij aan bij de opmerkingen, die reeds hierover zijn gemaakt. Er is een hoofd van de griffie, en ik vind het onjuist om bij reglement bij voorbaat bepaalde taken, die tot de griffie behoren, aan de verantwoordelijkheid van het hoofd te onttrekken. Dit is één overweging.

De tweede overweging, die ik even belangrijk vind, is, dat het onjuist is om de onderlinge werkverdeling tussen het hoofd van de griffie en zijn medewerkers in een dergelijke starre regeling als een reglement van orde vast te leggen. De situatie kan elk oogenblik anders worden, dit hangt van de personen en van de hoeveelheid werk af; dan moet men naar omstandigheden kunnen veranderen. Ik vind het reglement van orde niet de plaats, om dit op deze wijze vast te leggen.

Wat het amendement van de heer Slotemaker de Bruine op artikel 14 betreft: er is reeds opgemerkt, dat het amendement in geen geval zo zal moeten luiden, dat er staat „ten dienste van alle leden van de Kamer”, omdat de griffie beide Kamers dient. Mijn opmerking, waaraan ik meer waarde hecht, is, dat het überhaupt niet in het reglement thuishoort, want in artikel 14 staat:

„Bij afzonderlijk reglement, vast te stellen door de beide Kamers der Staten-Generaal, wordt de instelling geregeld van een griffie van de delegaties uit de beide Kamers naar internationale en bovenationale vergaderingen.”.

Als er behoefte bestaat om ergens nadrukkelijk vast te leggen, dat deze griffie haar diensten verleent aan alle leden van de beide Kamers, dan zou dit reglement daarvoor de aangewezen plaats zijn. Ik zou de heer Slotemaker de Bruine willen toezeggen — ik neem aan dat u, mijnheer de Voorzitter, daartegen geen bezwaar zult hebben — dat wij nog eens dat reglement erop zullen nazien. Als dan inderdaad blijkt, dat niet duidelijk is dat deze taak aldus wordt gezien, dan zullen wij trachten te bevorderen, dat daarin alsnog een bepaling komt die aan het verlangen van de heer Slotemaker de Bruine tegemoet komt.

Ten slotte de opmerking van de heer Van den Bergh. Als ik het goed begrepen heb dan zegt hij: Het is heel vreemd, dat wij in het reglement van de Tweede Kamer een bepaling opnemen, waarvan het uitvaardigen eigenlijk tot de bevoegdheid van de beide Kamers te zamen behoort.

De Voorzitter: De heer Van den Bergh heeft een andere opmerking gemaakt. Hij zegt nl.: Overal in het reglement wordt van „de Kamer” gesproken, dan is de Tweede Kamer bedoeld; nu spreekt u plotseling van de beide Kamers der Staten-Generaal. Hij wil lezen: de Kamer en de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

De heer Bommer (P.v.d.A.): Als de heer Van den Bergh dit bij amendement had voorgesteld, zou ik zonder twijfel hebben gezegd, dat ik deze redactie wel iets nauwkeuriger vind, ofschoon het consequenties heeft misschien ook op andere plaatsen in het Reglement van Orde, want ook ten aanzien van de stenografische dienst komt een dergelijke bepaling voor. Ik kan dat niet zo gauw overzien. Ik laat het verder aan de gewone procedure hier over.

De Voorzitter: Ik wil een aanvullende opmerking maken. Ik geloof niet, dat de heer Van den Bergh gevraagd heeft dit nu te wijzigen. Ik meen, dat hij heeft verzocht dit nog nader te overwegen. Als er een tweede lezing komt, zou hij eventueel nog kunnen nagaan of dit elders consequenties heeft en of inderdaad de door hem voorgestane terminologie in de totaliteit weliswaar correcter, maar daarmee nog niet duidelijker en mooier is.

De heer **Van den Bergh** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Zo heb ik het inderdaad bedoeld. Ik heb mij misschien wat te streng gehouden aan de mededeling, die wij hadden gekregen om na 24 mei geen amendementen meer in te dienen. Dat ik dat dus niet heb gedaan is te wijten aan onervarenheid.

De **Voorzitter**: Ik verwacht, dat misschien zelfs ervaren leden nog amendementen zullen indienen. Wij hebben er vanavond ook nog enkele op tafel gekregen.

De heer **Scheps** (P.v.d.A.): Ik zal het kort maken. De heer Bommer heeft gezegd: Wij hebben een griffier en die griffier is hoofd van de griffie. Dienovereenkomstig heb ik het hoofd van de griffie hoofdgriffier genoemd. Maar als hij nu zegt: Maar wij zeggen toch niet: Dag, mijnheer de hoofdgriffier, dan kan ik antwoorden: Neen, wij zeggen ook in de regel niet: Dag, mijnheer de hoofdonderwijzer; dag, mijnheer de hoofdamttenaar. Er zijn ambtenaren en hoofdamttenaren en er is een reglement voor ambtenaren. Er zijn onderwijzers en hoofdonderwijzers en ik denk niet, dat de geachte afgevaardigde de heer Toxopeus in zijn vorige staat des levens langs het departement ging en zei: Dag, mijnheer de portier; dag, mevrouw de werkvrouw; dag, mijnheer de zus en dag, mijnheer de zo. Hij zal rustig hebben gedaan hetgeen ieder mens doet. Hij noemt de griffier bij zijn naam en zegt: Dag, mijnheer die en die en hij brengt de functie er niet bij ter sprake. Zou het de voorzitter gelden, dan hoeft men per se niet te zeggen: Dag, oppervoorzitter of hoofdvoorzitter. Men zegt heel rustig eerste voorzitter en tweede voorzitter in een reglement en dat komt in heel wat reglementen voor.

De heer **Bommer** (P.v.d.A.): Behalve in het onze.

De heer **Scheps** (P.v.d.A.): Ja, het zou voor ons een reden kunnen zijn dit — als mogelijkheid — te doen, doch als de heer Bommer zelf nederig moet erkennen, dat wij het eigenlijk over een verouderde zaak hebben, en hij tot de slotconclusie moest komen, dat hij wel weet, dat de benaming zo niet goed is, doch zelf geen betere oplossing heeft, achten wij onze andere benaming houdbaar.

De heer **Westerterp** (K.V.P.): Waarom niet eerste griffier, tweede griffier en derde griffier?

De heer **Scheps** (P.v.d.A.): Het zou ook best kunnen. Daarover heb ik natuurlijk gedacht, maar het is veel gemakkelijker één griffier hoofdgriffier te noemen. Men noemt hem dan in de wandeling ook griffier. De andere heren worden immers ook griffiers genoemd. Men zegt niet: Dag, mijnheer de eerste griffier; dag, mijnheer de tweede griffier; dag, mevrouw de derde griffier. Derhalve zeg ik: mevrouw de griffier zoals ik ook spreek over een „vrouwelijke” onderwijzer. Als men het naar de letter neemt komt men er niet uit, maar de Onderwijswet laat zien hoe men dat moet oplossen.

Mijn conclusie is, mijnheer de Voorzitter, dat ik meen het amendement wel degelijk te kunnen handhaven en als het tot een herziening van de Grondwet komt neem ik aan, dat de Kamer wel zo verstandig zal zijn in de Grondwet de lezing neer te leggen, dat de Kamer vrij is in het aanstellen van haar personeel. Dan is de zaak helemaal duidelijk. Wij benoemen een griffier en benoemen nog een griffier en net zoveel griffiers als het werk van de Kamer nodig maakt en wij komen zodoende niet tot een ondergriffier.

Ik heb een splitsing van taken voorgesteld. Het staat vast, dat de griffier een veel te zware taak heeft om alle onderdelen, waarmede hij zich bezig moet houden, naar behoren te vervullen.

Het staat ook vast, dat de kwestie van het personeel en de zaken van huishoudelijke aard van grote betekenis zijn. Het reglement zegt derhalve niet: die of die griffier. Deze aangelegenheid wordt overgelaten aan de bevoegdheid van degene,

Scheps e. a.

die de werkzaamheden regelt. Tot een van de griffiers wordt echter gezegd: Doet u dat nu. Het kan best zijn, dat hij dat werk twee jaar heeft gedaan en dat men zegt: bij nader inzien dragen wij die taak over aan een andere griffier. Ik meen, dat dit inderdaad een oplossing is.

De **Voorzitter**: De heer Slotemaker de Bruine heeft mij medegedeeld, dat hij zijn amendement op artikel 14 (stuk nr. 36, I) heeft ingetrokken, zodat het geen onderwerp van beraadslaging meer uitmaakt.

Mejuffrouw **Klompé** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Over het laatste behoef ik dus niets meer te zeggen. Ik had eigenlijk willen zeggen, wat de heer Bommer heeft gezegd. Ik zou nog even willen ingaan op hetgeen naar aanleiding van verschillende amendementen te berde is gebracht. Ik kan wel begrip hebben voor het standpunt van de commissie, door de heer Bommer vertolkt, dat men het voorstel van de heer Scheps gewrongen vindt, hetgeen ook mijn mening is. Ik denk dat ik dit amendement niet zal steunen. Ik wil nog wel een enkele opmerking maken over de reacties op mijn amendement. De heer Kieft heeft gezegd, dat hij het er niet mede eens is, dat het geen plaatsvervangers zijn. Zij hebben volgens hem zelfstandige functies. Als de heer Kieft deze mening is toegedaan, moet hij zich verzetten tegen de tweede zin van artikel 12, want daar staat: „Dezen vervangen de griffier, waar dit nodig is.”

De heer **Bommer** (P.v.d.A.): Waar dit nodig is!

Mejuffrouw **Klompé** (K.V.P.): Juist. De griffier heeft een groot aantal functies en hij kan deze delegeren. Als hij afwezig is treedt een van de griffiers op in zijn plaats. Als laatstgenoemde weg is komt de tweede of als deze ziek is de derde. Ik geloof dat de praktijk uitmaakt, dat dit regelmatig voorkomt. De heer Bommer heeft gezegd — hij zei niet: lieve mens, luister nu eens, maar het kwam er eigenlijk toch op neer — dat het redigeren van rapporten eigenlijk niet erg belangrijk is in de taak van de griffier.

De heer **Bommer** (P.v.d.A.): Niet kenmerkend voor de taak van griffier.

Mejuffrouw **Klompé** (K.V.P.): Niet kenmerkend voor de taak van de griffier. Daarvan heb ik toch opgekeken, ondanks het feit dat ik zeer goed zie, dat er bijzonder veel andere taken voor deze griffier zijn, zoals het beheer van de griffie enz. Ik acht echter de taak van het redigeren van onze debatten, verslagen enz. van enorm belang en ik zou niet weten, wat wij als Kamerleden moesten doen, wanneer wij onze griffier en onze plaatsvervangende griffiers niet hadden. Zij zijn onze steun en toeverlaat en bovendien verdiepen zij zich in allerlei problemen, zodat zij vaak met waardevolle hulp komen in de commissievergaderingen. Ik wil in dit debat toch niet de indruk hebben gewekt, dat deze functie van griffier niet zo erg belangrijk is. Ik vind dit juist een bijzonder belangrijk onderdeel van de functie van de griffier. De heer Bommer heeft verwezen naar een woordenboek; ik weet niet meer of het Koenen of een van de andere woordenboeken was.

De heer **Bommer** (P.v.d.A.): Van Dale.

Mejuffrouw **Klompé** (K.V.P.): De heer Bommer heeft gezegd, dat de plaatsvervangend griffier de plaats van een ander inneemt, waarmede ik het helemaal eens ben. Ik heb al gezegd: als er weinig werk was, was er misschien maar één griffier. Omdat er echter zoveel werk is, dat de griffier niet op drie plaatsen tegelijk kan zijn, nemen de commiezen-griffier de plaats van de griffier in. In artikel 12 staat: „Dezen vervangen de griffier, waar dit nodig is.” In de gedachtengang van de heer Bommer moet het dan echter anders gesteld wor-

Klompé e. a.

den, namelijk: zij vervangen de griffier bij diens afwezigheid. Dit wordt echter niet gesteld, en te recht niet. Ik ben er niet van overtuigd, dat men dan kan stellen, dat het woord „plaatsvervanger” voor hen niet geldt. De heer Toxopeus heeft gezegd, dat hij hierbij nog nooit aan een commiezenrang had gedacht. Natuurlijk niet, mijnheer de Voorzitter. De heer Toxopeus is lid van de Kamer en was Minister; hij zit in deze „to-ko” en weet dit alles wel. Het gaat op het ogenblik ook om het effect naar buiten. Ik heb niet het gevoel, dat het speciaal voor ons is bedoeld. Als hij zegt, dat er maar één plaatsvervangende griffier is, dan zeg ik: neen. Bij afwezigheid van de griffier is natuurlijk de oudste commies-griffier de eerst aangewezen om zijn organisatorische taken te vervullen. Hij wordt echter op allerlei andere plaatsen ook vervangen. Ik zou dus graag mijn amendement in stemming zien gebracht. Mocht het amendement van de heer Scheps worden aanvaard, dan trek ik het mijne natuurlijk in.

De heer **Kikkert** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Om op dit late uur zo weinig mogelijk tijd in beslag te nemen, merk ik alleen maar op, dat ik door het betoog van de Bommer niet ben overtuigd en dat ik mijn steun aan het amendement van de heer Scheps zal geven. Zou dit amendement worden verworpen, dan zal ik mijn steun niet geven aan het amendement van mejuffrouw Klompé, omdat ik meen, dat wij daarmee weinig wijzigen. Ik vind de titel van commies-griffier wel zo gemakkelijk uit te spreken als plaatsvervangend griffier. Ik zeg dit met alle respect voor de inhoud, die mejuffrouw Klompé hieraan heeft gegeven.

Het amendement van de geachte afgevaardigde de heer Scheps ten aanzien van de taakverdeling zal mijn steun niet ontvangen.

Bommer e. a.

De heer **Bommer** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Ik vraag uitsluitend het woord, omdat ik het tot mijn taak reken het debat af te ronden. De commissie is van oordeel, dat het het beste is, dat ieder over de amendementen ten aanzien van de griffiers naar eigen gevoelen handelt. Wij zullen daarom niet al te veel pressie in een of andere richting uitoefenen.

Uit mijn woorden mag men absoluut niet afleiden, dat ik het redigeren van de verslagen op zich zelf onbelangrijk acht. Ik heb uitsluitend gezegd: kenmerkend voor de taak van de griffier is in de eerste plaats, dat hij hoofd van de griffie is. Ik kan mij zelfs in theorie indenken, dat hij geen verslagen zou redigeren, hetgeen in het geheel niet wil zeggen, dat ik deze verslagen onbelangrijk vind. Stelt u zich voor, dat ik dit in deze omgeving zelfs maar zou durven denken! Ik ben er zelf veel te veel afhankelijk van en ik heb ook alle respect voor de manier, waarop het gebeurt.

Wat betreft het amendement van de heer Scheps op artikel 13 wil ik alleen nog zeggen, dat het mij niet gaat om de vraag of wij het materieel oneens zijn. Of namelijk op een gegeven ogenblik de taken, die hij met name noemt aan een van de medewerkers moeten worden opgedragen, laat ik in het midden. Ik heb uitsluitend gezegd: zo iets hoort niet thuis in het Reglement van Orde van de Kamer.

De beraadslaging wordt gesloten.

De verdere behandeling van het voorstel wordt verdaagd.

De **Voorzitter**: Ik stel aan de Kamer voor, het voor de leden ter inzage gelegde gedeelte van het officiële verslag der *Handelingen* van de vorige vergadering goed te keuren.

Daartoe wordt besloten.

De vergadering wordt te 23.33 uur gesloten.

